

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΘΕΜΑ

Ἡ προφητεία τοῦ Μακκλούαν γιὰ τὸ μέσο καὶ τὸ μήνυμα καὶ ἡ ἀγιοπνευματικὴ ὑπέρβαση τῶν γερόντων τῆς Ὁρθοδοξίας.

ΥΠΟΨΗΦΙΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΔΙΠΛΩΜΑΤΟΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

Πατήρ Παντελεήμων (Πέτρος) Μαλατέστας

A.M. 17507

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ

Δρ. Δρ. Βασίλειος Γαϊτάνης. Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας ΕΚΠΑ

Π.Μ.Σ.	ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΤΟΜΕΑΣ	ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ - ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΠΟΙΜΑΝΣΕΩΣ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ	ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ - ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ	ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ		
ΠΡΟΛΟΓΟΣ		3-5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ		6-20
α)	Βιογραφία και σημαντικά έργα του Herbert Marshall McLuhan .	6-10
β)	Ἡ νέα κατεύθυνση στήν Οἰκολογία τῶν Μέσων.	10-13
γ)	Τὸ βιβλίο Media : Οἱ προεκτάσεις τοῦ ἀνθρώπου.	14-20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΚΛΟΥΑΝ ΩΣ ΕΠΙΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ		21-36
1.1	Τὸ μέσο εἶναι τὸ μήνυμα.	21-24
1.2	Ψυχρὰ καὶ θερμὰ μέσα.	24-27
1.3	Ροῦχο: Τὸ προεκτεταμένο Δέρμα μας.	27-29
1.4	Δημοσιότητα τῶν ιδεῶν τοῦ Marshall McLuhan καὶ κριτικές.	30-36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΓΕΡΟΝΤΩΝ ΩΣ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ ΤΗΣ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΑΓΑΠΗΣ		37-58
2.1	Πνευματικὸς ὁδηγὸς ἢ γέροντας («στάρετς»).	37-39
2.2.	Ἡ ἀγάπη ὡς βασικὴ περιεκτικὴ ἀρετὴ τοῦ πνευματικοῦ ὁδηγοῦ ἢ γέροντος.	39-44
2.3	Σύντομη βιογραφία τοῦ Ἁγίου Γέροντος Ἰακώβου Τσαλίκη.	44-47
2.4.	Ὁ Ἅγιος Γέροντας Ἰακώβος ὡς ἄνθρωπος καλοσύνης, ταπείνωσης καὶ ἀγάπης.	47-51
2.5	Σύντομη βιογραφία τοῦ Ἁγίου Γέροντος Παΐσιου τοῦ Ἀγιορείτου.	51-52
2.6	Ἔγιναν καὶ οἱ καρδιές σιδερένιες...	52-53
2.7	Σύντομη βιογραφία τοῦ Ἁγίου Γέροντος Πορφυρίου τοῦ Καυσοκαλυβίτου.	53-56

2.8	Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἀδελφὸ καλλιεργεῖ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸ.	56-58
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ': Η ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΤΗΣ ΑΓΙΟΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΑΓΙΩΝ ΓΕΡΟΝΤΩΝ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΩΝ ΜΜΕ		59-81
3.1	Ἡ ἔννοια τοῦ Μεταμοντερνισμοῦ.	59-61
3.2	Κοινωνία καὶ μεταμοντέρνα ΜΜΕ.	62-69
3.3	Ἐκκλησία καὶ μεταμοντέρνα ΜΜΕ.	70-74
3.4	Περὶ ἀγιότητος.	74-76
3.5	Ἡ ζωὴ τῆς χάριτος.	76-77
3.6	Ὅταν γίνεῖ κανεὶς αἰχμάλωτὸς τοῦ καλοῦ, παθεῖ ἡ ἀμαρτία καὶ ζεῖ ὁ Χριστὸς.	78-79
3.7.	Παλάβωσαν οἱ ἄνθρωποι μὲ τὶς μηχανές.	79-81
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - Η ΥΠΕΡΒΑΣΗ ΤΗΣ ΠΤΩΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ		88-90
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		91-93

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σήμερα οί Εύρωπαίοι έχουν άρχισει νά ντόνονται για τὸ μάτι, σὲ άμερικανικό στύλ, τήν ὠρα καί στιγμή πού οί Άμερικανοί έχουν άρχισει νά μετατρέπουν τήν ὄραση σε έκφραση ειδωλοποίησης τής συνείδησης . Ὁ Μάκ Λούαν δέν κάνει προφητείες καί μελλοντολογίες , αλλά ερμηνεύει πονεμένα τήν φουτουριστική αντιστροφή τής συνείδησης σε πτωτικό μήνυμα το οποίο απώλεσε το ίδιο το μέσο .

Μιλáει για τὸ τῶρα, τὸ τεχνολογικό, κοινωνικό καί ψυχικό μας τῶρα , ὅπως αυτό εκφράστηκε στην ὑψιστή αλλοτρίωσή του . Για ὅσους δέν έχουν έντοπίσει ακόμα τήν αντίφαση ανάμεσα στην παλαιά έγγραμματα, γραμμική, ὀρθολογική αντίληψη καί στον καινούριο, άκουστικό, δικτυακό, φυλετικό κόσμο τοῦ οίκουμενικοῦ χωριοῦ, ή μακλουανική άνάλυση εἶναι μία άπορριπτέα παραδοξολογία.

Παραμένει ὅμως ἔτσι άνεξήγητη αὐτή ή αντίφαση καί άνερμήνευτό το γεγονός ὅτι ἐπὶ εικοσιπέντε χρόνια τῶρα ὁ Μάκ Λούαν ἔρχεται καί ξανάρχεται ἐπίμονα στην ἐπιφάνεια, ερμηνεύεται καί απορίπεται , εκθειάζεται καί λειδωρεῖται , ἐνῶ σὸ χῶρο τής ὀρθολογικῆς φιλοσοφίας καί τής παραδοσιακῆς άνάλυσης τῶν φαινομένων ή σύγχυση βαθαίνει καί οί πεσιμιστές ερνημείας τής θεώρησῆς του πληθαίνουν . Ἔστω, ἄς δεχτοῦμε πῶς οὔτε ὁ Μάκ Λούαν ἔπιασε τὸν σφυγμὸ αὐτοῦ πού πραγματικά συμβαίνει. Άλλά τουλάχιστον, σάν τὸν Ἡρακλή Πουαρὸ συλλέγει στοιχεῖα, νύξεις, ὑποψίες, φτιάχνει ἐνορατικά μεγάλες εἰκόνες, προσπαθεῖ με φρέσκο καί αἰφνιδιαστικό τρόπο νά λύσει τὸ ἐπτασφράγιστο «άστονομικό» μυστήριο τοῦ άνάστατου καιροῦ μας.

Ἴσως ή μεγάλη άξία τοῦ Μάρσαλ Μάκ Λούαν νά εἶναι ὅτι μᾶς δείχνει μία κατεύθυνση πού ξεπερνᾶ κι αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ ὄρια τοῦ ἔμφανοῦς προβληματισμοῦ του: Μήπως πραγματικά βρισκόμαστε μπροστά σε μιὰ ἐκ θεμελίων άλλαγή τοῦ πολιτισμοῦ, δηλαδή μιὰ ριζική μεταβολή τοῦ ἴδιου του περιεχομένου τής ανθρωπίνης συνείδησης; Καί τελικά, μήπως ή τεχνολογική προέκταση τοῦ

άνθρώπου, τὰ μέσα ἐπικοινωνίας δηλαδή, εἶναι ἓνα ἀπαρατήρητο μέχρι σήμερα βιολογικὸ μέγεθος ποῦ αὐτὴ τὴ στιγμή ὑφίσταται μεταλλαγή;

Ὁ Μὰκ Λούαν, πιστὸς στὰ συμπεράσματά του, ἀναπτύσσει τὸ θέμα του σὰ νὰ ἦταν ἓνας ἄνετος προφορικὸς διάλογος. Προχωράει, ἐπιστρέφει, συμπεραίνει, ξαναρχίζει, λέει πολλές φορές ἀνέκδοτα, καταφεύγει σὲ ἄλλους συγγραφεῖς, πέφτει σὲ ὑπερβολές, συναρπάζει, ἀπωθεῖ καὶ μερικὲς φορές ἐξοργίζει. Εἴτε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ξεκινήσετε εἴτε ἀπὸ τὸ τέλος ἢ τὴ μέση, εἶναι τὸ ἴδιο.

Ἡ μακλουανικὴ ἀνάλυση δὲν ἀποβλέπει νὰ μᾶς πείσει ἢ νὰ ἀποδείξει ἓνα ἐπιχείρημα, ἀλλὰ νὰ μᾶς μεταδώσει ἐνορατικὰ ἢ διαισθητικὰ μιὰ ὑπόψια, νὰ μᾶς χαρίσει μιὰ φευγαλέα ματιὰ στὸ ἀλλότριο ποῦ καραδοκὰ ἔξω ἀπὸ τὰ περιχαρακωμένα χωράφια τῆς κατεστημένης (ἀλλὰ παραπαιύουσας πιά) κουλτούρας. Δὲν ξέρω ἂν πρόκειται γιὰ ἓνα μεγάλο βιβλίο, γιατί δὲν μπόρεσα ποτὲ νὰ καταλάβω τί εἶναι αὐτὸ ποῦ κάνει μεγάλο ἓνα βιβλίο.

Σίγουρα, ὅμως, τὸ ἔργο : «**Media**: Οἱ Προεκτάσεις τοῦ Ἀνθρώπου», εἶναι ἓνα προκλητικὸ βιβλίο γραμμένο ἀπὸ ἓναν πολὺ διορατικὸ καὶ πληροφορημένο ἄνθρωπο γιὰ ἓνα θέμα ποῦ σήμερα βασανίζει ὅλους μας , σήμερα ποῦ τὸ «πλανητικὸ χωριό» ἔχει κυριαρχήσει παντοῦ καὶ ἔχουμε γίνει «κατοικίδια τῶν υπολογιστῶν μας».¹

---

¹ Μάρσαλ Μὰκ Λούαν, «**Media**, οἱ προεκτάσεις τοῦ ἀνθρώπου», Μετάφραση Σπύρου Μάνδρου, σ. 18-19, εκδόσεις «Κάλβος», Αθήνα, 1990.

Για τα ΜΜΕ γενικὰ βλέπε : Bagdikian, B., *The Media Monopoly*, Boston, MA: Beacon Press, 1988. Benett, T., *Media, reality, signification*, in: Gutevitch, M.: *Culture, Society and the Media*, London 1982. Bell, A., *The Language of News Media*, Blackwell, Oxford 1991.. Davis, H., *Language, Image, Media*, Blackwell, London 1983. Downing, J., *The Media Machine*, Pluto Press, London 1980. Eco, U., *A theory of Semiotics*, Macmillan, London 1977. Ellis, J., *Visible Fictions*, Routledge and

Ισως η θεώρησή του να αποτελεί την μοναδική απόπειρα κατανόησης μιάς αλλοτριώσης ως επαναφορά στην αρχέγονη ενότητα την οποία αντεστραμμένα επιχειρεί ο σύγχρονος κοσμος, αναζητώντας την διαδικτυακή ενότητα, σήμερα που η ενότητα αυτή, ως αγιοπνευματική κοινωνία έχει, από κοσμική άποψη, αμετάκλητα χαθεί.

Kegan Paul, London 1982. Fiske, J., *Reading Television*, Methuen, London 1978. Fiske, J., *Introduction to Communication Studies*, Methuen, London 1982. Ferguson, M., *New Communication Technologies and the Public Interest*, London and Beverly Hills, 1986. Groombridge, B., *Television and the People*, Penguin Books, 1972. Giner, S., *Mass Society*, Martin Robertson, London 1976. Hemelink, C., *Cultural Autonomy in Global Communications*, Norwood, NJ, 1983. Hood, S., *The Mass Media*, Macmillan, London 1972. Huago, G.A., *The Sociology of Film Art*, Basic Books, New York, 1963. Katz, E., *Mass Media and Social Change*, Beverly Hills CA and London, 1981. Lasswell, H., "The structure and function of Communication in Society", in: L. Bryson, *The Communication of Ideas*, New York, 1948. McQuail, D., *Mass Communication Theory*, Sage, London 1983. McQuail, D., *Sociology of Mass Communications*, Penguin Books, London 1972. Rosenberg, B. and White, D., *Mass Culture: The Popular Art in America*, Free Press, New York 1957. Schiller, H., *Mass Communication and American Empire*, New York 1969.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α) Βιογραφία και σημαντικά έργα του **Herbert Marshall McLuhan**.

Ο **Marsal McLuhan** γεννήθηκε στον Καναδά στις **21** Ιουλίου του **1911**. Σπούδασε για ένα έτος μηχανολογία στο Πανεπιστήμιο Μανιτόμπα, αλλά μετά άλλαξε αντικείμενο. Έκανε φιλολογικές σπουδές με μεταπτυχιακό στην αγγλική γλώσσα. Τιμήθηκε με το βραβείο των Τεχνών και των Έπιστημών από το Πανεπιστήμιο Μανιτόμπα.

Συνέχισε φιλολογικές σπουδές από το προπτυχιακό επίπεδο στο Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ έως το διδακτορικό, με τίτλο διατριβής: **“The Place of Thomas Nashe in the Learning of his Time”**. Ο θωμαϊσμός, με τον οποίο ασχολήθηκε στη διατριβή του ήταν στον πυρήνα της σύλληψης της ιδέας της αισθητηριακής άπτικής διαδικασίας μεταξύ τηλεοπτικού μέσου και ανθρώπου δια της οράσεως. Σημείο για το οποίο κονταροχτυπήθηκε με τον **Jonathan Miller**. Έκτοτε δίδασκε ως καθηγητής φιλολογίας και ιστορίας της λογοτεχνίας σε διάφορα Πανεπιστήμια των ΗΠΑ και του Καναδά.

Έγκαταστάθηκε στο Πανεπιστήμιο του Τορόντο το **1946** κι έγινε μέλος του δυναμικού του **St. Michael’s College** του Πανεπιστημίου του Τορόντο. Το **1952** ήταν στη βαθμίδα Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Τορόντο, Πρόεδρος των Σεμιναρίων Πολιτισμού και Έπικοινωνίας του Ίδρυματος της **Ford (1953-55)**, συνεκδότης στο περιοδικό **“Explorations” (1954-59)**, διευθυντής του προτζεκτ **Understanding New Media For National of Educational Broadcasters and U.S. Office of Education, (1959-1960)**, και το **1963** διορίστηκε από τον Πρόεδρο του Πανεπιστημίου του Τορόντο για να δημιουργήσει ένα νέο Κέντρο Τεχνολογίας και Πολιτισμού του Πανεπιστημίου. Ο **Marshall**

McLuhan θεωρείται σκαπανέας του αντικειμένου των **media** στο Πανεπιστήμιο του Τορόντο.²

Στο Πανεπιστήμιο του Κέμπριτζ είχε καθηγητές τους **I.A. Richards, F.R. Leavis**, από τους οποίους δέχτηκε τις έπαιρους της Κριτικής θεωρίας. Οι φιλοσοφικές και γενικότερα θεωρητικές έπαιρους της σκέψης του **McLuhan** είναι πολυσύνθετες σύμφωνα με το βιβλίο του **Dr. W. Terrence Gordon «A guide for the perplexed»**. Ο **Terrence Gordon** έχοντας μελετήσει αρκετά τον **McLuhan** αναφέρει κάποιες από τις θεωρητικές έπαιρους του από ειδικούς της λογοτεχνικής κριτικής και καλλιτέχνες, σε θέματα επικοινωνίας, όπως: **I.A. Richards, F.R. Leavis, Sergei Eisenstein, Wyndham Lewis**. Επίσης, από φιλοσόφους όπως: **Jacques Lacan, Martin Heidegger, George Grant** και τους **T.S. Eliot, Ezra Pound, Lewis Mumford, Sigfried Giedion**, και φυσικά τον **Harold Innis** στην πρώιμη φάση της Σχολής του Τορόντο. Ειδικά, για τον **Innis** ο ίδιος ο **McLuhan** έλεγε πως σε αυτόν όφειλει τον Γουτεμβεργιανό Γαλαξία. Η

---

² Μαρία Περγαντή, «Η Ελληνική πρόσληψη και χρήση του **McLuhan**», Διπλωματική εργασία, ΑΠΘ, Τμήμα Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ, όπου η κα Περγαντή αναφέρει και τις βιβλιογραφικές αναφορές για τον Μακ Λουαν στα ελληνικά: Η Μαρία Περγαντή γράφει: «Ειδικότερα, η πρώτη βιβλιογραφική έρευνα έγινε, κατά την προεργασία, στον ηλεκτρονικό κατάλογο του Δικτύου Βιβλιοθηκών του ΑΠΘ με λέξεις -κλειδιά: 1) για (θέμα) «επικοινωνία», βρέθηκαν 25 ελληνικά βιβλία εκ των οποίων δύο μόνο ελληνικά είχαν σχετικούς τίτλους με το θέμα, το ένα ήταν το **Media: Οι προεκτάσεις του ανθρώπου του Σπύρου Μάνδρου**, και το άλλο το ανθολόγιο κειμένων Το μήνυμα του μέσου. Η έκρηξη της μαζικής επικοινωνίας, 2) για (θέμα) «μέσα μαζικής επικοινωνίας», βρέθηκαν 13 ελληνικά βιβλία με κανέναν σχετικό τίτλο. Ακολούθως, οι επόμενες βιβλιογραφικές έρευνες έγιναν στη Δημοτική Βιβλιοθήκη της Θεσσαλονίκης, και στο θεματικό κατάλογο του ΙΟΜ. Στη Δημοτική Βιβλιοθήκη δε βρέθηκε τίποτα το σχετικό. Ο κατάλογος του ΙΟΜ καταγράφει 100 βιβλία, όπου δεν υπάρχει το μοναδικό μεταφρασμένο στα ελληνικά βιβλίο του **McLuhan Media**. Οι προεκτάσεις του ανθρώπου, ενώ υπάρχουν κάποιοι λίγοι τίτλοι των **J.Habermas, R.Debray, N.Chomsky, T.Adorno, U.Eco κ.α.**» (Βλ. Μαρία Περγαντή, «Η Ελληνική πρόσληψη και χρήση του **McLuhan**», σ. 8)

πρώιμη φάση της Σχολής του Τορόντο, στην οποία γνωρίζουμε ότι είχε θέση και ο **McLuhan**, και, μάλιστα, ιδιαίτερα σημαντική, χρονολογείται, κυρίως, στις δεκαετίες του '40 και του '50 στο Πανεπιστήμιο του Τορόντο.

Μετά την εγκατάστασή του το 1946 στο Πανεπιστήμιο του Τορόντο, ο **McLuhan** συνέχισε τη διδασκαλία, και από το 1953 έως το 1955 ήταν υπεύθυνος των σεμιναρίων για τον Πολιτισμό και την Έπικοινωνία του Ίδρυματος **Ford**. Το 1954 έως το 1959 ήταν υπεύθυνος έκδοσης του περιοδικού **Explorations**, ενός πρωτοποριακού περιοδικού, που έκδιδóταν για τις εργασίες που πραγματοποιούνταν στη **Ford** (κυκλοφόρησε το 1953).

Το **Explorations in Communications**, έπαιξε ήγετικό ρόλο στο έπιστημονικό πεδίο της έπικοινωνίας, σέ αυτό έγραφαν οί **Roland Barthes**, **Susan Sontag**, **Claude Levi-Strauss** and **Jacques Derrida**. Έπίσης, έχουν δημοσιευτεί σέ αυτό πολύ σημαντικές θέσεις από τó διεπιστημονικό κύκλο της Σχολής του Τορόντο, όπως ή κριτική του **Innis** (ή διαφοροποίησή του), ή συνεισφορά του **Carpenter** ότι οί γλώσσες είναι μαζικά μέσα και πώς τά νέα μέσα (**new media**: τó ραδιόφωνο, ó κινηματογράφος, ή τηλεόραση) είναι νέες γλώσσες, και πολλά άλλα.

Ο **Marshall McLuhan** από τó 1959 έως τó 1960 ήταν υπεύθυνός του προτζεκτ **“Understanding New Media For National Association of Educational Broadcasters and US Office of Education”**. Και τó 1963 ó πρόεδρος του Πανεπιστημίου του Τορόντο του ανέθεσε νά δημιουργήσει ένα νέο Κέντρο Πολιτισμού και Τεχνολογίας για νά μελετήσει τις συνέπειες τών τεχνολογιών και τών μέσων στη φύση και την κοινωνία.³

---

³ Ό.π., Μαρία Περγαντή, σ. 12. Ο Ραμονε σχετικά παρατηρεί : «Οι έξυπνες, χάρη σε ενσωματωμένα κυκλώματα, μηχανές που σήμερα διαθέτουν και όραση, πληθαίνουν. Η κατάχρησή τους διαταράσσει της αντίληψη του πραγματικού και θέτει νέα προβλήματα. Τα όρια του πραγματικού κόσμου γίνονται ιλιγγιώδη, καθώς μας βυθίζουν με την όραση και

Ο **McLuhan** στην ακαδημαϊκή του καριέρα τιμήθηκε με πολλά βραβεία και διακρίσεις και κληροδότησε έναν μακρό κατάλογο έργων. Στα περιοδικά **Explorations** και **Counterblast** (δύο τεύχη: **1954, 1969** σχεδιασμένα από τον **Harley Parker**), του Πανεπιστημίου του Τορόντο, όπου ο **McLuhan** συμμετείχε σε ρόλο εκδότη. Τα κυριότερα βιβλία του είναι:

The Mechanical Bride: Folklore of Industrial Man (1951), όπου διερευνά τη δημοφιλή κουλτούρα (**popular culture**).

The Gutenberg Galaxy: The making of Typographic Man (1962), όπου εξετάζει την επίδραση της επινόησης της τυπογραφίας στον άνθρωπο.

Understanding Media: The extensions of Man (1964), όπου προσδιορίζει τα μέσα ως προεκτάσεις του ανθρώπου και τις μεγάλες αλλαγές, που φέρουν οι τεχνολογικές καινοτομίες των ηλεκτρονικών μέσων στον άνθρωπο σε σχέση με την εποχή της τυπογραφίας.

The Medium is the Message: An Inventory of Effects (1967), όπου κάνει λόγο για τις επιδράσεις των Μέσων στον άνθρωπο.

War and Peace in the Global Village (1968), όπου κάνει λόγο για τους πολέμους του μέλλοντος και ορίζει δέκα εποχές στην ιστορία του ανθρώπου.

τις αισθήσεις σε ένα εικονικό περιβάλλον που κατασκευάστηκε με την βοήθεια εικόνων σύνθεσης, οι νέες τεχνικές αλλάζουν την αντίληψη του κόσμου και ανατρέπουν τα πιο σταθερά σημεία αναφοράς μας». (Βλ. I. Ramonet, *Η τυρρανία των ΜΜΕ*, σ. 134)

From Cliche to Archetype (1970), όπου προσεγγίζει τον όρο «κλισέ», και εισάγει τον όρο **global theatre**.

Ο **McLuhan** πέθανε στον ύπνο του στις **31** Δεκεμβρίου **1980**.

Μετά το θάνατό του εκδόθηκαν κι άλλα έργα του, όπως οι τέσσερις νόμοι των **media Laws of Media: The New Science (1988)**⁴.

Η θεώρησή του αποτελεί έως σήμερα κεντρικό σημείο για την ερμηνεία των θεμελιωδών θεωρήσεων σχετικά με τα ΜΜΕ, και κάθε ερμηνεία των ΜΕΣΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ γενικότερα δεν μπορεί παρά να έρθει έμμεσα είτε άμεσα σε αντιπαράθεση με την μακλουανική αντίληψη ερμηνείας.

β) Η νέα κατεύθυνση στην Οικολογία των Μέσων.

Σε άρθρο που δημοσίευσε ο **Paul Levinson** στην Ένωση της Οικολογίας των Μέσων (**Media Ecology Association**) αποδίδει μεγάλη τιμή στον **McLuhan** για τη συνεισφορά του στην ανάπτυξη της **Media Ecology**.

Στο άρθρο του **“McLuhan and Media Ecology”** θεωρεί καταλυτική την επιρροή του στη θεώρηση αυτή, και τον **McLuhan** τη λυδία λίθο της Οικολογίας των Μέσων, το άστέρι που όλοι οι άλλοι ήταν γύρω του άπλοιοι δορυφόροι. Ο **Paul Levinson** αναπτύσσει έπαινο για τη συμβολή του. Σημειώνει ότι ο **McLuhan** έφτιαξε το κέντρο βάρους της θεωρίας, έθεσε την επικοινωνία στην

---

⁴Ο.π., Μαρία Περγαντή, σ. 13-14.

κεντρική σκηνή ως τὸ σημαντικότερο παράγοντα στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας.

Προεξέτεινε τὰ ὄρια τόσο τῆς θεώρησης τοῦ **Innis** ὅσο καὶ τοῦ **Mumford** ὡς πρὸς τὸ τί θεωρεῖται τεχνολογία ἐντάσσοντας τὴν τηλεόραση καὶ τὰ ἄλλα νέα μέσα. Συμπεριέλαβε ἐπιπλέον καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, ὅπως τὰ ροῦχα, τὰ αὐτοκίνητα κ.ο.κ. Μίλησε γιὰ τὸ μεγάλο βαθμὸ ἐπίδρασης ποὺ ἔχουν τὰ μέσα, δίνοντας κατεύθυνση στὸ κεντρικὸ ἐρώτημα τῆς Οἰκολογίας τῶν Μέσων. Ἐπίσης, ἡ χρήση τῆς ἱστορικῆς μελέτης τῶν ζητημάτων τῆς ἐπικοινωνίας εἶναι μία ἀκόμα συμβολὴ τοῦ **McLuhan** στὴν ἀνάπτυξη τῆς **Media Ecology**. Ἡ **Media Ecology** συνέχισε νὰ ἐργάζεται μετὰ βάση τὰ ὅσα εἶχε κληροδοτήσει ὁ **McLuhan**. Ὁ **Paul Levinson** στὸ ἄρθρο αὐτὸ γράφει πὼς σήμερα ὁ **McLuhan** βρίσκεται πάλι ψηλὰ ὄχι γιὰ τὸ Πανεπιστήμιό τοῦ Τορόντο συνέχισε τὴ δουλειά του, ἀλλὰ γιὰ τὸν κάποιον μαθητὴ του, ὅπως ὁ **Walter Ong**, ἔδωσαν συνέχεια στὴ σκέψη τοῦ **McLuhan**.

Ὁ **Paul Levinson**, ξεχωρίζει βασικὰ σημεῖα τῆς θεώρησης τῆς Οἰκολογίας τῶν Μέσων γιὰ νὰ μιλήσει γιὰ τὴ συμβολὴ τοῦ **McLuhan** στὴν προσέγγιση αὐτή.

Πιο ἀναλυτικά, γιὰ τὴν Οἰκολογία τῶν Μέσων:

α) Ὁ **McLuhan** ἔδωσε στὴν Οἰκολογία τῶν Μέσων τὸ κέντρο βάρους τῆς θεώρησης. Ἐπὶ τούτου ὁ **Paul Levinson** διηγεῖται ὅτι τὰ σεμινάρια τοῦ **McLuhan** δημιούργησαν τομὴ. Ἡ Οἰκολογία τῶν Μέσων, ἡ ὁποία μέχρι τότε εἶχε ἐπιστημολογικὸ προσανατολισμὸ σὲ ζητήματα γνωστικῆς πρόσληψης, ἀπέκτησε ὡς κέντρο βάρους τὴν «ἐπικοινωνία». Ὅλα τὰ ἀντικείμενα τοῦ τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Τύπο, τὸ ραδιόφωνο, τὴν τηλεόραση, εἶναι μέσα ἐπικοινωνίας, ὅπως τὰ ροῦχα, τὰ αὐτοκίνητα, τὰ

βιβλία κ.ά. Ο ίδιος ο **Paul Levinson** έγραψε το **“Digital McLuhan”**, άλλοι συμφοιτητές του της Οικολογίας επίσης έργα με μεγάλη επιρροή από τον **McLuhan** κ.τ.λ., όλα έργα σχετικά με την επικοινωνία.

β) Ο **McLuhan** έδειξε ότι τα **“Media”** αλλάζουν τον τρόπο, που ζούν οι άνθρωποι, μαζί και το «ποιοί είναι». Η Οικολογία των Μέσων αναλύει ακριβώς ό,τι έχει γίνει και ό,τι θα προκύψει από αυτή τη σχεσιακή διαδικασία των ανθρώπων με τα **“Media”**. Χρησιμοποιεί, δηλαδή, ως πυξίδα την κατεύθυνση σκέψης του **McLuhan** όσο αφορά στην επιρροή της τεχνολογίας των μέσων (των **“medium”**) όλων ανεξαιρέτως. Για παράδειγμα, ξεκινάει από τη διερεύνηση της επιρροής της τηλεόρασης στην ανθρώπινη φύση παρά από την επιρροή του τηλεοπτικού προγράμματος τάδε, προκειμένου να απαντήσει στο ερώτημα πώς ή τηλεόραση επηρεάζει τα φαινόμενα βίας μεταξύ μαθητών στα σχολεία. Κι άλλοι, όπως ο **Neil Postman**, **Levi Strauss**, **Chomsky**, άσκησαν επιρροή στην Οικολογία των Μέσων, αλλά ο **McLuhan** ήταν ο «*Ιανός*», τα δύο πρόσωπα παρελθόν και μέλλον της Οικολογίας των Μέσων μαζί, γράφει ο **Paul Levinson**.

γ) Η μελέτη των **“Media”** στην οικολογική προσέγγιση είναι άρρηκτα δεμένη με τη μελέτη της ιστορίας κι αυτό επίσης είναι αποτέλεσμα της επιρροής του **McLuhan**. δ) Οι προσεγγίσεις στα αντικείμενα της Οικολογίας των Μέσων ανήκουν, ουσιαστικά, στον **McLuhan**, με μόνη διαφοροποίηση τη γραμμικότητα του λόγου, που χρησιμοποιεί ή οικολογική προσέγγισή του αντί του μακλουανικού γραπτού και προφορικού λόγου.⁵

---

⁵ Ο.π. Μαρία Περγαντή, σ. 22-23. Για την "Κοινωνία του Θεάματος" όπως παρατηρεί ο Β. Γαϊτάνης, στο έργο του «Από την Επικοινωνία στην Κοινωνία», εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2017, ο **Guy Debord** αναπτύσσει μια πρωϊμη «Οικολογία» εναντίωσης στην καταναλωτική

κοινωνία. Για την θεώρηση του DeBord γενικά, βλέπε: Guy Debord, *La Société du Spectacle*, Paris 1977. (Ιταλ. Έκδοση: Guy Debord, *La Societa dello Spettacolo*, Baldini e Castoldi, Milano 2001). Mario Perniola, *La Societa dei Simulacri*, Nuova Casa Editrice L. Cappelli, 1983. N. Stevenson, *Understanding Media Cultures: Social Theory and Mass Communication*, Sage, Longon 1995. Patrick Brantlinger, *Bread and Circuses: Theories of mass-culture as social decay*, Cornell University Press, 1983. (Ελλην.Μεταφ.: *Αρτος και Θεάματα:Θεωρίες για τη μαζική κοιλτούρα ως κοινωνική παρακμή*, μετ. Ζήσης Σαρίκας, Νησίδες, Αθήνα 1999.) Η. Marcuse, *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, μετ. Μ.Λυκούδη, Παπαζήσης, Αθήναχχ.

γ) Το βιβλίο Media: Οί προεκτάσεις τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ βιβλίο «Κατανόηση τῶν μέσων μαζικῆς ἐνημέρωσης: Οἱ προεκτάσεις τοῦ ἀνθρώπου», γράφθηκε τὸ **1964** ἀπὸ τὸν **Marshall McLuhan**. Στὸ βιβλίο αὐτὸ ὁ συγγραφέας προτείνει τὰ μέσα ἐνημέρωσης νὰ εἶναι τὸ ἐπίκεντρό της μελέτης καὶ ὄχι τὸ περιεχόμενο πὸν μεταφέρουν. Προτείνει ὅτι τὸ μέσο ἐπηρεάζει τὴν κοινωνία στὴν ὁποία παίζει ρόλο κυρίως ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά του μέσου καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ περιεχόμενο. Τὸ βιβλίο θεωρεῖται πρωτοποριακὴ μελέτη στὴ θεωρία τῶν μέσων.

Ὁ **McLuhan** ἔδειξε ὡς παράδειγμα τὴ λάμπα. Ἐνας λαμπτήρας δὲν ἔχει περιεχόμενο μὲ τὸν τρόπο πὸν μιὰ ἐφημερίδα ἔχει ἄρθρα ἢ μιὰ τηλεόραση ἔχει προγράμματα, ἀλλὰ εἶναι ἓνα μέσο πὸν ἔχει κοινωνικὸ ἀποτέλεσμα. Δηλαδή, μιὰ λάμπα ἐπιτρέπει στοὺς ἀνθρώπους νὰ δημιουργοῦν χώρους κατὰ τὴ διάρκεια τῆς νύχτας πὸν διαφορετικὰ θὰ τυλίγονταν ἀπὸ σκοτάδι. Περιγράφει τὴ λάμπα ὡς μέσο χωρὶς περιεχόμενο. Ὁ **McLuhan** δηλώνει ὅτι «ἓνας λαμπτήρας δημιουργεῖ ἓνα περιβάλλον ἀπὸ τὴν ἀπλή παρουσία του».⁶

Πιὸ ἀμφιλεγόμενα, ὑποστήριξε ὅτι τὸ περιεχόμενο εἶχε μικρὴ ἐπίδραση στὴν κοινωνία, μὲ ἄλλα λόγια, δὲν εἶχε σημασία ἂν ἡ τηλεόραση μεταδίδει παιδικὲς ἐκπομπὲς ἢ βίαιο προγραμματισμό. Σημείωσε ὅτι ὅλα τα μέσα ἔχουν χαρακτηριστικά πὸν προσελκύουν τὸν θεατὴ μὲ διαφορετικοὺς τρόπους. Γιὰ παράδειγμα, ἓνα ἀπόσπασμα σὲ ἓνα βιβλίο θὰ μπορούσε νὰ ξαναδιαβαστεῖ κατὰ βούληση, ἀλλὰ μιὰ ταινία ἔπρεπε νὰ προβληθεῖ ξανὰ στὸ σύνολό της γιὰ νὰ μελετήσῃ ὁποιοδήποτε μεμονωμένο μέρος αὐτῆς.

---

⁶ Marshall McLuhan, *“Understanding Media: The extensions of man”*, p.8, London and New York.

Τὸ βιβλίο εἶναι ἡ πηγή τῆς γνωστῆς φράσης «Τὸ μέσο εἶναι τὸ μήνυμα». Ἦταν ἕνας κύριος δείκτης τῆς ἀναταραχῆς τῶν τοπικῶν πολιτισμῶν ἀπὸ ὅλο καὶ πῶ παγκοσμιοποιημένες ἀξίες. Τὸ βιβλίο ἐπηρέασε σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀκαδημαϊκοὺς, συγγραφεῖς καὶ κοινωνικοὺς θεωρητικοὺς. Τὸ βιβλίο συζήτησε τὴ ριζικὴ ἀνάλυση τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, πὼς διαμορφώνεται ἡ κοινωνία καὶ ἀντικατοπτρίζεται ἀπὸ τὰ μέσα ἐπικοινωνίας.

Στὸ πρῶτο μέρος, ὁ **McLuhan** συζητᾷ τὶς διαφορὲς μεταξὺ καυτῶν καὶ δροσερῶν μέσων καὶ τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους ἕνα μέσο μεταφράζει τὸ περιεχόμενο ἑνὸς ἄλλου μέσου. Ἐν συντομία, «τὸ περιεχόμενο ἑνὸς μέσου εἶναι πάντα ἕνα ἄλλο μέσο».

Στὸ δεῦτερο μέρος, ὁ **McLuhan** ἀναλύει κάθε μέσο (περίπου τὸ 1964) μὲ τρόπο πὺ ἐκθέτει τὴ μορφή, παρὰ τὸ περιεχόμενο κάθε μέσου. Μὲ σειρά, ὁ **McLuhan** καλύπτει τὸ **the spoken word, the written word**, δρόμους, ἀριθμοὺς, ροῦχα, στέγαση, χρήματα, ρολόγια, ἢ ἐκτύπωση (ὅπως στὴν εἰκονογραφικὴ λιθογραφία ἢ ξυλογραφία), **comics**, ἢ ἔντυπη λέξη (ὅπως στὴν τυπογραφία), ὁ τροχός, τὸ ποδήλατο καὶ τὸ ἀεροπλάνο, ἢ φωτογραφία, ὁ τύπος, τὸ αὐτοκίνητο, οἱ διαφημίσεις, τὰ παιχνίδια, ὁ τηλεγράφος, ἢ γραφομηχανή, τὸ τηλέφωνο, ὁ φωνογράφος, ταινίες, ραδιόφωνο, τηλεόραση, ὅπλα καὶ αὐτοματισμοί.

Καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς κατανόησης τῶν μέσων, ὁ **McLuhan** χρησιμοποιεῖ ἱστορικὰ ἀποσπάσματα καὶ ἀνέκδοτα γιὰ νὰ διερευνήσῃ τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους νέες μορφὲς μέσων ἀλλάζουν τὶς ἀντιλήψεις τῶν κοινωνιῶν, μὲ ἰδιαίτερη ἐστίαση στὰ ἀποτελέσματα κάθε μέσου σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ περιεχόμενο πὺ μεταδίδεται ἀπὸ τὸ καθένα. Ὁ **McLuhan** ἐντόπισε δύο τύπους μέσων: τὰ «καυτὰ» μέσα καὶ τὰ «δροσερὰ» μέσα. Αὐτὴ ἡ ὁρολογία δὲν

αναφέρεται στη θερμοκρασία ή τη συναισθηματική ένταση, ούτε κάποιο είδος ταξινόμησης, αλλά στον βαθμό συμμετοχής. Τα έντυπια μέσα είναι εκείνα που απαιτούν υψηλή συμμετοχή από τους χρήστες, λόγω του χαμηλού όρισμού τους (ο δέκτης / χρήστης πρέπει να συμπληρώσει τις πληροφορίες που λείπουν). Δεδομένου ότι μπορούν να χρησιμοποιηθούν πολλές αισθήσεις, ενισχύουν τη συμμετοχή. Αντίθετα, τα καυτά μέσα έχουν χαμηλή συμμετοχή στο κοινό λόγω της υψηλής ανάλυσης ή του όρισμού τους. Η ταινία, για παράδειγμα, ορίζεται ως ένα καυτό μέσο, αφού στο πλαίσιο ενός σκοτεινού κινηματογράφου, ο θεατής είναι έντυπιακός και μια πρωταρχική αίσθηση, οπτική, είναι γεμάτη σε υψηλή εύκρινεια. Αντίθετα, η τηλεόραση είναι ένα δροσερό μέσο, καθώς πολλά άλλα πράγματα μπορεί να συμβαίνουν και ο θεατής πρέπει να ενσωματώσει όλους τους ήχους και τα αξιοθέατα στο περιβάλλον.

Ο **McLuhan** χρησιμοποιεί εναλλακτικά τις λέξεις μέσο, μέσα και τεχνολογία. Για τον **McLuhan**, ένα μέσο είναι «*όποιαδήποτε επέκταση του εαυτού μας*», ή γενικότερα, «*όποιαδήποτε νέα τεχνολογία*».⁷ Εκτός από μορφές όπως εφημερίδες, τηλεόραση και ραδιόφωνο, ο **McLuhan** περιλαμβάνει τον λαμπτήρα, αυτοκίνητα, όμιλία και γλώσσα στον όρισμό του για τα «*μέσα*»: όλα αυτά, ως τεχνολογίες, μεσολαβούν στην επικοινωνία μας. Οι μορφές ή οι δομές τους επηρεάζουν το πώς αντιλαμβανόμαστε και κατανοούμε τον κόσμο γύρω μας.

Ο **McLuhan** λέει ότι οι συμβατικές δηλώσεις αποτυγχάνουν στη μελέτη των μέσων μαζικής ενημέρωσης επειδή εστιάζουν στο περιεχόμενο, το οποίο τους τυφλώνει στα ψυχικά και κοινωνικά αποτελέσματα που καθορίζουν την πραγματική σημασία του μέσου. Ο **McLuhan** παρατηρεί ότι οποιοδήποτε μέσο

---

⁷Ο.π., **Marshall McLuhan**, p. 7

«ένισχύει ἢ ἐπιταχύνει τὶς ὑπάρχουσες διαδικασίες», εἰσάγει μιὰ «ἀλλαγὴ κλίμακας ἢ ρυθμοῦ ἢ σχήματος ἢ μοτίβου στὴν ἀνθρώπινη ἔνωση, ὑποθέσεις καὶ δράση, μὲ ἀποτέλεσμα ψυχικὲς καὶ κοινωνικὲς συνέπειες».⁸ Αὐτὸ εἶναι τὸ πραγματικὸ «νῆμα ἢ μήνυμα» ποὺ φέρνει ἓνα μέσο, ἓνα κοινωνικὸ καὶ ψυχικὸ μήνυμα καὶ ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ μέσο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ «περιεχόμενο» ποὺ ἐκπέμπει. Αὐτὴ εἶναι βασικὰ ἡ ἔννοια τῆς φράσης «τὸ μέσο εἶναι τὸ μήνυμα».

Γιὰ νὰ ἀποδείξει τὰ ἐλαττώματα τῆς κοινῆς πεποίθησης ὅτι τὸ μήνυμα βρίσκεται στὸν τρόπο χρήσης τοῦ μέσου (τὸ περιεχόμενο), ὁ **McLuhan** χρησιμοποιοῦ τὸ παράδειγμα τῆς μηχανοποίησης, ἐπισημαίνοντας ὅτι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ προϊόν (π.χ. κὸρν φλέικς ἢ **cadillacs**), ἡ ἐπίδραση στοὺς ἐργαζομένους καὶ τὴν κοινωνία εἶναι ἡ ἴδια. Σὲ ἓνα περαιτέρω παράδειγμα τῆς κοινῆς ἄγνοιας τῆς πραγματικῆς ἔννοιας τῶν μέσων μαζικῆς ἐνημέρωσης, ὁ **McLuhan** λέει ὅτι «οἱ ἄνθρωποι περιγράφουν τὸ ξόσιμο ἀλλὰ ὄχι τὴν φαγούρα».⁹ Ὡς παράδειγμα «ἐμπειρογνωμόνων στὰ μέσα ἐνημέρωσης» ποὺ ἀκολουθοῦν αὐτὴν τὴν θεμελιωδῶς ἐλαττωματικὴ προσέγγιση, ὁ **McLuhan** παραθέτει μιὰ δήλωση τοῦ «Στρατηγοῦ» **David Sarnoff** (ἐπικεφαλῆς τῆς **RCA**), ἀποκαλῶντας τὸν «τῆ φωνῆ τοῦ σημερινοῦ ὑπνοβατισμοῦ».¹⁰ Κάθε μέσο «προστίθεται σὲ αὐτὸ ποὺ ἤδη εἴμαστε», πραγματοποιώντας «ἀκρωτηριασμοὺς καὶ ἐλεκτάσεις» στὶς αἰσθήσεις καὶ τὰ σώματά μας, διαμορφώνοντάς τα σὲ μιὰ νέα τεχνικὴ μορφή. Ὅσο ἐλκυστικὸ μπορεῖ νὰ φανεῖ αὐτὸ τὸ ἀναδιαμόρφωση τοῦ ἑαυτοῦ μας, μᾶς βάζει πραγματικὰ σὲ μιὰ «ναρκισσοιστικὴ ὕπνωση» ποὺ μᾶς ἐμποδίζει νὰ δοῦμε τὴν πραγματικὴ φύση τῶν μέσων ἐνημέρωσης. Ὁ **McLuhan** λέει ἐπίσης ὅτι ἓνα χαρακτηριστικὸ κάθε μέσου εἶναι ὅτι τὸ περιεχόμενό του εἶναι πάντα ἄλλο

---

⁸ Ὁ.Π., **Marshall McLuhan**, p. 8-9.

⁹ Ὁ.Π. **Marshall McLuhan**, p. 10.

¹⁰ Ὁ.Π. **Marshall McLuhan**, p. 11.

(προηγούμενο) μέσο. Για παράδειγμα στη νέα χιλιετία, το διαδίκτυο είναι ένα μέσο που περιέχει ίχνη διαφόρων μέσων που ήρθαν πριν από αυτό, όπως το τυπογραφείο, το ραδιόφωνο και η κινούμενη εικόνα.

Μια παραμελημένη, συνεχώς επαναλαμβανόμενη κατανόηση που έχει ο **McLuhan** είναι ότι η ήθικη κρίση (για το καλύτερο ή το χειρότερο) ενός ατόμου που χρησιμοποιεί μέσα είναι πολύ δύσκολη, λόγω των ψυχικών επιπτώσεων που έχουν τα μέσα ενημέρωσης στην κοινωνία και τους χρήστες τους. Έπιπλέον, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και η τεχνολογία για τον **McLuhan**, δεν είναι απαραίτητα έγγενως «καλά» ή «κακά», αλλά επιφέρουν μεγάλες αλλαγές στον τρόπο ζωής μιας κοινωνίας. Η συνειδητοποίηση των αλλαγών είναι αυτή που φαίνεται να θεωρεί ο **McLuhan** πιο σημαντική, έτσι ώστε, κατά την εκτίμησή του, η μόνη σίγουρη καταστροφή θα ήταν μια κοινωνία που δεν θα αντιλαμβάνεται τις επιπτώσεις μιας τεχνολογίας στον κόσμο τους, ειδικά τα χάσματα και τις εντάσεις μεταξύ των γενεών.

Ο μόνος πιθανός τρόπος για να διακρίνουμε τις πραγματικές «*άρχες και γραμμές δύναμης*» ενός μέσου (ή δομής) είναι να ξεφύγουμε από αυτό και να αποσπαστούμε από αυτό. Αυτό είναι απαραίτητο για να αποφευχθεί ή ισχυρή ικανότητα οποιουδήποτε μέσου να βάλει τον ανυπόμονο σε μια «*υποσυνειδητή κατάσταση του Νάρκισσου έκστασης, να επιβάλει τις δικές του υποθέσεις, προκαταλήψεις και αξίες σε αυτόν*». Αντ' αυτού, ενώ βρίσκεται σε αποσπασμένη θέση, μπορεί κανείς να προβλέψει και να ελέγξει τα αποτελέσματα του μέσου. Αυτό είναι δύσκολο γιατί «*το ξόρκι μπορεί να συμβεί αμέσως μετά την επαφή, όπως στις πρώτες ράβδους μιας μελωδίας*». Ένα ιστορικό παράδειγμα τέτοιας απόσπασης είναι ο **Alexis de Tocqueville** και το μέσο της τυπογραφίας. Ήταν σε μια τέτοια θέση επειδή ήταν πολύ γραμματικός. Αντ' αυτού, ένα ιστορικό παράδειγμα της άγκαλιάς των τεχνολογικών υποθέσεων συνέβη με τον δυτικό κόσμο, ο οποίος, επηρεασμένος σε μεγάλο βαθμό από τον αλφαριθμητισμό, πήρε

τις ἀρχές τοῦ «ὁμοιόμορφου καὶ συνεχοῦς καὶ διαδοχικοῦ» γιὰ τὴν πραγματικὴ ἔννοια «ὀρθολογικοῦ».¹¹

Ὁ **McLuhan** ὑποστηρίζει ὅτι τὰ μέσα εἶναι γλῶσσες, μὲ τις δικές τους δομὲς καὶ συστήματα γραμματικῆς, καὶ ὅτι μποροῦν νὰ μελετηθοῦν ὡς τέτοια. Πίστευε ὅτι τὰ μέσα ἔχουν ἐπιπτώσεις στὸ ὅτι διαμορφώνουν συνεχῶς καὶ ἀναδιαμορφώνουν τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους τὰ ἄτομα, οἱ κοινωνίες καὶ οἱ πολιτισμοὶ ἀντιλαμβάνονται καὶ κατανοοῦν τὸν κόσμο. Κατὰ τὴν ἄποψή του, ὁ σκοπὸς τῶν μελετῶν μέσων εἶναι νὰ κάνουν ὁρατὸ αὐτὸ ποῦ εἶναι ἀόρατο: τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἴδιων τῶν τεχνολογικῶν μέσων, καὶ ὄχι ἀπλῶς τὰ μηνύματα ποῦ μεταφέρουν. Μελέτες μέσων ἐπομένως, ἰδανικὰ, ἐπιδιώκουν νὰ ἐντοπίσουν μοτίβα μέσα σὲ ἓνα μέσο καὶ στὶς ἀλληλεπιδράσεις του μὲ ἄλλα μέσα. Μὲ βάση τις σπουδές του στὸ **New Criticism**, ὁ **McLuhan** ὑποστήριξε ὅτι οἱ τεχνολογίες εἶναι λέξεις, καθὼς ὁ πολιτισμὸς ποῦ περιβάλλει εἶναι ἓνα ποίημα: ὁ πρῶτος ἀντλεῖ τὸ νόημά του ἀπὸ τὸ πλαίσιο ποῦ διαμορφώνει τὸ τελευταῖο. Ὅπως ὁ **Harold Innis**, ὁ **McLuhan** ἐξέτασε τὸ εὐρύτερο πολιτισμὸ¹²

---

¹¹ Ὁ.π., **Marshall McLuhan**, p. 15.

¹² Ἡ Μαρία Περγαντὴ γράφει : «Ὁ **Paul Levinson** ἀναπτύσσει ἔπαινο γιὰ τὴ συμβολή του. Σημειώνει ὅτι ὁ **McLuhan** ἐφτίασε τὸ κέντρο βάρους τῆς θεωρίας, ἔθεσε τὴν ἐπικοινωνία στὴν κεντρικὴ σκηνή ὡς τὴ σημαντικότερο παράγοντα στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Προεξέτεινε τὰ ὅρια τόσο τῆς θεώρησης τοῦ **Innis** ὡς καὶ τοῦ **Mumford** ὡς πρὸς τὸ τί θεωρεῖται τεχνολογία ἐντάσσοντας τὴν τηλεόραση καὶ τὰ ἄλλα νέα μέσα. Συμπεριέλαβε ἐπιπλέον καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, ὅπως τὰ ρούχα, τὰ αὐτοκίνητα κ.ο.κ.. Μίλησε γιὰ τὸ μεγάλο βαθμὸ ἐπίδρασης, ποῦ ἔχουν τὰ μέσα, δίνοντας κατεύθυνση στὸ κεντρικὸ ερώτημα τῆς Οικολογίας τῶν Μέσων. Επίσης, ἡ χρῆση τῆς ἱστορικῆς μελέτης τῶν ζητημάτων τῆς ἐπικοινωνίας εἶναι μίᾳ ἀκόμα συμβολῇ τοῦ **McLuhan** στὴν ἀνάπτυξη τῆς **Media Ecology**. Ἡ **Media Ecology** συνέχισε νὰ ἐργάζεται μὲ βάση τὰ ὅσα εἶχε κληροδοτήσει ὁ **McLuhan**.» (Βλ. Μαρία Περγαντὴ, «Ἡ Ἑλληνικὴ πρόσληψη καὶ χρῆση τοῦ **McLuhan**», σ. 22)

μέσα στον οποίο ένα μέσο μεταδίδει τὰ μηνύματά του, για να έντοπίσει μοτίβα τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ μέσου.

Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΚΛΟΥΑΝ ΩΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

1.1 Το μέσο είναι το μήνυμα

«Το μέσο είναι το μήνυμα» είναι μια φράση που έπινοήθηκε από τον Καναδό στοχαστή επικοινωνιών **Marshall McLuhan** και εισήχθη στο **Understanding Media: The Extensions of Man**, που δημοσιεύθηκε το **1964**. Ο **McLuhan** προτείνει ότι το ίδιο το μέσο επικοινωνίας πρέπει να είναι ο πρωταρχικός στόχος της μελέτης και όχι τα μηνύματα που μεταφέρει. Έδειξε ότι τα χειροποίητα αντικείμενα επηρεάζουν οποιαδήποτε κοινωνία από τα χαρακτηριστικά ή το περιεχόμενό τους.

Ο **McLuhan** χρησιμοποιεί τον όρο «μήνυμα» για να δηλώσει περιεχόμενο και χαρακτήρα. Το περιεχόμενο του μέσου είναι ένα μήνυμα που μπορεί εύκολα να κατανοηθεί και ο χαρακτήρας του μέσου είναι ένα άλλο μήνυμα που μπορεί εύκολα να παραβλεφθεί. Ο **McLuhan** λέει: «Πράγματι, είναι πολύ τυπικό ότι το περιεχόμενο οποιουδήποτε μέσου μας τυφλώνει στον χαρακτήρα του μέσου». Για τον **McLuhan**, ήταν το ίδιο το μέσο που διαμόρφωσε και έλεγχε «*την κλίμακα και τη μορφή της ανθρώπινης ένωσης και δράσης*».¹³ Λαμβάνοντας την ταινία ως παράδειγμα, υποστήριξε ότι ο τρόπος που έπαιξε αυτό το μέσο με τις αντιλήψεις της ταχύτητας και του χρόνου μετέτρεψε «*τον κόσμο της ακολουθίας*

---

¹³ Marshall McLuhan, “*Understanding Media: The extensions of man*”, p. 9, London and New York.

καὶ τῶν συνδέσεων στὸν κόσμον τῆς δημιουργικῆς διαμόρφωσης καὶ τῆς δομῆς».¹⁴ Ἐπομένως, τὸ μήνυμα τοῦ μέσου τῆς ταινίας εἶναι αὐτὴ ἡ μετάβαση ἀπὸ «γραμμικὲς συνδέσεις» σὲ «διαμορφώσεις». Ἐπεκτείνοντας τὸ ἐπιχείρημα γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ μέσου ὡς τὸ ἴδιο τὸ μήνυμα, πρότεινε ὅτι «τὸ περιεχόμενο ὁποιοδήποτε μέσου εἶναι πάντα ἄλλο μέσο».¹⁵ Ἔτσι, ὁ λόγος εἶναι τὸ περιεχόμενο τῆς γραφῆς, ἡ γραφὴ εἶναι τὸ περιεχόμενο τῆς ἔντυπης ἔννοιας, καὶ ἡ ἴδια ἡ ἐκτύπωση εἶναι τὸ περιεχόμενο τοῦ τηλεγράφου.

Ὁ **McLuhan** συχνὰ ἐβγαζε τὴ λέξη «μήνυμα», τὸ ἄλλαξε σὲ «μαζικὴ ἡλικία», «ἡλικία χάος» καὶ «μασάζ». Ἔνα μεταγενέστερο βιβλίο, τὸ **Medium is the Massage** εἶχε ἀρχικὰ τὸν τίτλο **The Medium is the Message**, ἀλλὰ ὁ **McLuhan** προτίμησε τὸν νέο τίτλο, ὁ ὁποῖος λέγεται ὅτι ἦταν σφάλμα ἐκτύπωσης.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν τίτλο, ὁ **McLuhan** ἔγραψε: Ὁ τίτλος “**The Medium is the Massage**” εἶναι ἓνα **teaser**, ἓνας τρόπος γιὰ νὰ τραβήξετε τὴν προσοχή. Ὑπάρχει μιὰ ὑπέροχη πινακίδα ποὺ κρέμεται σὲ ἓνα σκουπιδότοπο τοῦ Τορόντο ποὺ ἀναφέρει: «Βοηθήστε νὰ ὁμορφώσετε τὰ **Junkyards**. Πετάξτε κάτι ὑπέροχο σήμερα». Αὐτὸς εἶναι ἓνας πολὺ ἀποτελεσματικὸς τρόπος γιὰ νὰ κάνετε τοὺς ἀνθρώπους νὰ παρατηρήσουν πολλὰ πράγματα. Καὶ ἔτσι ὁ τίτλος ἔχει ὡς στόχο νὰ ἐπιστήσει τὴν προσοχὴ στὸ γεγονός ὅτι ἓνα μέσο δὲν εἶναι κάτι οὐδέτερο, κάνει κάτι στοὺς ἀνθρώπους. Τοὺς κρατᾷ. Τοὺς τρίβει, τοὺς τρίβει καὶ τοὺς χτυπάει, χειροπρακτικά, ὅπως ἦταν, καὶ ἡ γενικὴ προσέγγιση ποὺ λαμβάνει κάθε νέα κοινωνία ἀπὸ ἓνα μέσο, εἰδικὰ ἓνα νέο μέσο, εἶναι αὐτὸ ποὺ προορίζεται σὲ αὐτὸν τὸν τίτλο.

Σημαίνει ὅτι ἡ φύση ἑνὸς μέσου (τὸ κανάλι μέσω τοῦ ὁποῖου μεταδίδεται ἓνα μήνυμα) εἶναι πιὸ σημαντικὴ ἀπὸ τὴ σημασία ἢ τὸ περιεχόμενο τοῦ

---

¹⁴ Ὁ.Π., **Marshall McLuhan**, p. 12

¹⁵ Ὁ.Π., **Marshall McLuhan**, p. 8

μηνύματος. Ο **McLuhan** μᾶς λέει ὅτι ἓνα «μῆνυμα» εἶναι «ἡ ἀλλαγὴ κλίμακας ἢ ρυθμοῦ ἢ προτύπου» ποὺ μιὰ νέα ἐφεύρεση ἢ καινοτομία «εἰσάγει στὶς ἀνθρώπινες ὑποθέσεις».

Ο **McLuhan** κατανόησε τὸ «μέσο» ὡς μέσο ἐπικοινωνίας μὲ τὴν εὐρύτερη ἔννοια: «Ἡ παρουσία τοῦ ἠλεκτρικοῦ φωτὸς μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ φωτιστικὴ σὲ αὐτὴν τὴ σύνδεση. Τὸ ἠλεκτρικὸ φῶς εἶναι καθαρὴ πληροφορία. Εἶναι ἓνα μέσο χωρὶς μῆνυμα, ὅπως ἦταν, ἐκτὸς ἐὰν χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ ἐξηγήσει κάποια λεκτικὴ διαφήμιση ἢ ὄνομα. Ὁ λαμπτήρας εἶναι μιὰ σαφὴς ἐπίδειξη τῆς ἔννοιας “τὸ μέσο εἶναι τὸ μῆνυμα”: μιὰ λάμπα δὲν ἔχει περιεχόμενο μὲ τὸν τρόπο ποὺ μιὰ ἐφημερίδα ἔχει ἄρθρα ἢ μιὰ τηλεόραση ἔχει προγράμματα, ἀλλὰ εἶναι ἓνα μέσο ποὺ ἔχει κοινωνικὸ ἀποτέλεσμα. Δηλαδή, ἓνας λαμπτήρας ἐπιτρέπει στοὺς ἀνθρώπους νὰ δημιουργοῦν χώρους κατὰ τὴ διάρκεια τῆς νύχτας ποὺ διαφορετικὰ θὰ τυλίγονταν ἀπὸ σκοτάδι». Περιγράφει τὴ λάμπα ὡς μέσο χωρὶς τὸ περιεχόμενο.

Ο **McLuhan** δηλώνει ὅτι «μιὰ λάμπα δημιουργεῖ ἓνα περιβάλλον μὲ τὴν ἀπλὴ παρουσία της». Ὅμοίως, τὸ μῆνυμα μιᾶς εἰδησεογραφικῆς ἐκπομπῆς σχετικὰ μὲ ἓνα φρικτὸ ἔγκλημα μπορεῖ νὰ εἶναι λιγότερο γιὰ τὴν ἴδια τὴν εἰδησεογραφικὴ ἱστορία (τὸ περιεχόμενο) καὶ περισσότερο ἀλλαγὴ στὴ δημόσια κατάσταση. Σχετικὰ μὲ τὸ ἔγκλημα ποὺ προκαλεῖ ἡ ἐκπομπὴ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τέτοια ἐγκλήματα οὐσιαστικὰ μεταφέρονται στὸ σπίτι γιὰ νὰ παρακολουθήσουν τὸ δεῖπνο.

Στὴν κατανόηση τῶν μέσων ἐνημέρωσης, ὁ **McLuhan** περιγράφει τὸ «περιεχόμενο» ἑνὸς μέσου ὡς ἓνα ζουμερὸ κομμάτι κρέατος ποὺ μεταφέρεται ἀπὸ τὸν διαρρήκτη γιὰ νὰ ἀποσπάσει τὴν προσοχὴ τοῦ νοῦ τοῦ φύλακα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι οἱ ἄνθρωποι τείνουν νὰ ἐπικεντρώνονται στὸ προφανές, τὸ ὁποῖο εἶναι τὸ περιεχόμενο, γιὰ νὰ μᾶς παρέχουν πολὺτιμες πληροφορίες, ἀλλὰ στὴ διαδικασία, χάνουμε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὶς διαρθρωτικὲς ἀλλαγές στὶς ὑποθέσεις

μας που εισάγονται διακριτικά ή για μεγάλες χρονικές περιόδους. Καθώς οι αξίες της κοινωνίας, οι κανόνες και οι τρόποι που κάνουν τα πράγματα αλλάζουν λόγω της τεχνολογίας, τότε συνειδητοποιούμε τις κοινωνικές επιπτώσεις του μέσου. Αυτά κυμαίνονται από πολιτιστικά ή θρησκευτικά ζητήματα και ιστορικά προηγούμενα, μέσω αλληλεπίδρασης με τις υπάρχουσες συνθήκες, ως τα δευτερεύοντα ή τριτογενή αποτελέσματα σε έναν καταρράκτη αλληλεπιδράσεων που δεν γνωρίζουμε.

Όσον αφορά το θέμα της ιστορίας της τέχνης, ο **McLuhan** έρμήνευσε τον κυβισμό ανακοινώνοντας σαφώς ότι το μέσο είναι το μήνυμα. Γι' αυτόν, η κυβική τέχνη απαιτούσε «άμεση αισθητηριακή συνείδηση του συνόλου» και όχι μόνο προοπτική. Με άλλα λόγια, με τον κυβισμό δεν μπορούσε κανείς να ρωτήσει τι ήταν το έργο τέχνης (περιεχόμενο), αλλά μάλλον το θεωρούσε στο σύνολό του.¹⁶

Ο Καναδός καθολικός ύπουργός και ο θεολόγος **Angus MacLean** επινόησαν τη φράση «*Η μέθοδος είναι το μήνυμα*» αρκετά χρόνια πριν ο **McLuhan** βγάλει το έντοπό «*Το μέσο είναι το μήνυμα*». Είναι επακόλουθό του έργου του **McLuhan**: «*Ο ισχυρισμός ότι ο τρόπος διδασκαλίας της θρησκείας είναι πιο σημαντικός από ό,τι διδάσκεται*».

1.2 Ψυχρά και θερμά μέσα

Στο πρώτο μέρος του **Understanding Media**, ο **McLuhan** δηλώνει επίσης ότι διαφορετικά μέσα προκαλούν διαφορετικούς βαθμούς συμμετοχής εκ μέρους ενός ατόμου που επιλέγει να καταναλώσει ένα μέσο. Όρισμένα μέσα,

---

¹⁶ Ο.π., **Marshall McLuhan**, p. 13

ὅπως ἡ ταινία, εἶναι «*καυτά*», δηλαδή ἐνισχύουν μιὰ μοναδική αἴσθηση, σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση ὄραμα, μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε ἓνα ἄτομο νὰ μὴν χρειάζεται νὰ καταβάλει μεγάλη προσπάθεια γιὰ νὰ συμπληρώσει τὶς λεπτομέρειες μιᾶς εἰκόνας ταινίας. Ὁ **McLuhan** τὸ ἀντιπαρέφερε αὐτὸ μὲ τὴν «δροσερή» τηλεόραση, τὴν ὁποία ἰσχυρίστηκε ὅτι ἀπαιτεῖ περισσότερη προσπάθεια ἀπὸ τὸν θεατὴ γιὰ νὰ προσδιορίσει τὸ νόημα καὶ τὰ κόμικς, τὰ ὁποῖα λόγω τῆς ἐλάχιστης παρουσίας ὀπτικῆς λεπτομέρειας ἀπαιτοῦν ὑψηλὸ βαθμὸ προσπάθειας γιὰ νὰ συμπληρώσουν λεπτομέρειες ποὺ μπορεῖ νὰ κάνει ὁ γελοιογράφος.¹⁷ Μιὰ ταινία λέγεται λοιπὸν ἀπὸ τὸν **McLuhan** ὅτι εἶναι «*καυτή*», ἐντεῖνει μιὰ ἐνιαία ἔννοια «*ύψηλὴ ἐκκρίνεια*», ἀπαιτῶντας τὴν προσοχὴ ἐνὸς θεατὴ καὶ ἓνα κόμικ νὰ εἶναι «δροσερό» καὶ «*χαμηλοῦ ὀρισμοῦ*», ποὺ ἀπαιτεῖ πολὺ πρὸ συνειδητῆ συμμετοχὴ ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη.

«Κάθε ζεστὸ μέσο ἐπιτρέπει λιγότερη συμμετοχὴ ἀπὸ ἓνα δροσερό, καθὼς μιὰ διάλεξη κάνει λιγότερη συμμετοχὴ ἀπὸ ἓνα σεμινάριο καὶ ἓνα βιβλίο λιγότερο ἀπὸ ἓναν διάλογο».¹⁸

Τὰ καυτὰ μέσα συνήθως, ἀλλὰ ὄχι πάντα, παρέχουν πλήρη ἐμπλοκὴ χωρὶς σημαντικὸ ἐρέθισμα. Γιὰ παράδειγμα, ἡ ἐκτόπωση καταλαμβάνει ὀπτικὸ χῶρο, χρησιμοποιεῖ ὀπτικὲς αἰσθήσεις, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ βυθίσει τὸν ἀναγνώστη τῆς. Τὰ καυτὰ μέσα εὐνοοῦν τὴν ἀναλυτικὴ ἀκρίβεια, τὴν ποσοτικὴ ἀνάλυση καὶ τὴ διαδοχικὴ σειρά, καθὼς εἶναι συνήθως διαδοχικά, γραμμικά καὶ λογικά. Τονίζουν τὴ μιὰ αἴσθηση (γιὰ παράδειγμα, τῆς ὄρασης ἢ τοῦ ἤχου) ἔναντι τῶν ἄλλων. Γιὰ αὐτὸν τὸν λόγο, τὰ καυτὰ μέσα περιλαμβάνουν ἐπίσης τὸ ραδιόφωνο, τὴν ταινία, τὴ διάλεξη καθὼς καὶ τὴ φωτογραφία.

---

¹⁷ Ὁ.Π., **Marshall McLuhan**, p. 22.

¹⁸ Ὁ.Π., **Marshall McLuhan**, p. 25.

Τὰ δροσερά μέσα, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, εἶναι συνήθως, ἀλλὰ ὄχι πάντα, ἐκεῖνα ποὺ παρέχουν μικρὴ συμμετοχὴ μὲ οὐσιαστικὸ ἐρέθισμα. Ἀπαιτοῦν πιὸ ἐνεργὴ συμμετοχὴ ἐκ μέρους τοῦ χρήστη, συμπεριλαμβανομένης τῆς ἀντίληψης τοῦ ἀφηρημένου σχεδιασμοῦ καὶ τῆς ταυτόχρονης κατανόησης ὅλων των μερῶν. Ὡς ἐκ τούτου, σύμφωνα μὲ τὸν **McLuhan**, τὰ δροσερά μέσα περιλαμβάνουν τὴν τηλεόραση, τὸ σεμινάριο καὶ τὰ κινούμενα σχέδια. Ὁ **McLuhan** περιγράφει τὸν ὄρο **“cool media”** ὡς ἀναδυόμενο ἀπὸ τζαζ καὶ δημοφιλῆ μουσικὴ καί, σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ σημαίνει *«ἀποσπασμένο»*.

Ὁ Μὰκ Λούαν ὑποστήριζε πὼς ἡ διαμόρφωση τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν πολιτισμῶν ἐπηρεάστηκε περισσότερο ἀπὸ τὰ μέσα ἐπικοινωνίας, παρὰ τὸ περιεχόμενο τῶν μηνυμάτων ποὺ αὐτὰ μετέδιδαν. Ἔτσι, χῶρισε τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας σὲ τρεῖς μεγάλες περιόδους:

Ἡ πρώτη περίοδος εἶναι ἡ *«Ἀκουστικὴ ἐποχὴ»*. Πρὶν ἐπινοηθεῖ τὸ ἀλφάβητο καὶ ἡ γραφὴ, οἱ ἄνθρωποι ἐπικοινωνοῦσαν ἀποκλειστικὰ μὲ τὸν προφορικὸ λόγο. Καθὼς ἡ φωνὴ καὶ ὁ ἦχος ἔχουν περιορισμένη ἐμβέλεια, οἱ ἄνθρωποι ζοῦσαν σὲ φυλὲς καὶ μικρὲς κοινότητες. Ὁ πολιτισμὸς ἦταν προφορικὸς καὶ εἶχαμε ἀκουστικὴ πρόσληψη τοῦ μηνύματος. Αὐτὴ ἡ διαδικασία πρόσληψης ἦταν θερμὴ καὶ συναισθηματικὴ.

Ἡ δευτέρα περίοδος εἶναι ἡ *«Ὀπτικὴ ἐποχὴ»*. Ἐγκαινιάζεται μὲ τὴ γραφὴ, τὸ γραπτὸ λόγο. Τώρα μπορεῖ κάποιος νὰ ἐπικοινωνήσῃ ἔμμεσα καὶ ὀπτικὰ μὲ πάρα πολλούς, ὑπερνικῶντας τὸ φράγμα τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Προοδεύει ἡ τεχνικὴ, ἀναπτύσσονται οἱ ἐπιστῆμες καί, γενικότερα, ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς, μὲ τὸ λόγο. Ἀποφασιστικὴ ὄθηση στὴν ἐξέλιξη αὐτὴ ἔδωσε ἡ ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας ἀπὸ τὸ Γουτεμβέργιο. Ὁ Μὰκ Λούαν ἰσχυρίζεται, ἀκόμη, πὼς χάρις στὴν τυπογραφία ἀναπτύχθηκε ὁ ἐθνισμὸς καὶ

δημιουργήθηκαν τὰ ἐθνικὰ κράτη, καθὼς οἱ λαοὶ εἶδαν γιὰ πρώτη φορὰ τυπωμένη τὴ γλώσσα τους καὶ συνειδητοποίησαν τὴν ἐθνικὴ τους ταυτότητα. Ὁ πολιτισμὸς ἦταν τυπογραφικὸς καὶ εἶχαμε ἔμμεση μετάδοση τῆς πληροφορίας μὲ τὴ μεσολάβηση ἑνὸς ἐντόπου, συμβολικοῦ ἀντιτύπου τοῦ ἀρχικοῦ μηνύματος. Αὐτὴ ἡ διαδικασία πρόσληψης ἦταν ψυχρὴ καὶ λογικὴ.

Ἡ τρίτη περίοδος εἶναι ἡ «*Ἡλεκτρονικὴ ἐποχὴ*». Εἶναι ἡ ἐποχὴ μας. ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο ἐπιστροφή στὴν ἀκουστικὴ ἐποχὴ, ἀφοῦ ξαναγυρίζουμε στὴν ἐποχὴ τῆς φυλῆς, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι δὲν ὑπάρχουν σήμερα πολυάριθμες φυλές ἢ κοινότητες, ἀλλὰ μία καὶ μόνη. Ὀλόκληρη ἡ οἰκουμένη εἶναι μιὰ κοινότητα χάρις στὴν τηλεόραση. «*Ἡ ὑδρόγειος σφαῖρα μᾶς συρρικνωμένη ἀπ' τὸν ἠλεκτρισμὸ, δὲν εἶναι πιά παρὰ ἓνα πλανητικὸ χωριό*». Κι αὐτὸ, βέβαια, ἔχει εὐεργετικές, μὰ συνάμα ὀλέθριες γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα συνέπειες. Ὁ πολιτισμὸς εἶναι ἠλεκτρονικὸς καὶ ἔχουμε ἀπ' εὐθείας μετάδοση τῆς πληροφορίας ἀπὸ τὸ «*κέντρο ἐκπομπῆς*» σὲ κάθε ἄτομο χωριστὰ, μὲ τὴ μεσολάβηση ἑνὸς δικτύου «*μαζικῆς*» διανομῆς. Αὐτὴ ἡ διαδικασία πρόσληψης εἶναι θερμὴ καὶ συναισθηματικὴ.

1.3 Ροῦχο: Τὸ Προεκτεταμένο Δέρμα μας.

Τὸ ροῦχο ὡς προέκταση τοῦ δερματός μας μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς μηχανισμὸς ἐλέγχου τῆς θερμοκρασίας καὶ ὡς μέσο κοινωνικοῦ ὀρισμοῦ τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἀπ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ, τὸ ροῦχο καὶ ἡ κατοικία εἶναι δίδυμα ἀδελφία, ἂν καὶ τὸ ροῦχο εἶναι πρὸ κοντινὸ καὶ πρὸ παλιό. Ἡ κατοικία προεκτείνει τοὺς ἐσωτερικοὺς μηχανισμοὺς ἐλέγχου τῆς θερμοκρασίας τοῦ ὀργανισμοῦ μας, ἐνῶ τὸ ροῦχο εἶναι μιὰ ἀμεσότερη προέκταση τῶν ἐξωτερικῶν

έπιφανειῶν τοῦ σώματος.¹⁹ ἐγκαταλείπουν τὸ παραδοσιακὸ ὀπτικὸ τους Στυλ. Ὁ ἀναλυτὴς των μέσων γνωρίζει γιατί τὰ ἀντίθετα αὐτὰ στὸλ ἀνταλλάσσουν ξαφνικὰ τὶς θέσεις τους.

Ὁ Εὐρωπαϊὸς μετὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιον Πόλεμον ἔχει ἀρχίσει νὰ τονίζει τὶς ὀπτικὰς ἀξίες. Ἡ οἰκονομία του, καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο, στηρίζει τώρα ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ ὁμοιόμορφων καταναλωτικῶν προϊόντων. Οἱ Ἀμερικανοί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἔχουν ἀρχίσει νὰ ἐπαναστατοῦν γιὰ πρώτη φορὰ κατὰ τῶν ὁμοιόμορφων καταναλωτικῶν ἀξιών. Στὰ αὐτοκίνητα, στὰ ροῦχα, στὰ χαρτόδετα βιβλία, στὶς γενειάδες, στὰ μωρὰ, ὁ Ἀμερικανὸς διακηρύσσει τὴν ἔμφαση στὴν ἀφή, στὴ συμμετοχὴ, στὴν ἐμπλοκὴ καὶ στὶς γλυπτικὰς ἀξίες. Ἡ Ἀμερικὴ, χώρα μιᾶς ἀφηρημένης ὀπτικῆς τάξης κάποτε, βρίσκεται πάλι σὲ ἐπαφὴ μὲ τὶς εὐρωπαϊκὰς παραδόσεις διατροφῆς, ζωῆς καὶ τέχνης.

Οἱ Εὐρωπαῖοι, ὅμως, γνώρισαν ἓνα εἶδος καταναλωτικῆς ἐπανάστασης κατὰ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰῶνα. Ὄταν ὁ βιομηχανισμὸς ἦταν κάτι καινούριο, ἔγινε τῆς μόδας στὶς ἀνώτερες τάξεις νὰ ἐγκαταλείπουν τὴν πλούσια αὐλικὴ ἀμφίεση καὶ νὰ υἰοθετοῦν ἀπλούστερα ὑλικά. Τότε γιὰ πρώτη φορὰ οἱ ἄνδρες φόρεσαν τὰ παντελόνια τοῦ ἀπλοῦ πεζικάριου, ἀλλὰ αὐτὸ ἔγινε σὰν ἀπλὴ χειρονομία κοινωνικῆς ἐνσωμάτωσης. Μέχρι τότε, τὸ φεουδαλικὸ σύστημα, ὠθοῦσε τὶς ἀνώτερες τάξεις νὰ ντύνονται ὅπως μιλοῦσαν, μ' ἓνα αὐλικὸ στὸλ τελείως ξένο στοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους. Τὸ ροῦχο καὶ ὁ λόγος εἶχαν ἓνα ἐπίπεδο λάμπης καὶ πλούτου ὑψηλῆς ποῦ ἡ καθολικὴ μόρφωση καὶ ἡ μαζικὴ παραγωγὴ βαθμιαία ἐκμηδένισαν τελείως.

Σήμερα, στὴν Ἀμερικὴ ὑπάρχει μιὰ ἐπαναστατικὴ στάση ποῦ ἐκφράζεται στὴν ἀμφίεσή μας, ἀλλὰ καὶ στὸ πιάτο μας καὶ στὰ μικρὰ αὐτοκίνητά μας. Ἐπὶ μιὰ καὶ πλέον δεκαετία, τὰ γυναικεῖα φορέματα καὶ κομμώσεις ἔχουν

---

¹⁹ Ὁ.π., Marshall MeLuhan, p. 129-132.

ἀνταλλάξει τὴν ὀπτική μὲ τὴν εἰκονισματική ἢ γλυπτική καὶ ἀπτική ἔμφαση. Γιὰ πρώτη φορά ἡ Ἀμερικανίδα παρουσιάζει τὸν ἑαυτό της ὡς ἄτομο ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀγγίξει καὶ νὰ πιάσει καὶ ὄχι ἀπλῶς νὰ κοιτάξει. Ἐνῶ οἱ Ρῶσοι ψάχνουν στὰ τυφλὰ γιὰ ὀπτικές καταναλωτικές ἀξίες, οἱ Βορειοαμερικανοὶ παίζουν σὰν παιδιὰ μέσα σὲ καινούριους ἀπτικούς, γλυπτικούς χώρους στὸ αὐτοκίνητο, στὸ ροῦχο καὶ στὴν κατοικία. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, μᾶς εἶναι σχετικὰ εὐκόλο τώρα ν' ἀναγνωρίσουμε τὸ ροῦχο ὡς προέκταση τοῦ δέρματός μας.

Ἐπάρχει σήμερα μιὰ κίνηση πρὸς μιὰ καινούρια ἰσορροπία ὅσο ἀποκτᾶμε ἐπίγνωση τῆς προτίμησης γιὰ ἀδρές, βαρεῖες ὑφές καὶ γλυπτικές μορφές στὸ ροῦχο. Ἐπάρχει ἐπίσης ἡ τελετουργική ἔκθεση τοῦ σώματος μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι. Οἱ ψυχολόγοι ἀπὸ πολλὰ χρόνια μας ἔχουν διδάξει ὅτι μεγάλο μέρος τῆς ἀκρόασης γίνεται μέσω τοῦ ἴδιου μας τοῦ δέρματος. Ὑστερα ἀπὸ αἰῶνες πλήρους ντυσίματος καὶ περιορισμοῦ στὸν ὁμοιόμορφο ὀπτικὸ χῶρο, ἡ ἠλεκτρικὴ ἐποχὴ μᾶς σπρώχνει σ' ἓνα κόσμο ὅπου ζοῦμε κι ἀναπνέουμε κι ἀκοῦμε μὲ ὀλόκληρη τὴν ἐπιδερμίδα μας. Ἐπάρχει βεβαίως πολὺς ἐνθουσιασμός γιὰ τὸ καινούριο καὶ κάποια στιγμή ἡ ἰσορροπία ποὺ θὰ ἐπέλθει μεταξύ των αἰσθήσεων μας θὰ ἀφαιρέσει πολλὰ ἀπὸ τὴ νέα τελετουργία στὸ ροῦχο καὶ στὴν κατοικία. Ἐν τῷ μεταξύ, στὴ νέα ἀμφίεση καὶ στὶς νέες κατοικίες μας, ἡ ἐνοποιημένη αἰσθαντικότητα μας χορεύει μέσα σὲ μιὰ πλούσια ἐπίγνωση ὑλικῶν καὶ χρωμάτων, πράγμα ποὺ κάνει τὴν ἐποχὴ μᾶς μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες ἐποχές στὴ μουσική, στὴν ποίηση, στὴ ζωγραφικὴ καὶ στὴν ἀρχιτεκτονική.²⁰

---

²⁰ Ο.π., Marshall McLuhan, p. 129-132.

1.4 Δημοσιότητα τῶν ιδεῶν τοῦ Marshall McLuhan καὶ κριτικὲς.

Ο Marshall McLuhan ἔγινε δημοφιλὴς μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ ***Understanding Media: The extensions of Man*** (1964). Ὡς τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '70 ἡ φήμη τοῦ κορυφώθηκε. Στὶς δεκαετίες τοῦ '60 καὶ τοῦ '70 ἦταν προσκεκλημένος σὲ τηλεοπτικὲς ἐκπομπές, συνεντεύξεις, **debates, talk show**. Τὸ προφίλ τοῦ φιλοτεχνήθηκε ἀπὸ τὸν **Andy Warhol**, εἶχε συναντηθεῖ μὲ τὸν **John Lennon** καὶ τὴ **Yoko Ono**, ἔπαιξε σὲ ταινία τοῦ **Woody Allen** τὸν ἑαυτό του, ἄρθρα τοῦ δημοσιεύονταν στὸν Τύπο, συνεντεύξεις καὶ σχολιασμοὶ σὲ ρεπορτάζ, ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὰ βήματα τῆς ἀκαδημαϊκῆς του καριέρας.

Μὲ τὴν ἐπισκόπηση πολλῶν δημοσιευμάτων στὴν ἀγγλικὴ καὶ στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, στὴν ἀτμόσφαιρα κάποιων τηλεοπτικῶν ἐκπομπῶν, στὸ δημόσιο λόγο καὶ τὴ δημόσια εἰκόνα τοῦ **Marshall McLuhan**, διαπιστώθηκε ὅτι τὸ δημοφιλὲς προφίλ στὰ ἠλεκτρονικὰ καὶ ἔντυπα μέσα στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου δημιουργεῖ μιὰ ἀμφιλεγόμενη εἰκόνα. Οἱ ιδέες, οἱ ἀπόψεις τοῦ **McLuhan**, τὰ ἐρωτήματα ποὺ θέτει γιὰ τὶς ἐπιδράσεις τῶν μέσων ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σχολιασμὸ στὸν Τύπο, εἶχαν ἀντιδράσεις διεθνῶς ἀπὸ μελετητὲς τῶν μέσων καὶ τῆς ἐπικοινωνίας.

Τὸ **Understanding Media** ἔχει μεταφραστεῖ σὲ περισσότερες ἀπὸ εἴκοσι γλῶσσες, προκάλεσε σχόλια, **reviews**, ἀντιδράσεις διανοουμένων καὶ ἐπιστημόνων τῆς ἐποχῆς του. Ο **Terrence Gordon** στὸ βιβλίο τοῦ ***Guides for the perplexed*** (2010) παρουσιάζει κάποιες ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀντιδράσεις μεταξὺ σημαντικῶν διανοουμένων καὶ ἐπιστημόνων σὲ σχέση μὲ τὸν **McLuhan**.

Pierre Berton: Ο **Pierre Berton** τὸ 1966, δύο χρόνια μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ *Understanding Media* (1964), κι ἀφότου εἶχε δημοσιεύσει τὸ βιβλίο *The Cool Crazy Committed World of the Sixties* μὲ τίτλο εἰσαγωγῆς *The mood and the medium*, θυμίζοντας ἀρκετὰ **McLuhan** ἀλλὰ χωρὶς καμία ἀναφορὰ στὸ ὄνομά του, ἔγραψε μία κριτικὴ γιὰ τὸν **McLuhan** ἀφότου εἶχε γίνει δημοφιλὴς μὲ τὸ *Understanding Media*. Ο **Pierre Berton** θεώρησε ὅτι ὁ **McLuhan** εἶχε ντετερμινιστικὴ προσέγγιση καὶ μάλιστα μὲ μία ὑπεραπλουστευτικὴ, ἂν καὶ εὐλογῆ, ρητορικὴ. Δηλαδή, θεωροῦσε ντετερμινιστικὴ τὴν ἄποψη ὅτι τὰ νέα μέσα φέρνουν νέα πλούσια πολιτισμοῦ.²¹ Γιὰ παράδειγμα, σύμφωνα μὲ τὸν **Pierre Berton** ὁ **McLuhan** λέει πὼς ἡ τυπογραφία καὶ τὸ ὅλο «*σύνδρομο*» τοῦ Γουτεμβέργιου εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀποξένωση καὶ πὼς αὐτό, τὸ «*σύνδρομο*» τοῦ Γουτεμβέργιου, εἶναι τὸ πλαίσιο, πὸς δημιούργησε ἕναν πολιτισμὸ, καὶ δὲν ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ παράγωγά του.

Jean Baudrillard: Ὁ φιλόσοφος καὶ κοινωνιο-κριτικὸς **Jean Baudrillard** ἀπὸ τὴν ἄλλη δὲ θεωρεῖ ντετερμινιστὴ τὸν **McLuhan** ἀλλὰ ὀπτιμιστὴ τῆς τεχνολογίας. Σχολιάζοντας τὸ νόημα τοῦ «παγκόσμιου χωριοῦ» τὸ ἐρμηνεύει ὡς γενικευμένη πλανητικὴ ἐπικοινωνία (**generalized planetary communication**) καὶ ὡς ἐπίτευγμα τῆς ἀπρόσκοπτης πληροφόρησης καὶ ἐπικοινωνίας (**achieved transparency of information and communication**), χωρὶς ὁ ἴδιος ὁ **Baudrillard** νὰ ἐστιάζει στὸν τεχνολογικὸ πολιτισμὸ. Ἔχει ἀναγνωρίσει πὼς ἡ ἀνάλυση τοῦ **McLuhan** ἔφερε πραγματικὴ ἐπανάσταση στὰ **media**.²²

---

²¹ Μαρία Περγαντή, «Ἡ Ἑλληνικὴ πρόσληψη καὶ χρῆση τοῦ **McLuhan**», σ. 14-15, Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος 2015.

²² Γιὰ τὸν **Baudrillard**, βλ : **Jean Baudrillard**, *Ἡ ἐκτοση τῆς ἐπικοινωνίας*, μετ. Βαγγέλης Αθανασόπουλος, Ἐκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1991. **Jean Baudrillard**, *Ὁ καθρέφτης τῆς*

Arthur Kroker: Όμοια με τὸν **Baudrillard**, ὁ **Arthur Kroker** θεωρεῖ ὅτι ὁ **McLuhan** ἐκπροσωπεῖ τὸν τεχνολογικὸ ὀπτιμισμό ἐνῶ στὸ βιβλίο του γιὰ τοὺς τρεῖς διανοομένους τοῦ Καναδᾶ **Harold Innis, Marshall McLuhan, καὶ George Grant (Technology and the Canadian Mind: Innis / McLuhan / Grant)** ἀποδίδει ντετερμινισμό στὸν **Grant**, καὶ τεχνολογικὸ ρεαλισμὸ στὸν **Innis**.

Jonathan Miller: Ὁ **Jonathan Miller** μία σημαντικὴ προσωπικότητα στὸ χῶρο τῶν Τεχνῶν, γνωστὸς ὡς σκηνοθέτης, ἠθοποιός, παρουσιαστὴς στὴ Μεγάλῃ Βρετανία, παρομοιάζει τὴ ματιὰ τοῦ **McLuhan** γιὰ τὸν ὀπτικὸ χῶρο με αὐτὴν τοῦ **Freud** γιὰ τὸ σέξ. Ὁ **Jonathan Miller** ἐπιγραμματικά, διαφωνεῖ με τὸ διαχωρισμὸ τῶν μέσων τοῦ **McLuhan** σὲ “*cool*” καὶ “*hot*”, χωρὶς ἐπαρκεῖς διευκρινήσεις ὅμως, καὶ με εἰδικὴ μνεῖα στὴν κατηγοριοποίηση τῆς τηλεόρασης ὡς “*cool*”. Ἐπίσης, διαφοροποιήθηκε ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τοῦ **McLuhan** γιὰ τὴ φύση τῆς εἰκόνας τῆς τηλεόρασης, ὅπως “*a two-dimensional mosaic*”, “*the car-view mirror*”, “*the closure/the sensory closure*”, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ἐπίδρασης “*the effect*”. Ὁ **Jonathan Miller**, διαφώνησε με τὸν **McLuhan** γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς τηλεοπτικῆς εἰκόνας, καὶ γιὰ τὴν ὅλη φύση τῆς τηλεόρασης ἐκ βάθρων, ἔχοντας τὴν ἄποψη ὅτι ἡ τηλεόραση εἶναι σὰν τὸν κινηματογράφο, προβάλλει, δηλαδή, τὸ ἓνα πλαίσιο (**frame by frame**) μετὰ τὸ ἄλλο, ὅπως προβάλλεται στὸ κινηματογραφικὸ φιλμ τὸ ἓνα καρὲ μετὰ τὸ ἄλλο, ἄποψη ποὺ ἀναθεώρησε πολὺ ἀργότερα στὰ γραπτά του ὡστόσο. Ὁ **Dr. Herbert Krugman**, ἀντιθέτως, εἶχε ὑποστηρίξει τὴ ματιὰ τοῦ **McLuhan**. Ἐν τέλει, ὁ **Jonathan Miller** ἔγραψε ἓνα βιβλίο στὸ ὁποῖο προσπάθησε νὰ ἀντικρούσει τὸν **McLuhan**.²³ Τὸ βιβλίο αὐτὸ «ἀκολουθοῦσε» τὸν **McLuhan** γιὰ καιρὸ μέχρι ποὺ ἔγινε ἀρκετὴ

παραγωγῆς, μετ. Σπύρος Μπενετάτος, Ἐκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1990. **Zean Baudrillard, Η διαφάνεια του κακού**, Εξάντας, Αθήνα 1996. Βλ. ἐπίσης τὰ ἔργα τοῦ ἰδίου : **J. Baudrillard, Simulations**, Semiotext, New York 1983. **J. Baudrillard, Amerika**, Verso, London 1988..

²³ Ὁ.π., Μαρία Περγαντή, σ. 15-16.

δημόσια συζήτηση πάνω σε αυτό, κι ο **McLuhan** αναγκάστηκε να τοποθετηθεί, κάνοντας λόγο για **άντι-McLuhan** έκστρατεια και για άνεδαφικές τοποθετήσεις του **Jonathan Miller** πάνω στις γραμμές της έρευνας, που άνοιγονταν για τὰ μέσα. Ο συγγραφέας και δημοσιογράφος **Tom Wolfe**, μετά τη διατύπωση του **Miller**, καλοῦσε τούς ἀναγνώστες νὰ ἀναλογιστοῦν τις συνέπειες τῆς ἀνάδειξης τοῦ **McLuhan** στὸ μέλλον ὡς τοῦ σημαντικότερου διανοητῆ μετὰ τὸ Νεύτονα, τὸ Δαρβίνο, τὸν Φρόιντ, τὸν Αἰνστάιν καὶ τὸν Παβλόφ.

Umberto Eco: Ο **Eco** ἐκτίμησε πὼς ὁ **McLuhan** μὲ τὸ νὰ μὴ χρησιμοποιεῖ τὸ σημειωτικὸ κώδικα «τσουβαλιάζει» τις ἔννοιες. Εἶχε ἐκφράσει, ἐπίσης, τὴν ἄποψη πὼς ὁ **McLuhan** θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν κώδικα ἀντὶ τῆ μεταφορικῆς χρήσης τοῦ «μέσου». Μὲ ἀφορμὴ τὸ κεφάλαιο τοῦ **McLuhan** γιὰ τὰ ρολόγια στὸ **Understanding Media**, ὅπου μιλάει γιὰ τὴν ὁμοιογένεια καὶ τὴν ὁμοιομορφία πὺ εἶχε καταστήσει τὸ μηχανικὸ ρολοὶ στὸν πολιτισμὸ τῆς Δύσης, σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλους πολιτισμοὺς, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν ρολόγια, ὁ **Eco** ἀντιπαραθέτει τὴν μοναδικότητα/ἀτομικότητα τῆς ἐρμηνείας τῶν πραγμάτων, πὺ μπορεῖ νὰ ἔχει ὁ κάθε ἄνθρωπος μὲ δεδομένο ὅτι ἀποδεχόμεστε τὴ δύναμη τῆς ἐπίδρασης τῶν μέσων στὸν ἄνθρωπο γιὰ τὴν ὁποία κάνει λόγο, σύμφωνα μὲ τὴν ἐρμηνεία τοῦ **Eco**, ὁ **McLuhan**. Ο **Eco** κάνει, ἀκόμα, ἕναν συλλογισμό ἀποδίδοντας κάποια ὑποθετικὰ νοήματα στὴ φράση **“the medium is the message”** ἀμφισβητώντας τὴν ὀρθότητα τῶν σχολίων τοῦ **McLuhan** ὅτι οἱ μελετητὲς τῆς πληροφορίας ἀσχολοῦνται μόνο μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς πληροφορίας καὶ δὲν τοὺς ἀπασχολοῦν φορμαλιστικὰ ζητήματα.

Σὲ ἕνα ἄρθρο τοῦ **1967**, μὲ τίτλο *«Τὸ εὐμετάβλητό των ἐρμηνειῶν»* (μεταφρασμένο στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα), ὁ **Eco** γράφει:

«Σημαντικός αριθμός απόψεων του Μάρσαλ Μάκ Λούαν γύρω από τη φύση των μέσων ενημέρωσης προέρχονται από το γεγονός ότι αυτός ονομάζει “μέσα”, γενικά, φαινόμενα που άλλοτε ανήκουν στο Κανάλι, άλλοτε στον Κώδικα, άλλοτε στη μορφή του Μηνύματος **9 (...)**. Όταν λέει κανείς ότι το “φως” είναι μέσο, σημαίνει ότι δεν αντιλαμβάνεται πώς ή λέξη δηλώνει τουλάχιστον τρία πράγματα. Το φως μπορεί να είναι ένα σήμα πληροφόρησης (όταν χρησιμοποιούμε τον ηλεκτρισμό για να μεταδώσουμε συγκεκριμένα μηνύματα με βάση τον κώδικα Μόρς). Το φως μπορεί να είναι ένα μήνυμα (αν η έρωμένη μου βάλει το πορτατίφ στο παράθυρο πάει να πει ότι ο σύζυγος έχει φύγει). Το φως μπορεί να είναι ένα κανάλι (αν στο δωμάτιό μου έχω αναμμένο το φως μπορώ να διαβάσω το μήνυμα-βιβλίο).²⁴ Σε καθεμιά από αυτές τις περιπτώσεις το αποτέλεσμα που έχει ένα φαινόμενο πάνω στο κοινωνικό σύνολο ποικίλλει ανάλογα με το ρόλο που παίζει μέσα στην αλυσίδα επικοινωνίας(...). Έχουμε μαζική επικοινωνία όταν η Πηγή είναι μοναδική, συγκεντρωτική, με δομή βιομηχανικού συγκροτήματος. Το Κανάλι είναι μία τεχνολογική εφεύρεση που επιδρά στην ίδια τη μορφή των σημάτων. Και οι Παραλήπτες είναι το σύνολο (ή ένας πολύ μεγάλος αριθμός) των ανθρώπων όντων που ζουν πάνω στην υδρόγειο. Οι Αμερικανοί επιστήμονες έχουν καταλάβει τι σημαίνει ένα αισθηματικό φιλμ σε **Technicolor**, γυρισμένο για τις κορίες των συνοικιών, που προβάλλεται έπειτα σε ένα χωριό του Τρίτου Κόσμου (...). Θα ’λεγα ότι το εϋμετάβλητό των ερμηνειών είναι ένας μόνιμος νόμος των μαζικών επικοινωνιών. Τα μηνύματα ξεκινούν από την πηγή και φτάνουν σε διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα, όπου ισχύουν διαφορετικοί κώδικες. Για έναν τραπεζικό υπάλληλο του Μιλάνου ή διαφήμιση ενός ψυγείου στην τηλεόραση δεν είναι τίποτ’ άλλο από μία ώθηση για την αγορά του προϊόντος, αλλά για ένα χωρικό της Καλάμπρια

---

²⁴ Ο.π., Μαρία Περγαντή, σ. 17.

ή ίδια εικόνα καταγγέλλει μία κοινωνία εὐμάρειας πού δέν τοῦ ἀνήκει καί τήν ὁποία αὐτός πρέπει νά καταχτήσει. Γι' αὐτόν τόν λόγο ὑποστηρίζω ὅτι στίς ὑπανάπτουκτες χῶρες ἀκόμη καί ἡ διαφήμιση λειτουργεῖ σάν ἐπαναστατικό μήνυμα».

Raymond Williams: Ἡ κριτική τοῦ **Williams** γιά τόν **McLuhan** εἶχε τήν πιά δυνατή ἐπίδραση στήν πρόσληψη τοῦ **McLuhan** στίς σπουδές ἐπικοινωνίας, σύμφωνα μέ τόν **Paul Grosswiler**, στό ἄρθρο του μέ τίτλο “**The Method is the message: rethinking McLuhan through critical theory**”. Ο **Williams** ἦταν ἕνας ἀπό τούς πρώτους, πού μίλησαν γιά τεχνολογικό ντετερμινισμό διότι σύμφωνα μέ τήν ἄποψη του διακρίνεται ἀπό ἕναν φορμαλισμό, ὁ ὁποῖος δέν λαμβάνει ὑπόψη τήν πολιτική ἰσχύ, τούς διεθνείς ὀργανισμούς, τήν πολιτική οἰκονομία, χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ μοντερνισμοῦ γιά τόν ὁποῖο εἶχε τίς ἰδεολογικές του ἐνστάσεις.

Σέ αὐτό τό σημεῖο, ἀκολουθῶς, παρατίθενται κάποιες παρατηρήσεις γιά τόν **McLuhan** σέ σχέση μέ τή Σχολή τῆς Φρανκφούρτης, τόν **Eco** καί τόν **Williams**. Τοποθετώντας τίς ιδέες τοῦ **McLuhan** σέ ἕνα εὐρύτερο πλαίσιο θεώρησης, τῶν μεταπολεμικῶν σπουδῶν γιά τὰ **media**, ὁ Πασχαλίδης, στό ἄρθρο τοῦ “**At theory’s end: Notes on McLuhan’s media materialism**”, ἐπισημαίνει πῶς ἡ διαφορά του ἀπό τίς θέσεις τοῦ **Adorno** ἢ τοῦ **Habermas**, εἶναι ἀκόμα πιά εὐδιάκριτη ἂν ἐστιάσουμε στήν ἀντιστοιχία, τῶν σημαντικῶν ἐργασιῶν του, στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας (**The Gutenberg Galaxy** καί **Understanding Media**) τοῦ **1960**, μέ τόν **Raymond Williams (1961, 1963)** στή Μεγάλη Βρετανία, καί τοῦ **Uberto Eco (1994)** στήν Ἰταλία.²⁵ Παρά τίς διαφοροποιήσεις τοῦ **McLuhan** ἀπό τόν **Williams** καί τόν **Eco**, ὡς πρὸς τό στόλ, τό ὑπόβαθρο καί τό ἐθνικό πλαίσιο

---

²⁵ Ὁ.π., Μαρία Περγαντή, σ. 18.

τοῦ καθενός, ἔχει κοινὰ στοιχεῖα στοῦ ἰδεολογικὰ ἑτερογενῆ πεδίου ἀφηγήσεων γιὰ τὰ **media**. Καὶ οἱ τρεῖς, πρῶτον, ἔχουν μία συμπεριληπτικὴ ἀντίληψη γιὰ τοὺς διαφορετικοὺς πολιτισμοὺς, προσεγγίζουν μὲ ἄλλο μάτι τὶς δημοφιλεῖς κουλτοῦρες, μακριὰ ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς «μαζικῆς κουλτούρας» (“**mass culture**”) τῆς σχολῆς σκέψης τῆς Φρανκφούρτης, καί, δεῦτερον, στέκονται κριτικὰ ἀπέναντι στὴν ἀντίληψη τοῦ ἀντιτεχνολογικοῦ δυισμοῦ καὶ πολιτιστικοῦ πεσιμισμοῦ δίνοντας, ἀντιθέτως, ἔμφαση στὴ δυνατότητα τῶν **new media** γιὰ νὰ ἐκδημοκρατίσουν τὴν πολιτικὴ ζωὴ, καὶ νὰ ἐπεκτείνουν τὴ γνώση καὶ τὴ δημιουργικότητα.

Ὁ Πασχαλίδης παρατηρεῖ ὅτι ὁ **McLuhan** μελετᾶει μακροσκοπικὰ (**long-time/longue duree**) σὲ βάθος χρόνου, τὶς μεταμορφώσεις τοῦ περιβάλλοντος τῶν **media** σὲ σύγκριση μὲ τὸν **Williams** (**medium-term/moyenne duree**), ποὺ μελετᾶει κοινωνικὸ-οικονομικὲς δυνάμεις, πολιτικὲς ἰδεολογίες, πολιτιστικὰ θέματα, καὶ τὸν **Eco** (**short-time/courte duree**), ὁ ὁποῖος μελετᾶει τρέχουσες πρακτικὲς καὶ κώδικες σημασιῶν. Ὁ **McLuhan** ἔχει, ἐπίσης, μιὰ ἐμπεριστατωμένη ἄποψη τῶν ἀλλαγῶν τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, τῶν δημιουργικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἀλλαγῶν τοῦ περιβάλλοντος κάθε ἐποχῆς (π.χ. ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς τυπογραφίας στὴν ἐποχὴ τῶν ἠλεκτρικῶν μέσων). Ὁ Πασχαλίδης στοῦ ἄρθρου αὐτοῦ παρατηρεῖ, ἐπίσης, ὅτι οἱ περισσότερες ἐπισημάνσεις τοῦ **Eco** καὶ τοῦ **Williams**, ποὺ ἐκφράζουν δυσaráσκεια γιὰ τὸ ἔργο τοῦ **McLuhan** ὀφείλονται στὴν ἀσυμμετρία τῶν διαφορετικῶν ἱστορικῶν πλαισίων ποὺ χρησιμοποιεῖ ἕκαστος.²⁶

---

²⁶ Ὁ.π., Μαρία Περγαντή, σ. 19.

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΓΕΡΟΝΤΩΝ ΩΣ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ ΤΗΣ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΑΓΑΠΗΣ

2.1 Πνευματικός όδηγός η γέροντας («στάρετς»)

Πνευματικός όδηγός είναι αυτός που καθοδηγείται υπό του Άγιου Πνεύματος. Είναι αυτός, περι του οποίου ώμίλησε ο Ίησοϋς Χριστός στον Νικόδημο· ο γεγεννημένος εκ του Πνεύματος. Ο Απόστολος Παϋλος γράφει προς Κορινθίους: *«ήμεϊς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἃ καὶ λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος Ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες»* καὶ συνεχίζει ἀντιδιαστέλλον τὸν πνευματικὸ ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν «ψυχικὸ» (τὸν φυσικὸ), ὁ ὁποῖος *«οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι, καὶ οὐ δύναται γινῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται· ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνετο μὲν πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται».*

Ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της μὲ βάση τὴν βιβλικὴ καὶ πατερικὴ θεολογία συνδέει τὴν ἔννοια τοῦ πνευματικοῦ μετὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὁ πνευματικὸς εἶναι *«διδακτὸς Θεοῦ»*, μαθητὴς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διότι *«ὁ μόνος ἀληθὴς “πνευματικὸς ὀδηγός”, μὲ ὅλη τὴν σημασία τῆς λέξης, εἶναι τὸ ἅγιο Πνεῦμα».*

«Ἄνευ ἐντατικῆς ἐκ τῆς καρδίας προσευχῆς διὰ τὴν ἐκζήτησιν παρὰ τοῦ Θεοῦ λόγου καὶ εὐλογίας ἐν παντὶ καιρῷ, ἡ πνευματικὴ διακονία θὰ εἶναι ματαία· ἄνευ τῆς συνεχοῦς ἐξ ὕψους νοουθεσίας καὶ ἡ Ἐκκλησία εἰσέτι θὰ μετατραπῇ εἰς μίαν ἐκ τῶν ἡμιτύφλων δυνάμεων τοῦ κόσμου

τούτου, διὰ τῆς συγκρούσεως τῶν ὁποίων (δυνάμεων) εἰσάγεται ἡ καταστροφή εἰς τὴν ζωὴν τῆς οἰκουμένης».

Κατὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ καὶ πατερικὸ φρόνημα, τὸ Ἅγιον Πνεῦμα δὲν ἐδόθη ἅπαξ καὶ εἰς τὸ παρελθὸν ἀλλὰ πάντοτε δίδεται· εἶναι Παρὸν καὶ ἐνεργεῖ εἰς πάσαν ἱστορικὴν περίοδο τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἀκριβῶς καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Ἀποστόλων.²⁷ *«Αὐτὸ διδάσκει καὶ ἀναδεικνύει εἰς πάσαν ἐποχὴν ἄνδρας ἀποστολικούς, πνευματοφόρους, ἁγίους, ἱκανοὺς νὰ διδάξουν καὶ νὰ καθοδηγήσουν τοὺς ἀδελφούς των. Εἰς αὐτοὺς παρέχονται πάντα τα χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὡς ταῦτα ἀπαριθμοῦνται ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἀκόμη καὶ αὐτὰ τὰ πλέον σπάνια καὶ ἐντυπωσιακά, ὡς τὸ τῆς προφητείας καὶ τῆς θαυματουργίας».*

Οἱ γέροντες δὲν εἶναι ὅλοι ἱερεῖς· ὑπάρχουν χαρισματικὲς καὶ προφητικὲς μορφές καὶ ἀπὸ τῆς τάξεως τῶν μοναχῶν καὶ λαϊκῶν ἀμφοτέρων τῶν φύλων, οἱ ὅποιοι, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιδιώξουν, προσεφέρθησαν ὑπ' Αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς πνευματικοὶ ὁδηγοὶ καὶ ἰατροὶ στὸν λαό, ὁ ὁποῖος καὶ τοὺς ἀναγνώρισε. Ὁ γέροντας Δανιὴλ ὁ Κατουνακιώτης (+1929) γράφει σχετικῶς εἰς ἐπιστολὴν του:

«... Ἐγὼ ὁ ἀνάξιος εἶδον οὐχὶ μόνον μοναχὸν ἀπλοῦν κομώντα τὴ διακρίσει, ἀλλὰ καὶ λαϊκὸν μελετηρὸν καὶ ἐνάρετον, οἵτινες ὠφέλησαν οὐ μόνον ἀνθρώπους ὑποκείμενους εἰς πάθη καὶ πλάνας οἰκτρᾶς, ἀλλὰ καὶ ἐπισήμους ἄνδρας Κληρικοὺς καὶ Μοναχοὺς. Καὶ ἐκεῖνο, ὅπερ δὲν εὗρον οὔτοι εἰς τοὺς ἀρμοδίους λευῖτας, τῷ ἐπέτυχον εἰς τοὺς ἄνω εἰρημένους».

---

²⁷ Βαρβάρα Χ. Γιαννακοπούλου, «Συμβουλευτικὴ Ποιμαντικὴ», σ. 25-28, Ἀθήνα, 2005.

Ὁ γέροντας Σωφρόνιος Σαχάρωφ, βάσει τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῆς Ρωσίας καταθέτει τὴν κάτωθι μαρτυρία:

«Οἱ πνευματικοὶ γέροντες δὲν εἶναι ἀπαραιτήτως ἱερεῖς ἢ μοναχοί. Τοῦτο ἀπέδειξεν ἡ ἱστορία τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνος, ὅτε ὀλόκληροι σειραὶ ἀσκητῶν τῆς εὐσεβείας, φορέων τῆς μεγάλης χάριτος, ἀπέφυγον τὴν ἱερωσύνην καὶ τὸν μοναχισμόν, ἵνα διατηρήσουν τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν διὰ τὴν ἀσκησιν μακρὰν τοῦ ἐλέγχου τῶν ἐπίσημως τεταγμένων ὀργάνων... Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως βιβλίων περὶ τοιούτων ἡρώων τοῦ πνεύματος εἶναι εὐκόλον νὰ διακρίνωμεν, ὅτι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἀληθῶς ἄνθρωποι ὑψηλοῦ πνεύματος φόβου Θεοῦ, ἀξιωθέντες πλουσίων Ἄνωθεν δωρεῶν καὶ εὐλογίας».

2.2 Ἡ ἀγάπη ὡς βασικὴ περιεκτικὴ ἀρετὴ τοῦ πνευματικοῦ ὁδηγοῦ ἢ γέροντος.

Ἡ ἀγάπη δὲν ὀρίζεται, διότι Ἀγάπη εἶναι ὁ Θεός. «Αὐτὸς ποὺ θέλει νὰ ὁμιλῇ γιὰ τὴν ἀγάπη εἶναι ὡς νὰ ἐπιχειρῇ νὰ ὁμιλῇ περὶ Θεοῦ. Ἡ ἀνάπτυξις ὁμως ὁμιλίας περὶ Θεοῦ εἶναι πρᾶγμα ἐπισηφελές καὶ ἐπικίνδυνον σὲ ὅσους δὲν προσέχουν. Γιὰ τὴν ἀγάπη γνωρίζουν νὰ ὁμιλοῦν οἱ Ἄγγελοι ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἀνάλογα μὲ τὸν βαθμὸν τῆς θείας ἐλλάμψεώς τους», γράφει ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Σιναΐτης, ὁ ὁποῖος τὴν τοποθετεῖ στὴν κορυφὴ τῆς «Κλίμακος» τῶν ἀρετῶν, ὡς καὶ ὅλοι οἱ Πατέρες καὶ Διδάσκαλοι τῆς πνευματικῆς ζωῆς.²⁸ Ἡ ἀγάπη δὲν ἐκφράζεται μὲ γλῶσσα ἀνθρώπου, ποὺ δὲν ἔλαβε γνώση ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς ἀγάπης, ποὺ εἶναι ὁ Θεός,

---

²⁸ Ὁ.π., Βαρβάρα Χ. Γιαννακοπούλου, σ. 47.

καὶ δύναμη πρὸς τοῦτο. «Λοιπὸν ὁ θέλων λέγειν περὶ Ἀγάπης, πρέπει νὰ γευθῆ καλῶς ἐν αἰσθήσει τὸ μυστήριον τῆς Ἀγάπης καὶ κατοπιν, ἐὰν ἐπιτρέπη ἡ πηγὴ τῆς Ἀγάπης ὁ γλυκὺς Ἰησοῦς, νὰ μεταδώσῃ τὸν καρπὸν ἐξ ὧν ἔλαβε, καὶ ἀσφαλῶς τὸν πλησίον νὰ ὠφελήσῃ...». «Ἄλλὰ μηδὲ μικρὸν τί δύναται βρότειος γλῶσσα ὅλως λαλῆσαι τί περὶ τῆς ἀγάπης, εἰ μὴ αὐτὸς ὁ Θεός, ἡ αὐτοαλήθεια καὶ Ἀγάπη δώσει ἡμῖν τὴν ἐνέργειαν τῶν λόγων, καὶ τὴν σοφίαν καὶ γινῶσιν».

Ἡ ἀγάπη ἐκκινεῖ ἀπὸ τὸν Θεό. Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς ἀγάπης γράφει, ὅτι εἰς τοῦτο συνίσταται ἡ ἀγάπη: «οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς καὶ ἀπέστειλεν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἰλασμὸν περὶ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν». Ὁ ἄνθρωπος στὴν κατὰ φύσιν κατάστασή του ἀνταποκρίνεται στὴν θείαν Ἀγάπη: «Ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς». Ἀνταποκρίνεται μὲ τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν καὶ τοῦ θελήματός Του καὶ μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ποιμαντορικῆς κλήσεώς Του, νὰ διακονήσῃ καὶ νὰ καθοδηγήσῃ τοὺς ἀδελφούς του πρὸς Αὐτόν, ἐὰν ἔχει κληθῆ πρὸς τοῦτο. Ἡ ἀγάπη εἶναι βασικὴ προϋπόθεσις τῆς ποιμαντικῆς διακονίας. Τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῆς τριπλῆς ἐρωτήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Πέτρο, «ἀγαπᾷς μέ;», «φιλεῖς μέ;» καὶ τῆς τριπλῆς καταφατικῆς ἀπαντήσεως, πὺ ἔλαβε ἀπὸ αὐτόν, πρὶν τὸν ἀποκαταστήσῃ στὸ ἀποστολικὸ ἀξίωμα. Κατὰ τὸν ἱερό Χρυσόστομο, «Ἡ ἀγάπη ἐστὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου ἡ εἰκὼν, ὁ χαρακτήρ τῶν τοῦ Θεοῦ δούλων, τὸ γινῶσιμα τῶν ἀποστόλων».

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸ καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν συνάνθρωπο εἶναι θεῖες ἐντολές καὶ «ἐν ταύταις τοῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται». Εἶναι «πλήρωμα νόμου» καὶ «σύνδεσμος τῆς τελειότητος».

Διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ αὐταπαρνήσεως διασπῶνται τὰ δεσμὰ τοῦ ἐγωισμοῦ καὶ τῆς φιλαυτίας καὶ ἐλευθερώνεται ἐκ τῆς φυλακῆς ἡ ἀγάπη, «ἥτις ἐκπηδῶσα τῆς φυλακῆς τοῦ ἰδίου ἐγὼ ἐκχέεται πρὸς πάντας... καὶ ἀπεριόριστος ἤδη τείνει νὰ διαδοθῆ ἀνὰ τὴν ὑφήλιον», διδάσκει ἔργῳ καὶ λόγῳ ὁ Ἅγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως.

Τὴν ἀγάπη προϋποθέτουν οἱ ποιμαντορικὲς ἀρετὲς τῆς ἀνεξικακίας, ὑπομονῆς καὶ μακροθυμίας, πραότητος καὶ εἰρήνης, εὐσπλαχνίας καὶ ἐλεημοσύνης.²⁹

Στὸ βάθος τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει, ὡς φυσικὴ ἀρετὴ, ἡ ἀγάπη, ἐφ’ ὅσον ἐκ φύσεως ἀγαπᾷ τὸν Θεὸ, κατ’ εἰκόνα τοῦ Ὁποίου ἐπλάσθη, καὶ τὸν ἄνθρωπο, ὡς κατ’ εἰκόνα Αὐτοῦ πλασθέντα. Ἐκτὸς τῆς φυσικῆς ἀγάπης ὅμως ὑπάρχει καὶ ἡ πνευματικὴ ἀγάπη, ὡς καρπὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διότι τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἐμπνέει ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο. Αὕτη πλέον δὲν εἶναι ἀρετὴ ἀλλὰ θεία φλόγα, ποὺ πυρπολεῖ τὴν καρδιά τοῦ πνευματικοῦ πατέρα. Γιὰ τὴν ἀγάπη αὕτη, προσωποποιουμένη, ἐκφράζονται μὲ ὕμνους οἱ Πατέρες. «*Σὺ εἶ, ἡ ἐμὲ περικυκλοῦσα, ἡ ἐμὲ φλέγουσα καὶ ἐκ πόνου καρδίας εἰς πόθον ἄπειρον μὲ Θεοῦ καὶ τῶν ἐμῶν ἀδελφῶν καὶ πατέρων ἀνάπτουσα*», λέγει στὴν «*Περὶ ἀγάπης*» 1η Κατήχησή του ὁ Ἅγιος Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος.

Ἡ ἀγάπη, ἡ ἐκ τοῦ Πνεύματος προσγινομένη, προξενεῖ καύση καρδίας «*ὕπὲρ πάσης τῆς κτίσεως, ἡγουν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν ὀρνέων, καὶ τῶν ζώων, καὶ τῶν δαιμόνων, καὶ ὑπὲρ παντὸς κτίσματος*». Αὕτη ἡ καύση τῆς καρδίας ὑπὲρ πάσης τῆς κτίσεως δὲν ἐξαιρεῖ ἐχθρούς, ἀθέους, ἀλλοθρήσκους καὶ ἑτεροδόξους. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος μαρτυρεῖ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ ὅτι λύπη μεγάλη καὶ «*ἀδιάλειπτος ὀδύνη*» ὑπῆρχε στὴν καρδιά του γιὰ τὴν ἀπιστία τῶν ἀδελφῶν του, τῶν κατὰ σάρκα συγγενῶν του Ἰουδαίων, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ηὔχετο αὐτὸς «*ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ*».

---

²⁹ Ὁ.π., Βαρβάρα Χ. Γιαννακοπούλου, σ. 48-49.

Ἡ ἀγάπη τοῦ συμβούλου ἢ πνευματικοῦ ὁδηγοῦ διαθέτει τεράστια παιδαγωγική καὶ θεραπευτική δύναμη. Ἡ δὲ ἀγιοπνευματικὴ ἀγάπη τοῦ Πνευματικοῦ Πατέρα πρὸς τὰ πνευματικὰ τέκνα τοῦ ὑπερβαίνει κατὰ ποσότητα καὶ ποιότητα καὶ αὐτὴ τῶν γεννητόρων, ὑπερβαίνει καὶ τὸν θάνατο. Ἐκφράζεται μὲ πολλοὺς τρόπους· μὲ μία τρυφερότητα καὶ στοργή, πολλάκις μητρική, ὡς αὐτὴ πού ἠσθάνετο ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὅταν ἔγραφε πρὸς Θεσσαλονικεῖς: *«ἐγενήθημεν ἥπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς ἂν τροφὸς θάλπη τὰ ἑαυτῆς τέκνα· οὕτως ὁμιρόμενοι ὑμῶν εὐδοκοῦμεν μεταδοῦναι ὑμῖν οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς, διότι ἀγαπητοὶ ἡμῖν γενένησθε».*

Ἐκφράζεται ἐνίοτε καὶ μὲ παιδαγωγικὴ αὐστηρότητα. Δὲν μειώνεται ὑπὸ τῆς ψυχικῆς ἀσχημίας, ἀμαρτωλότητος, ἀδιαφορίας, ἀντιδράσεως ἢ καὶ ἐχθρότητος ἀκόμη τῶν καθοδηγουμένων ἢ συμβουλευομένων. Ἐκφράζεται ὡς συμπάθεια μὲ τὴν κυριολεκτικὴ ἔννοια τῆς λέξεως: «Τὶς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; Τὶς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;». Ἀναλαμβάνει τὸ φορτίο τῶν δοκιμασιῶν, τῶν πόνων καὶ τῶν παραπτώματων τους.³⁰ Κατὰ τὶς *«Ἀποστολικὲς Διαταγές»*, οἱ ποιμένες *«χρὴ τοῦ λαοῦ τὰς ἀμαρτίας ἐξιδιοποιεῖσθαι»* (πρέπει νὰ κάμουν ἰδικὲς τοὺς τὶς ἀμαρτίες τοῦ λαοῦ), ὅπως καὶ *«αὐτὸς (ὁ Κύριος) πάντων ἡμῶν τὰς ἀμαρτίας ἀνήνεγκεν ἐπὶ τὸ ξύλον»* (Α' Πέτ. **2,24**). Ὁ ἐπίσκοπος μάλιστα *«ἰδιοποιεῖσθω τὸ πλημμέλημα, καὶ λεγέτω τῷ ἡμαρτηκότι, ὅτι σὺ μόνον ἐπίστρεψον, καγῶ τὸν ὑπὲρ σου θάνατον ἀναδέξομαι, ὡς ὁ Κύριος τὸν ὑπὲρ ἐμοῦ καὶ πάντων».*

Ο Γέρων Βαρσανούφιος ἔλεγε :

---

³⁰ Ὁ.π., Βαρβάρα Χ. Γιαννακοπούλου, σ. 50.

«Φέρω τὰ βάρη καὶ τὰ παραπτώματά σας... Γίνατε σὰν ἄνθρωπος ποὺ κάθεται κάτω ἀπὸ τὴ σκιά ἐνὸς δένδρου... Ἀναλαμβάνω τὴν καταδίκη σας, καὶ μὲ τὴν χάρη τοῦ Χριστοῦ δὲν θὰ σᾶς ἐγκαταλείψω, οὔτε σ' αὐτὸν τὸν αἰῶνα, οὔτε στὸν μέλλοντα».

Ἐτσι μιλοῦσε στὰ πνευματικὰ τέκνα τοῦ ὁ ἀββᾶς. Καὶ στὸν Θεὸ ἀντίστοιχα ἀναφερόταν : *«ὦ Κύριε, ἦ φέρε τὰ παιδιὰ μου μαζί μὲ μένα στὴ Βασιλεία Σου, ἦ σβύσε καὶ μένα ἀπὸ τὴ βίβλο σου».*

«Παίρνω ἀπάνω μου τὰ λάθη σου... σὰν νὰ 'τανε δικά μου». Μετανοῶ καὶ προσεύχομαι γιὰ σένα, εἶπε κάποτε ὁ στάρετς Τύχων ὁ ἀγιορείτης (1884-1968) εἰς ἐξομολογούμενο μὲ τὴν ψυχὴ μετέωρη μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς, *«ἀνάμεσα στὸ ἐνθάδε καὶ τὸ ἐπέκεινα».*

Λόγοι συγκλονιστικοί, ποὺ ἐκφράζουν πολλοὺς γέροντες, ποὺ ἐχάρισε ὁ Παράκλητος στὴν Ἐκκλησία· *«ἀναδόχους πταισμάτων»* καὶ πνευματικῶν θανάτων, ποὺ μὲ τὴν κίνηση αὐτὴ τοῦ πνεύματός τους ἐξομοιώνονται μὲ τὸν Χριστὸ τὸν αἶροντα τὴν ἁμαρτία τοῦ κόσμου.

Ἡ συμπάθεια καὶ *«ἐξειδιοποίηση»* ἀσθενειῶν, πταισμάτων καὶ πνευματικῶν θανάτων ἐκφράζεται καὶ στὴν προσευχὴ αὐτῶν τῶν γερόντων. Αὐτὴ τὴν ἐμπειρία καταγράφει ὁ γέροντας Σωφρόνιος (Σαχάρωφ) οὕτως: *«Ὁ πνευματικὸς ἐν τῇ διακονίᾳ αὐτοῦ εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προσεύχηται πάντοτε ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἐγγύς καὶ τῶν μακρὰν. Διὰ τῆς προσευχῆς ταύτης βυθίζεται οὗτος εἰς νέαν δι' αὐτὸν ζωὴν.*

Εὐχόμενος ὑπὲρ ἐκείνων, οἵτινες εὐρίσκονται ἐν ἀπογνώσει ἐκ τῶν ἀνυπερβλήτων δυσκολιῶν τοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ἐπιβίωσιν, αἰσθάνεται ἀνησυχίαν καὶ ἀγωνίαν δι' αὐτούς. Εὐχόμενος ὑπὲρ τῶν ἀσθενῶν μετέχει εἰς τὸν ψυχικὸν αὐτῶν φόβον ἐνώπιόν του θανάτου. Προσευχόμενος ὑπὲρ τῶν εὐρισκομένων ἐν τῷ ἅδῃ τῶν παθῶν, γίνεται ὁ

ἴδιος τῆς καταστάσεως τοῦ ἄδου...». Συμβαίνει συχνὰ προσευχόμενος ὑπὲρ ζώντων καὶ κεκοιμημένων νὰ ζῆ τὴν μεταβολὴ τῆς θλίψεως εἰς χαρὰ. Συμβαίνει ἐνίοτε προσευχόμενος ὑπὲρ γνωστῶν ἢ ἀγνώστων κεκοιμημένων νὰ λαμβάνη πληροφορία περὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν, καλῆς ἢ κακῆς. Ἡ προσωπικὴ αὐτοῦ προσευχὴ καὶ ἡ λειτουργικὴ λαμβάνουν κοσμικὲς καὶ ὑπερκόσμιες διαστάσεις.³¹

Πνευματικὴ ἀναδοχὴ εἶναι *«ψυχῆς δόσις, ὑπὲρ ψυχῆς τοῦ πλησίον κατὰ πάντα»*. Κύριον γνώρισμα τῆς πατρικῆς ἀγάπης εἶναι ἡ θυσία, ἡ ὑπαρξιακὴ συμμετοχὴ στὴν θυσία τοῦ Ἀρχιποίμενος.

Αὐτὴ ἡ ἀγάπη ἀπελευθερώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν δουλεία τῶν παθῶν· τὸν καθιστὰ ἐλεύθερο, μακάριο, υἱὸ Θεοῦ κατὰ χάρι. *«Ἀγάπη καὶ ἀπάθεια καὶ υἰοθεσία τοῖς ὀνόμασι μόνοις διακρίνονται»* (μόνον ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα διαφέρουν) κατὰ τὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Σιναΐτη, ὁ ὁποῖος τὴν ὑμνεῖ, ὡς ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὡς πηγὴ καὶ αἰτία πάντων τῶν ἀγαθῶν στὸν παρόντα βίον καὶ τὸν μέλλοντα: *«Ἀγάπη, προφητείας χορηγός· ἀγάπη τεράτων παρεκτικῆ· ἀγάπη, ἐλάμψεως ἄβυσσος· ἀγάπη, πηγὴ πυρός· ὅσον ἀναβλύσει, τοσοῦτον τὸν διψῶντα καταφλέξει· ἀγάπη, ἀγγέλων στάσις· ἀγάπη, προκοπὴ τῶν αἰώνων»*.

2.3 Σύντομη βιογραφία τοῦ Ἁγίου Γέροντος Ἰακώβου Τσαλίκη.

Ὁ Γέροντας καταγόταν ἀπὸ τὸ Λιβίσι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἦταν ἓνα χωριὸ ἀπέναντι ἀπὸ τὴ Ρόδο. Μετὰ τὸν ξεριζωμὸ τῶν Ἑλλήνων, τὸ Λιβίσι ἔμεινε ἓνα

---

³¹ Ὁ.π., Βαρβάρα Χ. Γιαννακοπούλου, σ. 51-53.

χωριό φάντασμα, δὲν κατοικήθηκε. Τὰ σπίτια ἔμειναν ὄρθια, χωρίς παράθυρα καὶ πόρτες, ἀλλὰ καὶ χωρίς κατοίκους.

Ἐκεῖ γεννήθηκε ὁ Γέροντας. Μάλιστα καταγόταν ἀπὸ γενιὰ ἱερομονάχων, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀθλήσει στὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ ὑπῆρχε στὴ γενιὰ του κι ἓνας Ἅγιος. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ σκέψη τοῦ Γέροντα ἦταν, ἀφοῦ τελειώσει ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ του θητεία, νὰ πάει στὰ Ἱεροσόλυμα νὰ γίνεῖ μοναχός.

Βέβαια, ὅταν πᾶ ξεριζώθηκε ὁ ἑλληνισμὸς ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία, οἱ γονεῖς τοῦ ἔφυγαν. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια, ὁ μικρὸς Ἰάκωβος, ποῦ ἦταν μωρὸ σχεδὸν ἀκόμα τότε, ἔφυγε γιὰ τὴν Ἑλλάδα μαζί μὲ τὴ μητέρα του καὶ τὴ γιαγιά τοῦ μόνο. Ὁ πατέρας του, ποῦ ἦταν οἰκοδόμος, ἦταν μακριὰ ἀπὸ τὸ Λιβίσι.

Μετὰ ἀπὸ πολλοὺς κόπους καὶ περιπλανήσεις τὰ γυναικόπαιδα ἔμειναν στὴν ἀρχὴ στὴν Ἀμφισσα. Τελικὰ βρέθηκε ὁ πατέρας στὴ Φαράκλα τῆς Εὐβοίας ποῦ ἐργαζόταν ὡς οἰκοδόμος καὶ ἔτσι ξανάσμιξε ἡ οἰκογένεια. Μετὰ τὴν ἐπανασύνδεσή τους καὶ τὴν ἐγκατάσταση καὶ τοῦ πατέρα τοῦ πλέον στὴ Φαράκλα, ὁ μικρὸς Ἰάκωβος, «τὸ Ἰακωβάκι» ὅπως τὸν ἔλεγαν οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ, βοηθοῦσε τὸν γονιό του στὴ δουλειὰ καὶ τὶς οἰκοδομικὲς ἐργασίες.

Εἶχε ἐπίσης μεγάλη ἀγάπη γιὰ τὴν ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ. Ἀπὸ πολὺ μικρὸς διακονοῦσε στὸ ναὸ καὶ ἔκανε ὅ,τι τοῦ ἔλεγε ὁ ἱερέας τῆς ἐνορίας τους, ὁ π. Θεόδωρος, ἓνας ἀπλὸς καὶ γλυκὸς ἱερέας.³² Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐνοριακὸ τοῦ ναοῦ, πήγαινε τακτικὰ καὶ φρόντιζε τὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἓνα παρεκκλήσιο τοῦ χωριοῦ. Καθόταν γιὰ ὥρες ἐκεῖ καὶ προσευχόταν ὅσο ἤξερε νὰ προσευχηθεῖ ἓνα παιδάκι, ποῦ δὲν γνώριζε καὶ πολλὰ γράμματα. Συνάμα φρόντιζε τὸ ναὸ, ἀναβε τὰ καντηλάκια, μεριμνοῦσε γιὰ τὴν καθαριότητα... Κάποια μέρα εἶδε τὴν Ἁγία Παρασκευή! Παιδάκι ἦταν ἀκόμα καὶ τρόμαξε. Ὅμως μετὰ ἀπὸ τὴν

---

³² Παῦλος, Μητροπολίτης πρῶην Σισανίου καὶ Σιατίστης, «Ἀνθρώπος που δεν είναι ταπεινός δεν μπορεί να αγαπήσει», σ. 35-39, Αθήνα, 2018.

πρώτη εμφάνιση, τὴν εἶδε καὶ τὴν ξαναεἶδε, καὶ ἡ Ἁγία ὄχι μόνο μιλοῦσε μαζί του, ἀλλὰ τὸν εὐχαρίστησε κιόλας κάποτε ποὺ φρόντιζε τὸ ναὸ της.

Ἐπίσης, ἀπὸ πολὺ μικρός, ὁ Ἅγιος Ἰάκωβος εἶχε ἓνα ἄλλο χάρισμα: προσευχόταν μὲ ιδιαίτερη θέρμη γιὰ τὶς γυναῖκες ποὺ δυσκολεύονταν νὰ γεννήσουν. Κι ἐκεῖνες γεννοῦσαν!

Μετὰ τὴ στρατιωτικὴ θητεία, σχεδίαζε νὰ φύγει καὶ νὰ γίνεи μοναχός. Σκοπὸς τοῦ ἦταν νὰ μονάσει στὰ Ἱεροσόλυμα. Τὸ ὄραμα τῆς μοναστικῆς ἀφιέρωσης ἦταν στενὰ συνυφασμένο μέσα του μὲ τοὺς Ἁγίους Τόπους. Μὲ τὴν ἀπόλυσή του ἀπὸ τὸν στρατό, ξεκίνησε νὰ βάλει σὲ ἐφαρμογὴ τὸ σχέδιό του. Ὅταν ὅμως ἐπέστρεψε στὸ χωριὸ του, σκέφτηκε νὰ πάει πρῶτα νὰ προσκυνήσει στὸν Ὅσιο Δαβίδ, νὰ πάρει τὴν εὐχὴ τοῦ Ἁγίου καὶ νὰ φύγει.

Ὁ νεαρὸς τότε Ἰάκωβος εἶδε ἓνα θαυμαστὸ περιστατικὸ σὰν μιὰ κλήση τοῦ Ὁσίου Δαβίδ νὰ μείνει στὸ μοναστήρι του. Κι ἔτσι, ὑποτασσόμενος στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἔβαλε στὴν ἄκρη τὸ δικό του θέλημα καὶ ἀποφάσισε νὰ μείνει ἐκεῖ. Ἐκάρη λοιπὸν μοναχὸς στὸ μοναστήρι.

Ὁ Ἰάκωβος ξεκίνησε τὴ μοναχικὴ του ζωὴ κάνοντας ἀπόλυτη ὑπακοὴ στὸν ἡγούμενο. Καλλιιεργούσε τὴν ὑπακοὴ μὲ τὰ μέτρα ἐκεῖνα ποὺ διαβάζουμε καὶ θαυμάζουμε στὰ ἀσκητικὰ βιβλία. Μόνο ποὺ γιὰ τὸν Γέροντα Ἰάκωβο ὁ ἀγῶνας τῆς ταπεινώσεως δὲν ἦταν ἀπλῶς ἓνα ἀνάγνωσμα ἢ μιὰ μορφή θεωρητικοῦ θαυμασμοῦ, ἀλλὰ ἔργο ζωῆς καὶ καθημερινὴ ἄσκηση. Μετὰ τὴ χειροτονία τοῦ ὁ π. Ἰάκωβος ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ καθημερινὰ στὸ μοναστήρι. Ἡ Θεία Λειτουργία ἔγινε ἡ ζωὴ τῆς ζωῆς του. Βίωσε ἐκπληκτικὲς λειτουργικὲς ἐμπειρίες κατὰ τὴν ὥρα τῆς Θείας Λειτουργίας καὶ μερικὲς φορές μᾶς ἔλεγε: *«Ἄν ἤξεραν οἱ ἄνθρωποι τί γίνεται στὴ Θεία Λειτουργία δὲν θὰ ἔφευγαν ποτὲ ἀπὸ τὸν ναὸ».*

Τὸ μοναστήρι ἦταν πάντοτε μιὰ ἀνοικτὴ ἀγκαλιά. Ἦταν συνέχεια ἀνοικτὸ στους προσκυνητὲς καὶ οἱ μοναχοὶ ἐπεδείκνυαν πάντοτε μεγάλη προθυμία νὰ φροντίσουν τὸν κόσμο ποὺ ἐπισκεπτόταν τὸν Ὅσιο Δαβίδ.

Ὁ Γέροντας κοιμήθηκε τὸν Νοέμβριο τοῦ **1991**. Δὲν κοιμήθηκε ἐξαιτίας κάποιας ἀρρώστιας, παρότι ὁ ὀργανισμὸς τοῦ ἦταν ἐπιβαρυσμένος ἀπὸ πλῆθος ἀσθενειῶν. Ἀλλὰ ὁ ἴδιος δὲν τοὺς ἔδινε σημασία, τὶς ἀγνοοῦσε.³³

2.4 Ὁ Ἅγιος Γέροντας Ἰακώβος ὡς ἄνθρωπος καλοσύνης, ταπεινώσεως καὶ ἀγάπης.

Τὴ χάρις τοῦ Θεοῦ τὴν ἀναγνώριζες σὲ κάθε πτυχὴ τῆς βιωτῆς τοῦ π. Ἰακώβου. Ἔνα ἀπὸ τὰ πρῶτα πράγματα ποὺ διαπίστῳνες πάνω του ἦταν αὐτὴ ἡ ἀπέραντη καλοσύνη μὲ τὴν ὁποία πάντα θὰ σὲ ὑποδεχόταν. Ἀκόμα κι ἂν δὲν ἔξερε κανεὶς τὸν π. Ἰακώβο, τὸ πρῶτο πράγμα ποὺ διαπίστῳνες γενικῶς ὅταν τὸν πρωτογνώριζες ἦταν ἡ ταπεινώση καὶ ἡ ἀγάπη του. Μὲ αὐτὴ τὴν ταπεινώση καὶ τὴν ἀγάπη ὑποδεχόταν ὁ π. Ἰακώβος τοὺς ἐπισκέπτες τοῦ μοναστηριοῦ. Κι ἡ ἀνταπόκρισή του ἀπέναντί τους ἦταν ἄμεση καὶ πολὺ θερμὴ. Τοὺς περιποιῳνταν ὁ ἴδιος ταπεινὰ καὶ τοὺς ἀγκάλιαζε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή μὲ τρυφερότητα καὶ ζεστασιά. Κατὰ τὴν πατερικὴ παράδοση ἀνέπαυε πάντα τοὺς ἄλλους σωματικὰ καὶ μετὰ θὰ εὔρισκε τὸ χρόνο καὶ τὸν τρόπο νὰ τοὺς ἀναπαύσει καὶ πνευματικὰ. Σιγὰ – σιγὰ καταλάβαινες πῶς ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἦταν ξεχωριστός. Κι ἦταν ξεχωριστός, χωρὶς νὰ κάνει τίποτα γιὰ νὰ ξεχωρίζει.

Μὲ τὸν καιρὸ, ὁ Γέροντας ἔβλεπε τὸν κόσμον νὰ αὐξάνεται. Δὲν ἐρχόντουσαν πλέον οἱ κάτοικοι τῶν γύρω περιοχῶν μόνο, ἀλλὰ κατέφθαναν

---

³³ Ὁ.π., Παῦλος, Μητροπολίτης πρῳν Σισανίου καὶ Σιατίστης, σ. **42-49**.

έπισκέπτες κι από μακριά. Καί μαζί μέ τόν άπλό κόσμο, έρχόντουσαν και άξιωματούχοι ή πρόσωπα μέ κάποια, όπως λέμε, «κοινωνική έπιφάνεια»: άρχιερείς, καθηγητές πανεπιστημίου, γιατροί διάσημοι, έπιφανείς δικηγόροι, άρεοπαγίτες κι ένα σωρό άλλοι. Κι ό Γέροντάς μου έλεγε: «Πάτερ μου τί βρίσκουν σε μένα τόν χοϊκό Ίάκωβο; Τι έρχονται νά κάνουν τόσοι έπιστήμονες σε μένα τόν άγράμματο;».

Κι έβλεπες ότι τά λόγια τοῦ τά έννοοῦσε. Ή άπορία τοῦ ήταν ειλικρινής και άνυπόκριτη. Ποτέ του δέν ύπερηφανεύτηκε για τό πλήθος τοῦ κόσμου πού συνέρρεε νά τόν δεῖ, ούτε για τά «ύψηλά πρόσωπα» πού τόν έπισκέπονταν. Ποτέ δέν κόμπασε για την ικανότητά του νά παραστέκεται στους άνθρώπους και νά τούς λύνει τά προβλήματα, νά τούς «άναπαύει». Ποτέ δέν καυχήθηκε πού οι άνθρωποι έφευγαν από τό μοναστήρι άλλαγμένοι, άναπαυμένοι, ένθουσιασμένοι. Ποτέ δέν θεώρησε τά πνευματικά του τέκνα σαν ιδιοκτησία του. Δέν θέλησε νά έχει όπαδούς, γιατί ήταν πατέρας. Τά πάντα απέδιδε στον Κύριο, στην Παναγία Μητέρα Του και στον Όσιο Δαβίδ.

Ό άνθρωπος πού θα πήγαινε νά έξομολογηθεῖ στον π. Ίάκωβο, θα ένιωθε την άγάπη του νά τόν περιβάλλει. Καί την ίδια στιγμή, την τρομερή ταπείνωση. Έλεγε συνέχεια πόσο άμαρτωλός είναι ό ίδιος και πόσο τρομερές είναι οι άμαρτίες πού έχει κάνει.³⁴ Κι αν δέν τόν ήξερες, θα μπορούσες νά διερωτηθεῖς: «Μά καλά, αυτός ό άνθρωπος έγινε καλόγερος, μέ τόσες άμαρτίες πού λέει πώς έχει κάνει;». Όμως ή ταπείνωση και ή συντριβή ή δική του, σε βοηθοῦσε νά ανοίξεις την καρδιά σου και νά μιλήσεις. Ένιωθες ότι έχεις άπέναντί σου έναν άνθρωπο, πού έχει όλη την ταπείνωση τοῦ κόσμου, όποτε ή προσπάθεια πού άπαιτούνταν από σένα προκειμένου νά εκθέσεις τις πιό βρώμικες πτυχές τοῦ

---

³⁴ Ο.π., Παύλος, Μητροπολίτης πρώην Σισανίου και Σιατίστης, σ. 51-57.

δικού σου έαυτού, γινόταν εύκολότερη. Έτσι ένιωθες. Καί γι' αυτό άνοιγόσουν. Η δική του ταπείνωση, διευκόλυνε τή δική σου. Άλλά ήταν ταπείνωση πραγματική, δέν ήταν ένα τέχνασμα. Κάποιες φορές, έπεφτε και ό ίδιος ό Γέροντας μπρούμυτα στο δάπεδο όταν έξομολογούσε κάποιον. Γονάτιζε και άκουμπούσε τó μέτωπό του κάτω. Κι εκεί γονατισμένος, περίμενε νά άκούσει.

Η άγάπη του συνοδευόταν όπως είναι φυσικό και άπό μεγάλη έπεικεια και φιλανθρωπία. Δέν ύπήρχε περίπτωση νά έξομολογηθείς κάτι στον π. Ίάκωβο και νά σε κάνει νά ντραπείς γι' αυτό πού είπες. Κι αυτό φαινόταν άπό τó πώς συνέχιζε νά σε άντιμετωπίζει τόσο τήν ίδια εκείνη ώρα, όσο και τις έπόμενες φορές πού θα τον έπισκεπτόσουν. Σε δεχόταν με τήν ίδια καλοσύνη και άγάπη πού είχε για σένα πάντα. Έσοú πήγαινες με μιá συστολή και γεμάτος ντροπή, έξαιτίας αυτών πού θυμόσουν ότι τού είχες πει, κι εκείνος σε άγκάλιαζε με τέτοιο τρόπο πού δέν σου άφηνε περιθώριο νά ύποπτευθείς ότι τον έπηρέασαν έστω στο έλάχιστο όσα τού είπες. Η στάση τού ήταν στάση χαράς! Αυτό πού είχε μονάχα μέσα του ήταν χαρά για τó γεγονός ότι έσοú έξομολογήθηκες κι έβγαλες άπό πάνω σου ό,τι σε κρατούσε λερωμένο και άμαρτωλό. Δέν χρησιμοποίησε ποτέ ύφος έπιτιμητικό για κανέναν έξομολογούμενό του, δέν άποπήρε ποτέ κανέναν. Είχε βαθιά φιλανθρωπία στην καρδιά του κι αυτό ζωγραφιζόταν στο πρόσωπο και στο ύφος του. Ήξερε πάντοτε νά οικονομεί τούς άνθρώπους, νά βρίσκει γι' αυτούς τά κατάλληλα μέσα θεραπείας, χωρίς νά τούς τραυματίζει ή νά τούς έξουθενώνει.

Κι εκεί πού διαπίστωνες τήν άγάπη, τήν έπεικεια και τή φιλανθρωπία του, σε εξέπληττε και πάλι πόσο τεράστια ήταν ή ταπείνωσή του. *«Ποιός είμαι έγώ, πού έρχονται οι άνθρωποι και μοú λένε τόσα πράγματα για τον έαυτό τους;»*, έλεγε και

ξανάλεγε. Ἡ ταπεινώσή του δὲν ἦταν κάτι ποὺ διέθετε ἀπλῶς ἐκ φύσεως. Ἦταν κάτι ποὺ καλλιεργοῦσε σημαντικὰ στὴν πορεία τῆς ζωῆς του.³⁵

Μὲ ὅλη αὐτὴ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ταπεινώση, ὁ Γέροντας μποροῦσε νὰ τοὺς κάνει νὰ ἀλλάζουν. Διότι ἡ ἀλλαγὴ τῶν ἀνθρώπων εἶναι πραγματικά το μεγάλο θαῦμα. Αὐτὸ εἶναι ποὺ δυσκολεύονται νὰ κάνουν οἱ ἄνθρωποι: νὰ ἀλλάξουν τὴ ζωὴ τους. Ἐκεῖνος λοιπὸν τοὺς ἔδινε νὰ καταλάβουν ὅτι ἡ ζωὴ τῆς μετάνοιας εἶναι ἀληθινὴ καὶ ἐπιτεύξιμη, καὶ οἱ ἄνθρωποι ἔπαιρναν δύναμη ἀπὸ τὰ λόγια του κι ἀπ' τὴν προσωπικότητά του, καὶ προχωροῦσαν. Ἄλλαξαν τὴ ζωὴ τους.

Συνάμα εἶχε καὶ μιὰ ἀγαθότητα καὶ μιὰ καρδιακὴ καθαρότητα. Συχνὰ μάλιστα πολλοὶ παρεξηγοῦσαν αὐτὴ τοῦ τὴν ἀγαθότητα καὶ νόμιζαν ὅτι ἦταν ἀφέλεια καὶ ἐλαφρότητα τοῦ μυαλοῦ. Μὰ ὁ π. Ἰάκωβος δὲν ἦταν ἀφελής. Ἦταν καθαρὸς, πλήρης ἀγαθοσύνης καὶ ἀγνότητας. Πιθανῶς, αὐτὴ τοῦ τὴν ἀγαθότητα νὰ τὴν κληρονόμησε ἀπὸ τὴν οἰκογένειά του καὶ τὴ μητέρα του, ποὺ μᾶς ἔλεγε πὼς ἦταν ἄνθρωπος μεγάλης ἀγνότητας. Ἀλλὰ ἦταν καὶ μιὰ ἀγαθότητα ποὺ καλλιεργήθηκε συνειδητὰ μὲ τὴν ταπεινώσή του. Ὁ Γέροντας ποτὲ δὲν πίστεψε πὼς ὁ ἴδιος εἶναι τάχα «κάτι». Κι ὅταν ἔβλεπε τὸν κόσμον νὰ συρρέει στὸ μοναστήρι, τὰ ἀπέδιδε ὅλα στὸν Ὅσιο Δαβίδ. Μάλιστα, τὴν τελευταία χρονιά ποῦ ἦταν ἐν ζωῇ στὸ πανηγύρι τῆς μονῆς, κι ἔβλεπε πόσος κόσμος εἶχε ἔρθει, μοῦ ἔλεγε: *«Παῖδι μου, εἶδες πόσο μεγάλος εἶναι ὁ Ἅγιός μας; Εἶδες πόσος κόσμος ἔρχεται καὶ τὸν προσκυνάει; Εἶδες τί σπουδαῖο Ἅγιο ἔχουμε;»*. Οὔτε στιγμὴ δὲν διανοήθηκε, οὔτε καν τότε, στὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ποὺ ἡ φήμη τοῦ εἶχε θεριέψει, ὅτι ὅλος ἐκεῖνος ὁ κόσμος εἶχε ἔρθει καὶ γιὰ τὸν ἴδιο.

---

³⁵ Ὁ.π., Παῦλος, Μητροπολίτης πρώην Σισανίου καὶ Σιατίστης, σ. 58-59.

Ἄν μὲ ρωτοῦσε λοιπὸν κάποιος, ποιά ἦταν ἡ πρώτη ἐντύπωση ποὺ ἀποκόμιζε κανεὶς ἀπὸ τὸν π. Ἰάκωβο, αὐτὸ θὰ τοῦ ἀπαντοῦσα: ἡ ἀπέραντη καλοσύνη του, ἡ βαθιὰ του ταπεινὼση καὶ ἡ ἀνυπόκριτη ἀγάπη του.

2.5 Σύντομη βιογραφία τοῦ Ἁγίου Γέροντος Παΐσιου τοῦ Ἀγιορείτου.

Ὁ μακαριστὸς Γέροντας Παΐσιος, κατὰ κόσμον Ἀρσένιος Ἐζνεπίδης, γεννήθηκε στὰ Φάρασα τῆς Καππαδοκίας στὶς **25-7-1924**. Ἔρθε στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν Ἀνταλλαγὴ καὶ μεγάλωσε στὴν Κόνιτσα.

Ἀπὸ τὴν παιδική του ἡλικία ζοῦσε ἀσκητικά· ἐντρύφημα εἶχε τοὺς βίους τῶν Ἁγίων, τὰ παλαίσματα τῶν ὁποίων ἀγωνιζόταν νὰ μιμηταὶ μὲ ζῆλο ὑπέρμετρο καὶ ἀκρίβεια θαυμαστή. Ἐπιδιδόταν στὴν ἀδιάλειπτη προσευχή, καλλιεργώντας παράλληλα τὴν ταπεινὼση καὶ τὴν ἀγάπη. Ἔμαθε τὴν τέχνη τοῦ μαραγκοῦ, γιὰ νὰ μιμηθῆ καὶ σ' αὐτὸ τὸν Χριστὸ.³⁶ Στὸν στρατὸ ὑπηρέτησε κατὰ τὸν ἀνταρτοπόλεμο τριάμισι χρόνια ὡς ἀσυρματιστής, ζώντας καὶ ἐκεῖ ἀσκητικά. Στὶς ἐπιχειρήσεις διακρίθηκε γιὰ τὴν παλληκαριά, τὴν αὐτοθυσία, τὸ ἤθος καὶ τὰ χαρίσματά του. Ἀφοῦ ἐκπλήρωσε τὸ χρέος του πρὸς τὴν Πατρίδα, ἀκολούθησε τὴν μοναχικὴ ζωὴ, τὴν ὁποία ἀπὸ μικρὸς ἐπιθυμοῦσε. Ἀπὸ λαϊκὸς εἶχε θεῖες ἐμπειρίες, ἀλλὰ στὴν μοναχικὴ του ζωὴ ἡ εὐνοια τοῦ Κυρίου, τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Ἁγίων κορυφώθηκε. Ἀσκήτεψε στὸ Ἅγιον Ὅρος, στὴν Ἱ. Μονὴ Στομίου Κονίτσης καὶ στὸ Σινά. Ἐζῆσε στὴν ἀφάνεια, δόθηκε ὀλόκληρος

---

³⁶ Ἁγίου Παΐσιου τοῦ Ἀγιορείτου, «*Λόγοι Α', Μὲ πόνο καὶ ἀγάπη γιὰ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο*», Ἱερὸν Ησυχαστήριον «*Εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης ὁ Θεολόγος*», σ. **11-12**, Βασιλικά Θεσσαλονίκης, **1998**.

στὸν Θεὸ καὶ ὁ Θεὸς τὸν φανέρωσε καὶ τὸν ἔδωσε σὲ ὅλο τὸν κόσμο. Καθοδήγησε, παρηγόρησε, θεράπευσε, ἀνέπαυσε τὰ πλήθη τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔτρεχαν κοντὰ του. Ἡ ἀγιασμένη τοῦ ψυχῆ ξεχείλιζε ἀπὸ θεϊκὴ ἀγάπη καὶ ἡ ὀσιακὴ τοῦ μορφῆ ἀκτινοβολοῦσε τὴν Θεία Χάρη. Ὅλη τὴν ἡμέρα ἀκούραστος μάζευε τὸν ἀνθρώπινο πόνον καὶ σκορποῦσε θεία παρηγοριά.

Ἦστερα ἀπὸ μαρτυρικοὺς πόνους οἱ ὅποιοι, ὅπως ἔλεγε, τὸν ὠφέλησαν ὅσο δὲν τὸν ὠφέλησαν οἱ ἀσκητικοὶ ἀγῶνες ὅλης τῆς ζωῆς του, ἀναπαύθηκε ἐν Κυρίῳ στὶς **12-7-1994** στὸ Ἱερὸ Ἡσυχαστήριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὴν Σουρωτὴ Θεσσαλονίκης. Ἐνταφιάσθηκε ἐκεῖ δίπλα στὸν Ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀρσενίου τοῦ Καππαδόκου.

2.6 Ἐγιναν καὶ οἱ καρδιὲς σιδερένιες...

Ἐπειδὴ οἱ ἀνθρώπινες εὐκολίες ξεπέρασαν τὰ ὅρια, ἔγιναν δυσκολίες. Πλήθυναν οἱ μηχανές, πλήθυνε ὁ περισπασμὸς, ἔκαναν καὶ τὸν ἄνθρωπο μηχανή, καὶ τώρα οἱ μηχανές καὶ τὰ σίδηρα κάνουν κουμάντο καὶ τὸν ἄνθρωπο. Γι' αὐτὸ ἔγιναν καὶ οἱ καρδιὲς τῶν ἀνθρώπων σιδερένιες. Μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ μέσα ποὺ ὑπάρχουν, δὲν καλλιεργεῖται ἡ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων. Παλιότερα οἱ ἄνθρωποι δούλευαν μὲ τὰ ζῶα καὶ ἦταν σπλαγχνικοί. Ἄν φόρτωνες τὸ ζῶο λίγο περισσότερο καὶ τὸ κακόμοιρο γονάτιζε, τὸ λυπόσουν. Ἄν ἦταν νηστικὸ καὶ κοιτάζε μὲ παράπονο, σοῦ ράγιζε τὴν καρδιά. Θυμᾶμαι, ὅταν ἀρρώσταινε ἡ ἀγελάδα μας, ὑποφέραμε καὶ ἐμεῖς, γιατί τὴν θεωρούσαμε μέλος τῆς οἰκογένειάς μας. Σήμερα οἱ ἄνθρωποι ἔχουν τὰ σίδηρα καὶ ἔχουν καρδιὲς σιδερένιες. Ἔσπασε ἓνα σίδηρο; Ὁξυγονοκόλληση. Χάλασε τὸ αὐτοκίνητο; Τὸ πάνε στὸ γκαράζ. Ἄν δὲν γίνεται, τὸ πετᾶνε· δὲν τὸ πονᾶνε.

Σοῦ λέει: «*Σίδερο εἶναι!*». Δέν δουλεύει καθόλου ἡ καρδιά. Ἔτσι ὁμως καλλιεργεῖται ἡ φιλαυτία, ὁ ἐγωισμός.³⁷

Δέν σκέφτεται τὸν ἄλλον σήμερα ὁ ἄνθρωπος. Παλιά, ἂν ἔμενε τὸ φαγητὸ γιὰ τὴν ἄλλη μέρα, θὰ χαλοῦσε, καὶ σκέφτονταν οἱ ἄνθρωποι καὶ κανέναν φτωχό. «Προκειμένου νὰ χαλάση, ἔλεγαν, ἄς τὸ δώσω στὸν φτωχό». Ἐνας ποῦ εἶχε πνευματικὴ κατάσταση ἔλεγε: «*Νὰ φάη πρώτα ὁ φτωχὸς καὶ ὕστερα ἐγώ*». Τώρα τὸ βάζουν στὸ ψυγεῖο καὶ δέν θυμοῦνται τὸν ἄλλον ποῦ ἔχει ἀνάγκη. Θυμᾶμαι, ὅταν εἶχαμε καλὴ σοδειὰ ἀπὸ λαχανικὰ κ.λπ., δίναμε καὶ στοὺς γείτονές μας· τὴ μοιράζαμε. Τί νὰ τὰ κάναμε τόσα; Ἐπειτα θὰ χαλοῦσαν κιόλας. Τώρα ἔχουν τὰ ψυγεῖα. «*Γιατί νὰ δώσουμε στοὺς ἄλλους; σοῦ λέει. Τὰ βάζουμε στὸ ψυγεῖο καὶ τάχουμε γιὰ μᾶς*». Ἄφησε ποῦ τόννους ὀλόκληρους πετοῦν ἢ θάβουν στὴν χωματερὴ καὶ ἑκατομμύρια ἄνθρωποι ἀλλοῦ πεινοῦν.

2.7 Σύντομη βιογραφία τοῦ Ἁγίου Γέροντος Πορφύριου τοῦ Καυσοκαλυβίτου.

Ὁ ὅσιος Γέρον Πορφύριος, κατὰ κόσμον Εὐάγγελος Μπαῖρακτάρης, γεννήθηκε στὶς 7 Φεβρουαρίου 1906, στὴν Εὐβοία, στὸ χωριὸ Ἅγιος Ἰωάννης τῆς Ἐπαρχίας Καρυστίας. Οἱ γονεῖς του, Λεωνίδας Μπαῖρακτάρης καὶ Ἑλένη, τὸ γένος Ἀντωνίου Λάμπρου, ἦταν εὐσεβεῖς καὶ φιλόθεοι ἄνθρωποι. Ὁ πατέρας του, μάλιστα, ἦταν ψάλτης στὸ χωριὸ καὶ εἶχε γνωρίσει προσωπικὰ τὸν Ἅγιο Νεκτάριο. Ἡ οικογένειά του ἦταν πολυμελὴς καὶ οἱ γονεῖς, φτωχοὶ γεωργοί,

---

³⁷ Ο.π., Ἁγίου Παΐσιου τοῦ Αἰγορείτου, σ. 143-144.

δυσκολεύονταν νὰ τὴ συντηρήσουν. Γι' αὐτὸ ὁ πατέρας ὑποχρεώθηκε νὰ φύγει στὴν Ἀμερική, ὅπου δούλεψε στὴν κατασκευὴ τῆς διώρυγας τοῦ Παναμά.

Ὁ μικρὸς Εὐάγγελος ἦταν τὸ τέταρτο παιδί τῆς οικογένειας. Φύλαγε πρόβατα στὸ βουνὸ καὶ εἶχε παρακολουθήσει μόνο τὴν πρώτη τάξη τοῦ δημοτικοῦ, ὅταν ἀναγκάστηκε καὶ αὐτὸς λόγω τῆς μεγάλης φτώχειας νὰ πάει στὴ Χαλκίδα γιὰ νὰ δουλέψει. Ἦταν μόλις ἐπὶ χρονῶν. Ἐργάστηκε δύο τρία χρόνια σ' ἓνα κατάστημα. Μετὰ πῆγε στὸν Πειραιά, ὅπου δούλεψε δύο χρόνια στὸ παντοπωλεῖο ἐνὸς συγγενοῦς.

Στὰ δώδεκά του χρόνια ἔφυγε κρυφὰ γιὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος, μὲ τὸν πόθο νὰ μιμηθεῖ τὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Καλυβίτη, τὸν ὁποῖο εἶχε ιδιαίτερα ἀγαπήσει, ὅταν παλαιότερα εἶχε διαβάσει τὸ βίό του. Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ τὸν ὀδήγησε στὴν καλύβη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Καυσοκαλυβίων καὶ στὴν ὑποταγὴ δύο Γερόντων, τοῦ Παντελεήμονος, ὁ ὁποῖος ἦταν καὶ πνευματικὸς, καὶ τοῦ Ἰωαννικίου, ἀδελφῶν κατὰ σάρκα. Ἀφοσιώθηκε στοὺς δύο Γέροντες, ποὺ κατὰ κοινὴ ὁμολογία ἦταν ιδιαίτερα αὐστηροί, μὲ μεγάλη ἀγάπη καὶ μὲ πνεῦμα ἀπόλυτης ὑπακοῆς.³⁸

Ἐγίνε μοναχὸς σὲ ἡλικία δεκατεσσάρων ἐτῶν καὶ πῆρε τὸ ὄνομα Νικήτας. Μετὰ ἀπὸ δύο χρόνια ἔγινε μεγαλόσχημος. Λίγο ἀργότερα ὁ Θεὸς τοῦ δώρισε τὸ διορατικὸ χάρισμα.

Στὰ δεκαεννέα του χρόνια ὁ Γέροντας ἀρρώστησε πολὺ σοβαρὰ, γεγονός ποὺ τὸν ἀνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψει ὀριστικά τὸ Ἅγιον Ὄρος. Ἐπέστρεψε τότε στὴν Εὐβοία, ὅπου ἐγκαταβίωσε στὴ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους Λευκῶν.

---

³⁸ Ἁγίου Πορφυρίου Καυσοκαλυβίτου, «Βίος καὶ Λόγοι», Ἱερά Μονὴ Χρυσοπηγῆς, σ. 11-12, Χανιά, 2003.

Ένα χρόνο αργότερα, τὸ ἔτος **1926**, σὲ ἡλικία εἴκοσι ἐτῶν, χειροτονήθηκε ἱερέας στὸν Ἅγιο Χαράλαμπο Κύμης ἀπὸ τὸν Πορφύριο Γ', Ἀρχιεπίσκοπο Σινᾶ ὁ ὁποῖος τοῦ ἔδωσε τὸ ὄνομα Πορφύριος. Στὰ εἴκοσι δύο τοῦ ἔγινε πνευματικὸς – ἐξομολόγος καὶ λίγο αργότερα ἀρχιμανδρίτης. Γιὰ ἓνα διάστημα ἐργάστηκε ὡς ἐφημέριος στοὺς Τσακαίους, χωριὸ τῆς Εὐβοίας.

Στὴν Εὐβοία, στὴν Ἱερὰ Μονὴ Ἁγίου Χαράλαμπος, ἔζησε δώδεκα χρόνια, διακονώντας τοὺς ἀνθρώπους ὡς πνευματικὸς ἐξομολόγος, καὶ τρία χρόνια στὴν Ἄνω Βάθεια, στὴν ἐγκαταλελειμμένη Μονὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

Στὰ **1940**, παραμονὲς τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ὁ Γέροντας Πορφύριος ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα, πού ἀνέλαβε καθήκοντα ἐφημερίου τοῦ πνευματικοῦ στὴν Πολυκλινικὴ Ἀθηνῶν. Ὅπως ὁ ἴδιος ἔλεγε, ἔζησε ἐκεῖ τριάντα χρόνια σὰν μιὰ μέρα, ἀσκώντας ἀκαταπόνητὰ τὸ πνευματικὸ ἔργο καὶ ἀνακουφίζοντας τὸν πόνο καὶ τὴν ἀσθένεια τῶν ἀνθρώπων.

Ἀπὸ τὸ **1955** εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὰ Καλλίσια, ὅπου εἶχε μισθώσει ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Μονὴ Πεντέλης τὸ ἐκεῖ εὐρισκόμενο μονύδριο τοῦ Ἁγίου Νικολάου μὲ τὴν ἀγροτικὴ περιοχὴ πού τὸ περιέβαλλε, τὴν ὁποία καλλιεργοῦσε μὲ μεγάλη ἐπιμέλεια. Ἐδῶ, παράλληλα, ἐξασκοῦσε τὸ πλούσιο πνευματικὸ τοῦ ἔργο.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ **1979**, ἐγκαταστάθηκε στὸ Μήλεσι μὲ τὸ ὄνειρο νὰ χτίσει μοναστήρι. Ἐκεῖ ζοῦσε στὴν ἀρχὴ σὲ ἓνα τροχόσπιτο κάτω ἀπὸ ἰδιαίτερα ἀντίξοες συνθήκες καὶ μετὰ σὲ ἓνα ἀπέριττο κελάκι ἀπὸ τοιμεντόλιθους, ὅπου καὶ ὑπέμενε ἀγόγγυστα τὶς πολλὲς δοκιμασίες τῆς ὑγείας του. Τὸ **1984** μεταφέρθηκε σὲ κτίσμα τοῦ ὑπὸ ἀνέγερση μοναστηριοῦ, γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ ὁποίου ὁ Γέροντας, παρόλο πού ἦταν πολὺ ἄρρωστος καὶ τυφλός, ἐργαζόταν ἀκατάπαυστα καὶ ἀκαταπόνητα. Μὲ τὴ θεμελίωση τοῦ Καθολικοῦ

της Μονῆς τῆς Μεταμορφώσεως, στίς **26** Φεβρουαρίου **1990**, ἀξιώθηκε νὰ δεῖ τὸ ὄνειρό του νὰ γίνεται πραγματικότητα.

Τὰ τελευταῖα χρόνια της ἐπίγειας ζωῆς τοῦ ἄρχισε νὰ προετοιμάζεται γιὰ τὴν κοίμησή του. Ἐπιθυμοῦσε νὰ ἀποσυρθεῖ στὸ Ἅγιον Ὄρος. Πράγματι, τὸ ὀσιακὸ τέλος τὸν βρῆκε στὰ Καυσοκαλύβια, στὴν καλύβη του, τὸ πρωὶ τῆς **2ας** Δεκεμβρίου **1991**.³⁹

2.8 Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἀδελφὸ καλλιεργεῖ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸ.

Ἔνα εἶναι τὸ ζητούμενο στὴ ζωὴ μας, ἡ ἀγάπη, ἡ λατρεία στὸν Χριστὸ καὶ ἡ ἀγάπη στοὺς συνανθρώπους μας. Νὰ εἴμαστε ὅλοι ἓνα μὲ κεφαλὴ τὸ Χριστό. Ἔτσι μόνο θ' ἀποκτήσουμε τὴν χάρι, τὸν οὐρανὸ, τὴν αἰώνια ζωὴ.

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἀδελφὸ καλλιεργεῖ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸ. Εἴμαστε εὐτυχισμένοι, ὅταν ἀγαπήσαμε ὅλους τοὺς ἀνθρώπους μυστικά. Θὰ νιώθουμε τότε ὅτι ὅλοι μας ἀγαποῦν. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ φθάσει στὸν Θεό, ἂν δὲν περάσει ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους. Γιατί, *«ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ὃν ἐώρακε, τὸν Θεόν, ὃν οὐχ ἐώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾶν;»* Ν' ἀγαπᾶμε, νὰ θυσιαζόμαστε γιὰ ὅλους ἀνιδιοτελῶς, χωρὶς νὰ ζητᾶμε ἀνταπόδοση. Τότε ἰσορροπεῖ ὁ ἄνθρωπος. Μιὰ ἀγάπη πὸς ζητᾶει ἀνταπόδοση εἶναι ἰδιοτελής. Δὲν εἶναι γνήσια, καθαρὴ, ἀκραιφνής.

Νὰ τοὺς ἀγαπᾶτε καὶ νὰ τοὺς συμπονᾶτε ὅλους. «Καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τα μέλη· ὑμεῖς δὲ ἔστε μέλη Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους». Αὐτὸ εἶναι ἐκκλησία· ἐγὼ, ἐσύ, αὐτός, ὁ ἄλλος νὰ αισθανόμαστε ὅτι εἴμαστε

---

³⁹ Ὁ.π., Αγίου Πορφυρίου Καυσοκαλυβίτου, σ. **13-14**.

μέλη Χριστοῦ, ὅτι εἴμαστε ἓνα. Ἡ φιλαυτία εἶναι ἐγωισμός. Νὰ μὴ ζητᾶμε, «*ἐγὼ νὰ σταθῶ, ἐγὼ νὰ πάω στὸν Παράδεισο*», ἀλλὰ νὰ νιώθομε γιὰ ὅλους αὐτὴ τὴν ἀγάπη. Καταλάβετε; Αὐτὸ εἶναι ταπείνωση.

Ἔτσι, ἂν ζοῦμε ἐνωμένοι, θὰ εἴμαστε μακριά, θὰ ζοῦμε στὸν Παράδεισο. Ὁ κάθε διπλανός μας, ὁ κάθε πλησίον μας εἶναι «*σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μας*». Μπορῶ ν' ἀδιαφορήσω γι' αὐτόν, μπορῶ νὰ τὸν πικράνω, μπορῶ νὰ τὸν μισήσω; Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγαλύτερο μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας μας. Νὰ γίνουμε ὅλοι ἓνα ἐν Θεῷ. Ἄν αὐτὸ κάνομε, γινόμαστε δικοί Του. Τίποτα καλύτερο δὲν ὑπάρχει ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐνότητα. Αὐτὸ εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Αὐτὸ εἶναι ἡ Ὁρθοδοξία. Αὐτὸ εἶναι ὁ Παράδεισος. Ἄς διαβάσουμε ἀπ' τὸν Εὐαγγελιστὴ Ἰωάννη τὴν Ἀρχιερατικὴ Προσευχή. Προσέξτε τοὺς στίχους: «*ἵνα ὧσιν ἓν, καθὼς ἡμεῖς... ἵνα πάντες ἐν ὧσι, καθὼς σὺ, Πάτερ, ἐν ἐμοὶ κάγω ἐν σοῖ... ἵνα ὧσιν ἓν, καθὼς ἡμεῖς ἐν ἐσμέν... ἵνα ὧσι τετελειωμένοι εἰς ἓν... ἵνα ὅπου εἰμί ἐγὼ κακεῖνοι ὧσι μετ' ἐμοῦ*».

Βλέπετε; Τὸ λέει καὶ τὸ ξαναλέει. Τονίζει τὴν ἐνότητα. Νὰ εἴμαστε ὅλοι ἓνα, ἓνα μὲ κεφαλὴ τὸν Χριστό! Ὅπως ἓνα εἶναι ὁ Χριστὸς μὲ τὸν Πατέρα. Ἐδῶ κρύβεται τὸ μεγαλύτερο βάθος τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας μας. Καμία θρησκεία δὲν λέγει κάτι τέτοιο. Κανεὶς δὲν ζητάει αὐτὴ τὴ λεπτότητα ποὺ ζητάει ὁ Χριστὸς, νὰ γίνουμε ὅλοι ἓνα σὺν Χριστῷ. Ἐκεῖ βρίσκεται τὸ πλήρωμα.⁴⁰ Σ' αὐτὴ τὴν ἐνότητα, σ' αὐτὴ τὴν ἀγάπη, τὴν ἐν Χριστῷ. Καμία διάσπαση ἐκεῖ δὲν χωράει, κανεὶς φόβος. Οὔτε θάνατος, οὔτε διάβολος, οὔτε κόλαση. Μόνο ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, λατρεία Θεοῦ. Μπορεῖς νὰ φθάσεις νὰ λές τότε μὲ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο: «*Ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός*».

---

⁴⁰ Ὁ.π., Αγίου Πορφυρίου Κausοκαλυβίτου, σ. 383-384.

Μπορούμε πολύ εύκολα να φθάσουμε σ' αυτό το σημείο. Άγαθή προαίρεση χρειάζεται κι ο Θεός είναι έτοιμος να έλθει μέσα μας. «*Κρούει την θύραν*» και «*καινά ποιεί πάντα*», όπως λέγει στην *Αποκάλυψη* του Ιωάννου. Μεταβάλλεται ή σκέψη μας, απαλλάσσεται από την κακία, γίνεται πιο καλή, πιο άγια, πιο εϋστροφος. Άν, όμως, δεν ανοίξουμε του κρούοντος την θύραν, αν δεν έχουμε εκείνα που θέλει Αὐτός, αν δεν είμαστε άξιοί του, τότε δεν μπαίνει στην καρδιά μας. Για να γίνουμε όμως άξιοί Του, πρέπει ν' αποθάνομε κατά τον παλιό άνθρωπο, για να μην αποθάνομε ποτέ πλέον. Τότε θα ζούμε εν Χριστῷ ενσωματωμένοι με ὅλο το σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι θα έλθει ή θεία χάρις. Καὶ ἅμα θα έλθει ή χάρις, θα μᾶς τὰ δώσει ὅλα.

Στὸ Ἅγιον Ὅρος εἶδα κάποτε κάτι πού μου ἄρεσε πολύ. Μέσα σὲ μία βάρκα στὴ θάλασσα μοναχοὶ κρατοῦσαν διάφορα ἱερὰ ἀντικείμενα. Καταγόταν ὁ καθένας ἀπὸ διαφορετικὸ τόπο, ἐν τούτοις ἔλεγαν, «*αὐτὸ εἶναι δικό μας*» καὶ ὄχι «*δικό μου*».⁴¹

---

⁴¹ Ὁ.π., Αγίου Πορφυρίου Κασσοκαλυβίτου, σ. 385.

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΤΗΣ ΑΓΙΟΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΑΓΙΩΝ ΓΕΡΟΝΤΩΝ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΩΝ ΜΜΕ

3.1. Ἡ ἔννοια τοῦ Μεταμοντερνισμοῦ

Ὁ Μεταμοντερνισμὸς κυριολεκτικὰ σημαίνει «τὸ κίνημα ποὺ ἀκολούθησε τοῦ μοντερνισμοῦ». Παρὰ τὸ ὅτι ὡς «μοντέρνο» αὐτὸ καθ' αὐτὸ ὀρίζεται τὸ «σύγχρονο», τὸ κίνημα τοῦ μοντερνισμοῦ καθὼς καὶ ἡ μετέπειτα ἀντίδραση τοῦ μεταμοντερνισμοῦ καθορίζονται μέσα ἀπὸ ἓνα συγκεκριμένο πλέγμα ἀντιλήψεων. Στὴν κριτικὴ θεωρία χρησιμοποιεῖται ὡς σημεῖο ἀναφοράς γιὰ λογοτεχνικά, θεατρικά, ἀρχιτεκτονικά καὶ σχεδιαστικά ἔργα, καθὼς ἐπίσης στὸ πλαίσιο τοῦ μάρκετινγκ καὶ τῶν ἐπιχειρήσεων, ὡς ἐρμηνευτικὴ τῆς ἱστορίας, τοῦ δικαίου καὶ τῆς κουλτούρας τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Ὁ μεταμοντερνισμὸς ἀποτελεῖ αἰσθητικὴ, λογοτεχνικὴ, πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ φιλοσοφία, ὡς προσεγγιστικὴ ἀπόπειρα νὰ περιγραφεῖ μία κατάσταση, **status quo** ἢ ἀπλῶς οἱ ἀλλαγές ποὺ ὑφίστανται οἱ θεσμοὶ καὶ τὰ συστήματα (Giddens, 1990) κατὰ τὴν μετανεωτερικότητα. Δηλαδή, ὁ μεταμοντερνισμὸς εἶναι τὸ πολιτισμικὸ καὶ πνευματικὸ φαινόμενο, τὸ ὁποῖο χρονολογεῖται κυρίως ἀπὸ τὰ νέα κινήματα στὴν τέχνη τῆς δεκαετίας τοῦ 1920, ἐνῶ ἡ μετανεωτερικότητα ἐπικεντρώνεται στὰ κοινωνικά καὶ πολιτικά τεκταινόμενα τοῦ δυτικοῦ κόσμου, καθὼς καὶ τὶς καινοτομίες σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο ἀπὸ τὸ 1960 καὶ μετὰ.

Ὁ ὅρος «μεταμοντέρνος» ὀρίζεται ἀπὸ τὸ Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας (Γ. Μπαμπινιώτη) ὡς «αὐτὸς ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ σύγχρονο ρεῦμα τῆς τέχνης (ἀρχικῶς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς) ποὺ ἀντιδρᾷ στὶς φόρμες τοῦ μοντερνισμοῦ καὶ

χρησιμοποιεῖ ποικιλία παραδοσιακῶν στοιχείων σὲ πρωτότυπες συνθέσεις», καθὼς ἐπίσης αὐτὸς ποὺ «ἀκολουθεῖ ἀδιάκοπα τὶς ἐκάστοτε τάσεις χωρὶς ἀρχὲς καὶ σταθερὰ σημεῖα ἀναφορᾶς» καὶ ἐπίσης «(κατ' ἐπέκταση στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες) ὁ ἀκραιὸς σχετικισμὸς στὶς ἀξίες καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο καὶ ἡ ἀπόρριψη τῆς ἀντικειμενικότητος».

Ἀρχικά, ὁ μεταμοντερνισμὸς ἀποτελέσκει ἀντίδραση ἐναντία στὸν μοντερνισμὸ. Ὁ ὅρος ἐμφανίστηκε γιὰ πρώτη φορὰ γύρω στὴ δεκαετία τοῦ **1870** καὶ τὸ **1914** ὁ **J. M. Thompson** χρησιμοποίησε τὸν ὅρο γιὰ νὰ περιγράψει τὶς ἀλλαγὲς στὴ διάθεση καὶ τὶς ἀπόψεις ἐπάνω στὴν κριτικὴ τῆς θρησκείας.

Τὸ **1921** καὶ τὸ **1925**, ὁ μεταμοντερνισμὸς χρησιμοποιήθηκε γιὰ νὰ περιγράψει νέες μορφὲς τέχνης καὶ μουσικῆς. Τὸ **1942** ὁ **N.R. MAYS** τὸν περιέγραψε ὡς ἓνα νέο λογοτεχνικὸ εἶδος. Ὡστόσο, ὡς ἱστορικὸ κίνημα πρωτοεμφανίστηκε τὸ **1939** ἀπὸ τὸν **Arnold J. Toynbee**.

Μὲ κύρια ἐπὶρροή τὴν ἀπογοήτευση ποὺ ἐπακολούθησε τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ὁ μεταμοντερνισμὸς τείνει νὰ ἀναφέρεται σὲ μία πολιτισμικὴ, πνευματικὴ ἢ δημιουργικὴ κατάσταση ἢ ὁποῖα χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἔλλειψη ἱεραρχίας καὶ ὀργανωμένης δομῆς, ἢ ἔκφραση τῆς ὁποίας συνίσταται σὲ ἐξαιρετικὴ περιπλοκότητα, ἀντίφαση, ἀσάφεια, ποικιλομορφία, διασυνδετικότητα ἢ διαναφορικότητα, συχνὰ μὲ τέτοιον τρόπο, ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατὸς ὁ διαχωρισμὸς μεταξὺ τῆς ἴδιας καὶ τῆς παρωδίας τῆς. Σὲ ὀρισμένους περιπτώσεις, ἔχει ἀποτελέσει αἰτία γιὰ μηνύσεις πρὸς ἐξαπάτηση.

Ἡ μετενεωτερικότητα, ὡς παράγωγὸ τοῦ μεταμοντερνισμοῦ, ἀναφέρεται στὶς μὴ καλλιτεχνικὲς ἱστορικὲς ἐξελίξεις οἱ ὁποῖες ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ τὸ μεταμοντέρνο κίνημα, σὲ τομεῖς ὅπως ὁ κοινωνικὸς, ὁ οικονομικὸς καὶ ὁ κουλτουραλικὸς ἀπὸ τὸ **1960** καὶ μετὰ. Ἀπὸ τὴν στιγμή ποὺ ἡ ἰδέα τῆς

άντίστασης ή αντίδρασης πρὸς τὸν μοντερνισμό ἐξαπλώθηκε, μετατράπηκε σὲ συνώνυμὸ της μετανεωτερικότητας. Ὁ ὅρος αὐτὸς συνδέεται στενὰ μὲ τὸν μεταστρουκτουραλισμὸ (βλ. Ζὰκ Ντεριντὰ) καὶ τὸν μοντερνισμό, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἀπόρριψη τῆς ἀστικῆς, ἐλιτιστικῆς κουλτούρας.

Ο **Peter Drucker** θεώρησε ὅτι ἡ μεταστροφή σὲ ἕναν μεταμοντερνιστικὸ κόσμον συνέβη μεταξὺ τοῦ **1937** καὶ τοῦ **1957**. Πιὸ πρόσφατα ὁ **Walter Truett Anderson** θεώρησε ὅτι ὁ μεταμοντερνισμὸς ἀνήκει σὲ μία ἀπὸ τὶς τέσσερις τυπολογικὲς θεάσεις τοῦ κόσμου, τὶς ὁποῖες ἀναγνωρίζει ὡς: α) Μεταμοντερνιστικὸς-εἴρωνας, ὅπου ἡ ἀλήθεια θεωρεῖται κοινωνικὰ κατασκευασμένη. β) Ἐπιστημονικὸς-λογικὸς, στὸν ὁποῖο ἡ ἀλήθεια ἀνακαλύπτεται μέσα ἀπὸ μεθοδολογικὴ, πειθαρχημένη ἔρευνα. γ) Κοινωνικὸς-παραδοσιακός, στὸν ὁποῖο ἡ ἀλήθεια βρίσκεται στὴν κληρονομιά τοῦ Ἀμερικανικοῦ καὶ Δυτικοῦ Πολιτισμοῦ. δ) Νεορομαντικὸς, στὸν ὁποῖο ἡ ἀλήθεια βρίσκεται μέσα ἀπὸ τὴν ἐπίτευξη τῆς ἀρμονίας μὲ τὴ φύση καὶ τὴν πνευματικὴ ἐξερεύνηση τοῦ ἐσωτερικοῦ μας ἑαυτοῦ.

Οἱ μεταμοντερνιστικὲς ιδέες στὴ φιλοσοφία καὶ ἡ ἀνάλυση τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς κοινωνίας διεύρυναν τὴν σημασία τῆς κριτικῆς θεωρίας καὶ σηματοδότησαν τὴν ἀρχὴ γιὰ νέα ἔργα στὴ λογοτεχνία, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὸ σχέδιο, ἐνῶ εἶναι ὀρατὲς καὶ στὸ μάρκετινγκ, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας, τοῦ νόμου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ξεκινώντας ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ **20ου** αἰῶνα.

Ὁ Μεταμοντερνισμὸς ἔχει ἐπίσης χρησιμοποιηθεῖ ἐναλλακτικὰ μὲ τὸν ὅρο μεταστρουκτουραλισμὸς, μέσα ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὁ μεταμοντερνισμὸς ἀναπτύχθηκε.

3.2. Κοινωνία καὶ μεταμοντέρνα ΜΜΕ

Ἡ κοινωνία καὶ αὐτὸ πὸν λέγεται κόσμος ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ἐνημέρωση. Σὲ κάθε ἐποχὴ ὑπῆρχαν διάφοροι τρόποι ἐνημέρωσης τῶν ἀνθρώπων. Στὴν ἐποχὴ μᾶς αὐτὸ γίνεται μὲ τὸ τηλέφωνο, τὸ ραδιόφωνο, τὴν τηλεόραση, τὸ διαδίκτυο, τὶς ἰστοσελίδες, τὰ ἀτομικὰ μπλόκς κ.λπ.

Προκύπτουν, ὅμως διάφορα θέματα, ὅπως ἄλλωστε αὐτὸ γίνεται καὶ μὲ ὅλα τα θέματα τοῦ κόσμου πὸν μᾶς περιβάλλει καὶ μὲ τὴν ἐπιστήμη. Καὶ στὸ θέμα αὐτὸ ἐπικρατεῖ ὁ δυϊσμός, ὅτι δηλαδὴ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο μπορεῖ νὰ ἀπειλήσει, τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν κοινωνία, καὶ τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ τὰ εὐεργετήσει.

Υπάρχουν πολλὰ βιβλία πὸν ἀναφέρονται στὰ σοβαρὰ αὐτὰ ζητήματα, ἀλλὰ θὰ ἀναφέρουμε συνοπτικὰ δύο ἀπὸ αὐτά.

Τὸ πρῶτο βιβλίο μὲ τίτλο «*Τὸ μήνυμα τοῦ μέσου*» καὶ ὑπότιτλο «*ἡ ἔκρηξη τῆς ἐπικοινωνίας*» ἀποτελεῖται ἀπὸ συλλογὴ ἄρθρων ξένων ἐιδικῶν μελετητῶν καὶ ἐπικοινωνιολόγων πὸν ἀναφέρονται στὰ σοβαρὰ θέματα τῆς ἐπικοινωνίας, καὶ τὸ βιβλίο αὐτὸ συνέθεσαν καὶ ἐπιμελήθηκαν οἱ Κώστας Λιβιεράτος καὶ Τάκης Φραγκούλης.⁴²

Στὴν εἰσαγωγὴ γίνεται μιὰ περίληψη τῶν ἐπὶ μέρους κεφαλαίων καὶ παρουσιάζονται ἀνάγλυφα οἱ σκέψεις τῶν συγγραφέων καὶ γίνεται λόγος γιὰ τὸ ὅτι στοὺς τελευταίους αἰῶνες στὴν δύση ἔγινε «ἡ ἐπανάσταση τῆς ἐπικοινωνίας» πὸν εἶναι παρατεταμένη, καὶ στὴν πραγματικότητα εἶναι «πὸ καθολικὴ ἀπὸ τὴ γαλλικὴ, τὴ ρωσικὴ ἢ τὴν κινεζικὴ» ἀλλὰ καὶ «*πὸ μακρόχρονη ἀπὸ τὴ βιομηχανικὴ*» καὶ συγχρόνως εἶναι «*ἐξίσου ἀμφιλεγόμενη μὲ ἐκεῖνες*». Μὲ

---

⁴² Κώστας Λιβιεράτος καὶ Τάκης Φραγκούλης, «*Τὸ μήνυμα τοῦ μέσου*», ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια, 4^η ἐκδοση (αχρονολόγητη), τρίτη ἐκδοση **1991**, Αθήνα.

τὴν ἐξάπλωση σὲ ὅλο τὸν κόσμον τῶν τηλεπικοινωνιῶν, ὑπερνικήθηκαν οἱ ἀποστάσεις στὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον, καὶ ἔγινε ὑπέρβαση τῶν γεωγραφικῶν, ἔθνικῶν καὶ φυλετικῶν ὁρίων, καὶ ἐπικοινωνήσαν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι στὴν οἰκουμένη μεταξὺ τους. Συγχρόνως, ὅμως, ἀμέσως μὲ τὴν ἔναρξη αὐτῆς τῆς ἐπαναστάσεως δημιουργήθηκαν κριτικὲς ἀντιδράσεις *«ποὺ ἐπισημάναν τὴ γρήγορη παρακμὴ τῆς ἀστικῆς δημοσιότητος, τὴν ἐνσωμάτωσιν τῶν μέσων ἐπικοινωνίας σὲ οἰκονομικὰς, πολιτικὰς καὶ τεχνοκρατικὰς ἐξουσίας, τὴν ἀδυναμίαν ἀληθινῆς ὀλοκλήρωσός τους μέσα στὸ δεδομένον κοινωνικὸ σύστημα, τὴν ἀνεξέλεγκτην καὶ διαβρωτικὴν ἐπίδρασίν τους στὴν ἐμπειρίαν, τὴ συνείδησιν καὶ τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων»*.⁴³

Τὸ συλλογικὸ αὐτὸ βιβλίον παρουσιάζει ἔνδεκα κείμενα καὶ μερικὰ ἀποσπάσματα ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἀναλύσουν τὸ ὅλον θέμα καὶ τὴν προβληματικὴν τῶν συγχρόνων Μέσων Ἐνημέρωσης. Καίτοι τὰ κείμενα αὐτὰ γράφηκαν παλαιότερα καὶ δὲν εἶχαν ὑπ' ὄψιν τοὺς τὴν σημερινὴν μεγαλύτερη ἔκρηξιν τῶν Μέσων Ἐνημέρωσης, ἐν τούτοις θέτουν τὰ βασικὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν αὐτὸν τὸν χῶρον.

Τὰ πρῶτα πέντε κείμενα αὐτῆς τῆς συλλογῆς *«θέτουν τὸ γενικὸ πλαίσιον τῆς σύγχρονης ἐπικοινωνίας, ἐξετάζουν τὴ σημασίαν, τὴ δομὴν καὶ τὴ λειτουργίαν τῆς μέσα στὴν κοινωνίαν καὶ τὸν πολιτισμό»*.⁴⁴ Δηλαδή, τὸ κεντρικὸν θέμα τῆς ἐνότητος ἀναφέρεται στὴν ἐπικοινωνίαν καὶ τὴν σχέσιν τῆς μὲ τὴν κοινωνίαν καὶ τὸν πολιτισμό.

Ὁ **Charles Cooley** (Κούλεϊ) ἀναπτύσσει τὸ θέμα *«ἡ σημασία τῆς ἐπικοινωνίας»*· ὁ **Robert Park** (Πάρκ) καταγράφει *«σκέψεις γιὰ τὴν ἐπικοινωνίαν καὶ*

---

⁴³ Ὁ.π., Κώστας Λιβιεράτος καὶ Τάκης Φραγκοῦλης, σ. 9.

⁴⁴ Ὁ.π. Κώστας Λιβιεράτος καὶ Τάκης Φραγκοῦλης, σ. 11.

τήν κουλτούρα»· ό **Harold Lasswell** (Λάσγουελ) κάνει λόγο για τήν «δομή και τή λειτουργία τής έπικοινωνίας στην κοινωνία»· ό **Elihu Katz** (Κάτζ) αναφέρεται στις «δύο βαθμίδες στη ροή τής έπικοινωνίας»· ή **Margaret Mead** (Μήντ) αναπτύσσει τό θέμα «όρισμένες πολιτισμικές προσεγγίσεις στα προβλήματα τής έπικοινωνίας».

Τά έπόμενα τρία θέματα έπικεντρώνουν τήν προσοχή τοῦ αναγνώστου στα «πιό χαρακτηριστικά μαζικά μέσα, τόν τύπο, τό ραδιόφωνο και τήν τηλεόραση, αναλόοντας, σε ίστορική και θεωρητική προοπτική, όρισμένα καιρία γνωρίσματα και άποτελέσματα τους: είδήσεις, διαφημίσεις και ψευδογεγονότα, δημοσιότητα, δημοσιογραφία και δημόσιες σχέσεις». ⁴⁵

Έτσι, ό **Walter Lippmann** (Λίπμαν) αναπτύσσει τό θέμα «φύση τών είδήσεων»· ό **Daniel Boorstin** (Μπούρστιν) αναφέρεται στο κρίσιμο σημείο «άπό τήν συλλογή είδήσεων στην κατασκευή είδήσεων: ένας κατακλυσμός ψευδογεγονότων»· και ό **Jurgen Habermas** (Χάμπερμας) κάνει λόγο για τήν «άλλαγή τής πολιτικής λειτουργίας τής δημοσιότητας: άπό τή συγγραφική δημοσιογραφία στα μαζικά μέσα».

Και τά υπόλοιπα τρία κείμενα τής συλλογής αυτής «αναφέρονται στις εϋρότερες συνέπειες και προοπτικές των μέσων, συσχετίζοντας τήν τεχνολογική ιδιοσυστασία τους με τό πολιτισμικό πλαίσιο και τήν κοινωνική άλλαγή». ⁴⁶

Συγκεκριμένα ό **Bertolt Brecht** (Μπρέχτ) αναπτύσσει τό θέμα «τό ραδιόφωνο ως μηχανισμός έπικοινωνίας: Λόγος για τή λειτουργία τοῦ ραδιοφώνου»· ό **Marshall Mc Luhan** (Μάκ Λούαν) αναφέρεται στο ότι «τό μέσο είναι τό μήνυμα»· και ό **Kingsley Widmer** (Γουϊντμερ) έπεξεργάζεται τό θέμα «ή εϋαισθησία υπό τήν τεχνοκρατία: σκέψεις για τήν κουλτούρα τών κατεργασμένων έπικοινωνιών».

---

⁴⁵ Ό.π., Κώστας Λιβιεράτος και Τάκης Φραγκούλης, σ. 17.

⁴⁶ Ό.π., Κώστας Λιβιεράτος και Τάκης Φραγκούλης, σ. 22.

Καί μόνο από την θεματολογία του βιβλίου αυτού φαίνεται ότι γίνεται από ειδικούς μελετητές πλήρης ανάλυση της σύγχρονης επικοινωνίας, αφού παρουσιάζεται η όλη λειτουργία και δομή της, ο τρόπος με τον οποίο εκφράζονται στον κοινωνικό χώρο και τον πολιτισμό.

Μία σημαντική παρατήρηση είναι ότι σχετικά με την μετάδοση της πληροφόρησης γίνεται λόγος για «ροή δύο βαθμίδων επικοινωνίας» (Ελίχον Κάτζ), για «διφασική ροή επικοινωνίας» (Μ. Σεραφετινίδου), για «ροή δύο βημάτων» (Ούμπέρτο Έκο). Έτσι, κατά τον Έλιχον Κάτζ «οί επίρροές που προέρχονται από τα μαζικά μέσα φθάνουν πρώτα στους “καθοδηγητές γνώμης” (**opinion leaders**), οί οποίοι με τη σειρά τους μεταδίδουν αυτά που διάβασαν και άκουσαν στους καθημερινούς συντρόφους τους, στους οποίους άσκοδν μιὰ έπιρροή». Αυτό συμβαίνει κατ' έξοχήν με τα σύγχρονα μέσα ενημέρωσης που αναμεταδίδουν την πληροφορία, ήτοι τις ιστοσελίδες, τις προσωπικές ιστοσελίδες (**blogs**), τις σελίδες κοινωνικής δικτύωσης (**facebook, twitter** κ.α.) κ.λπ. Όποτε, τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι τόσο ἡ εἶδηση, ὅσο οἱ λεγόμενοι, ἐπίσημοι ἢ ἀνεπίσημοι, καθοδηγητὲς τῆς κοινῆς γνώμης, πὸν διαδραματίζουν τὸν ρόλο τῆς παραπληροφόρησης.

Ἐπίσης, εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ ἄποψη τοῦ Ντάνιελ Μπούρστιν ὅτι «τὸ νέο εἶδος τεχνητῆς καινοτομίας πὸν κατέκλυσε τὴν ἐμπειρία μας» καὶ ἔχει σχέση με τὴν σύγχρονη πληροφόρηση εἶναι τὰ «ψευδὸ-γεγονότα». Πρόκειται γιὰ ἀναληθῆ καὶ ἀπατηλὰ γεγονότα. Τὸ «ψευδογεγονός» ἔχει τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά. Πρώτον, «δὲν εἶναι αὐθόρμητο, ἀλλὰ παρουσιάζεται ἐπειδὴ κάποιος τὸ ἔχει σχεδιάσει, σκηνοθετήσει ἢ ὑποκινήσει», δηλαδὴ μεταφέρει μιὰ εἶδηση, χωρὶς νὰ ἔχη αὐτὴν τὴν ἔκταση ἢ χωρὶς νὰ ἔχη γίνεῖ κάτι οὐσιαστικό. Δεύτερον, «σκηνοθετεῖται πρωταρχικὰ (ἄχι πάντα ἀποκλειστικὰ) με ἄμεσο σκοπὸ νὰ μεταδοθεῖ ἢ νὰ ἀναπαραχθεῖ» καὶ «ἡ ἐπιτυχία τοῦ μετριέται ἀνάλογα με τὴν εὐρύτητα τῆς μεταδόσεώς του». Τρίτον,

«ή σχέση με την βαθύτερη πραγματικότητα της κατάστασως είναι άμφιλεγόμενη». Και τέταρτον, *«συνήθως προορίζεται ν' αποτελέσει μιὰ αὐτοεπαληθευόμενη προφητεία»* δηλαδή ετοιμάζεται μιὰ έκδήλωση για νὰ προβληθῆ στὴν συνέχεια καὶ νὰ ἐπαινεθῆ.

Τὸ δεύτερο βιβλίο εἶναι τοῦ Ζαν Γκιονέλ με τίτλο *«Πόλεμοι στὸν κυβερνοχώρο»*, καὶ ὑπότιτλο *«Μυστικὲς ὑπηρεσίες καὶ **Internet**»*.⁴⁷ Τὸ βιβλίο διαρθρώνεται σὲ ἕνδεκα κεφάλαια καὶ θὰ παραθέσουμε τοὺς τίτλους τοὺς ποὺ δείχνουν τὴν μεγάλη σημασία τοὺς για τὴν γνώση τοῦ συγχρόνου ἐπικοινωνιακοῦ χώρου, ποὺ συνδέει τοὺς ἀνθρώπους μεταξύ τους, ἀλλὰ ταυτόχρονα δεσμεύουν καὶ τὴν ἐλευθερία τους.

Στὸ βιβλίο ἀναπτύσσονται διεξοδικὰ καὶ τεκμηριωμένα τὰ θέματα: *«Οἱ νέες μυστικὲς ὑπηρεσίες»*, *«οἱ πρῶτοι μαχητὲς τοῦ κυβερνοχώρου»*, *«κρυπτογραφία, τὸ σύνολο τῆς ἐλευθερίας»*, *«Γαλλία, ὁ τελευταῖος τροχός»*, *«ἡ μαύρη σημαία κυματίζει στὸ **Internet**»*, *«οἱ πράκτορες ἐφορμοῦν»*, *«ὁ χρυσὸς αἰῶνας τῶν κυβερνοδιωκτῶν»*, *«ὁ πληροφοριακὸς πόλεμος»*, *«**Internet** καὶ οἰκονομικὴ κατασκοπεία»*, *«οἰκονομία, ἕνα νέο πεδίο μάχης»*, *«Υπερβολικὲς προκλήσεις»*. Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου ὑπάρχει καὶ ἕνα σημαντικό παράρτημα ποὺ εἶναι μιὰ *«σύντομη ἱστορικὴ ἀναδρομὴ στὸ **Internet**»*.

Στὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ βιβλίο γίνεται λόγος για τὴν ἱστορία τοῦ **Internet**, ἀφοῦ ξεκίνησε με τὴν σκέψη νὰ *«συνδέσουν τοὺς ὑπολογιστὲς ὀρισμένων ἀμερικάνικων ἐπιστημονικῶν ἐργαστηρίων μεταξύ τους»*, ὅτι τὸ πρόγραμμα αὐτὸ χρηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὸ Πεντάγωνο ποὺ εἶχε τὰ κατάλληλα μέσα καὶ στὴν συνέχεια πέρασε στὶς ἰδιωτικὲς ἐταιρεῖες καὶ ἐπιχειρήσεις, ὁπότε σήμερα τὸ **Internet** ἔγινε πρὸ φιλικὸ στὸ εὐρὺ κοινὸ καὶ εἶναι ἕνα εὐκόλο μέσο

---

⁴⁷ Ζαν Γκιονέλ, *«Πόλεμοι στὸν κυβερνοχώρο»*, ἐκδόσεις Στάχυ, Αθήνα, 1997.

ἐπικοινωνίας μεταξύ των ἀνθρώπων, τῶν χρηστῶν. Ἔτσι, ἡ πληροφόρηση γίνεται γρήγορα, εὐκόλα, εἶναι προσβάσιμη σὲ πολλούς, ὁπότε ὅλος ὁ κόσμος ἐνώθηκε σημαντικά, μὲ τὴν ὑπέρβαση τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου.

Ὅμως, ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν ἀλόγιστη χρήση τῶν Μέσων Μαζικῆς Ἐπικοινωνίας πληρώνει καὶ βαρὺ τίμημα γι' αὐτό, ἀφοῦ καταδυναστεύεται ἡ προσωπική του ἐλευθερία καὶ γίνεται αἰχμάλωτος ἰδεῶν καὶ πραγμάτων. Στὸ βιβλίο αὐτὸ γίνονται εὐρύτερες ἀναλύσεις τοῦ θέματος, ὅπως ὅτι στὸν κυβερνοχώρο ἐξελίσσεται ἓνας μυστικὸς πόλεμος μιᾶς ἄλλης μορφῆς, ὁ λεγόμενος πληροφοριακὸς πόλεμος⁴⁸ ὅτι στὶς ἡμέρες μας *«ἡ ἐπεξεργασμένη πληροφορία»* γίνεται ἓνα *«μυστικὸ ὄπλο»*⁴⁹ ὅτι στὸν πόλεμο αὐτὸ γίνονται *«ἐπιθέσεις στὴν πνευματικὴ ἰδιοκτησία»*⁵⁰ ὅτι ὑπάρχουν *«πράκτορες»*,⁵¹ ἀναδεικνύονται πειρατὲς,⁵² *«κατάσκοποι»*⁵³, παρατηρεῖται *«οἰκονομικὴ κατασκοπεία»*,⁵⁴ καὶ φυσικά, ὅπως σὲ κάθε πόλεμο, ὑπάρχουν καὶ θύματα, πὸν εἶναι τελικὰ ὁ χρήστες πὸν δὲν κάνουν καλὴ χρήση τῶν Μέσων αὐτῶν Ἐπικοινωνίας.

Στὸ βιβλίο αὐτὸ ἔχει κανεὶς τὴν δυνατότητα νὰ ἀποκτήσῃ πολλὰς γνώσεις γύρω ἀπὸ τὸν κυβερνοχώρο καὶ νὰ δῆ *«τοὺς σημαντικοὺς κινδύνους πὸν κρῶβουν τὰ πλοκάμια τῶν δικτύων γιὰ τὶς ἐλευθερίες μας»*. Ἐνα βασικὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι **«τὸ Internet καὶ τὰ δίκτυα θὰ ἀποτελέσουν τὸ πλαίσιο, μέσα στὸ ὁποῖο, ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα, θὰ ἀναπτύσσονται νέου τύπου συρράξεις, πὸν πρὶν ἀπὸ μερικὰ**

---

⁴⁸ Ὁ.π., Ζάν Γκιονέλ, σ. 42 καὶ 187.

⁴⁹ Ὁ.π., Ζάν Γκιονέλ, σ. 215.

⁵⁰ Ὁ.π. Ζάν Γκιονέλ, σ. 128.

⁵¹ Ὁ.π. Ζάν Γκιονέλ, σ. 137.

⁵² Ὁ.π. Ζάν Γκιονέλ, σ. 108.

⁵³ Ὁ.π. Ζάν Γκιονέλ, σ. 20.

⁵⁴ Ὁ.π. Ζάν Γκιονέλ, σ. 211.

χρόνια δὲν μπορούσαμε καν νὰ φαντασθοῦμε. Ἡ κατασκοπεΐα καὶ ἡ κλοπὴ πληροφοριῶν, ὁ βιασμός τῆς προσωπικῆς ζωῆς τῶν πολιτῶν καὶ ἡ συγκάλυψη τῶν ἐγκληματικῶν ἐπιχειρήσεων θὰ γίνονται πλέον μέσα ἀπὸ τὰ δίκτυα. Μέχρι καὶ πόλεμος μπορεῖ νὰ γίνει χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουμε καλὰ καλὰ. Ἡ γενικὴ ψηφιοποίηση τῶν ἐπικοινωνιῶν δίνει τὴ δυνατότητα στὶς ἀστυνομικὲς δυνάμεις, τὶς ὑπηρεσίες πληροφοριῶν καὶ τὸ στρατό, νὰ διαθέτουν τέτοια τεχνικὰ μέσα παρέμβασης στὴ ζωὴ τῶν πολιτῶν, ποὺ ἄλλοτε δὲν τὰ εἶχαν καν φανταστεῖ. Οὔτε οἱ ἐπιχειρήσεις μποροῦν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τοὺς πειρατές, οἱ ὁποῖοι πλέον δὲν εἶναι μόνον ἀφελεῖς νεαροὶ μὲ ἀκμὴ στὸ πρόσωπο.⁵⁵

Τὸ φαινόμενο αὐτὸ δὲν εἶναι σύγχρονο οὔτε εἰσήχθη μὲ τὰ σύγχρονα Μέσα Ἐπικοινωνίας, ἀλλὰ εἶναι τόσο παλαιὸ ὅσο καὶ ὁ ἄνθρωπος. Στὶς ἡμέρες μᾶς γίνεται περισσότερο ἐμφανές, λόγῳ τῶν ἰδιατέρων δυνατοτήτων ποὺ ὑπάρχουν νὰ βλέπουμε τὶς ἀλλαγές καὶ τὶς συγκρούσεις. Πάντως, πάντοτε στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες παρατηρεῖται ἀνταγωνισμός, διαπάλη μεταξὺ ἀνθρώπων, κοινωνικῶν ομάδων, διαφόρων ἐξουσιῶν, χωρῶν καὶ πολιτισμῶν.

Ἦδη αὐτὸ τὸ εἶχε στὴν ἀρχαιότητα καὶ ὁ μεγάλος σοφὸς Ἡράκλειτος ποὺ ἔκανε λόγο γιὰ τὸν πόλεμο, «τὸ γίνεσθαι», «τὰ πάντα ρεῖ». Τὰ ἀντίθετα, κατὰ τὸν Ἡράκλειτο, βρίσκονται πάντα σὲ μιὰ διαρκῆ δυναμικὴ σχέση καὶ σὲ μιὰ ἐνότητα. Τὸ «ταυτὸν» μπορεῖ νὰ ἐμφανίζεται σὲ διαφορετικὲς μορφές καὶ νὰ βασιζέται: στὴν ἀλληλεξάρτηση τῶν ἀντιθέτων, ἀφοῦ ἡ ὕπαρξη τοῦ ἑνὸς προϋποθέτει τὴν ὕπαρξη τοῦ ἄλλου, δηλαδὴ ἡ ἀρρώστια κάνει τὴν ὑγεία νὰ φαίνεται κάτι τὸ εὐχάριστο· στὴν ἀλληλοδιαδοχὴ, ἀφοῦ ἡ νύκτα διαδέχεται τὴν ἡμέρα καὶ τὸ ἀντίστροφο, στὴν ἀντιθετικὴ ὄψη τοῦ ἰδίου πράγματος, ἀνάλογα μὲ τὴν στάση καὶ τὴν ἀντίληψη κάθε ὑποκείμενου, ἀφοῦ τὸ θαλασσινὸ νερὸ

---

⁵⁵ Ο.π., Ζὰν Γκιονέλ, σ. 11-12.

εἶναι πόσιμο γὰ τὰ ψάρια, ὄχι ὅμως γὰ τοὺς ἀνθρώπους· καὶ στὴ συνολικὴ ἐνότητα παρὰ τὴν φαινομενικὴ πολλαπλότητα κάθε ζεύγους ἀντιθέτων, ἀφοῦ γὰ τὸν Θεὸ ὅλα εἶναι ὠραία καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια.⁵⁶

Μιὰ βασικὴ φράση τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι: «*Καὶ πάντα κατ' ἔριν γίνεσθαι*». Τὸ «*γίνεσθαι*» εἶναι συνέπεια τῆς σύγκρουσης τῶν ἀντιθέτων, ἀφοῦ τὰ «*πάντα*» βρίσκονται σὲ διαρκῆ κίνηση καὶ ἀλλαγὴ. Συγχρόνως, ὅμως, γὰ τὸν Ἡράκλειτο τὸ «*εἶναι*» ἐμπεριέχεται στὸ «*γίνεσθαι*» καὶ τὸ «*εἶναι*» ἀποτελεῖ τὴν ἀρμονικὴ συναρμογὴ τῶν ἀντιθέτων, κατὰ τὸν λόγο τοῦ «*ἐν πάντα εἶναι*».⁵⁷

---

⁵⁶ Κωνσταντῖνος Βαμβακάς, «Οἱ θεμελιωτὲς τῆς δυτικῆς σκέψης», Πανεπιστημιακὲς Εκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2001, σ. 242-243.

⁵⁷ Ο.π., Κωνσταντῖνος Βαμβακάς, σ. 245-247.

3.3. Ἐκκλησία καὶ μεταμοντέρνα ΜΜΕ

Προηγουμένως ἀναλύθηκαν μὲ συντομία τὰ σύγχρονα Μέσα Ἐνημέρωσης καὶ Ἐπικοινωνίας, τὰ θετικὰ καὶ τὰ ἀρνητικὰ τους σημεῖα, γιατί αὐτὸ ἔχει σχέση καὶ μὲ τὴν Ἐκκλησία. Οἱ σύγχρονες κοινωνίες δέχονται μεγάλες ἐπιδροὲς ἀπὸ τὸν τρόπο δράσης τους. Ἐπειτα, οἱ ἀνταγωνισμοὶ δὲν γίνονται μέσα σὲ περιοριστικὰ πλαίσια, ἀλλὰ ἐπεκτείνονται σὲ μεγάλες ἀποστάσεις. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι καὶ ὁμάδες ποὺ θέλουν νὰ κυβερνοῦν τὸν κόσμο καὶ νὰ ἐπικρατοῦν σὲ αὐτόν.

Μέσα σὲ αὐτὴν τὴν προοπτικὴ ὅσοι κινοῦν τὰ νήματα τῆς κοινωνίας ἐντάσσουν καὶ τὴν θρησκεία. Ἔτσι, ὅσοι χειρίζονται τὰ σύγχρονα αὐτὰ Μέσα Ἐνημέρωσης, ἐκλαμβάνουν καὶ τὴν θρησκεία ὡς ἓνα σύστημα τῆς κοινωνίας, ὡς μιὰ κοινωνικὴ ἐξουσία, ἢ ἔστω ὡς ἓνα πολιτισμὸ, ἀκόμη καὶ ὡς μιὰ κοινότητα ποὺ ἐπηρεάζει τὸ κοινωνικὸ γίνεσθαι καὶ τὴν ἀντιμετωπίζουν ἀναλόγως. Ἐμπλέκεται καὶ ὁ χῶρος αὐτὸς μέσα στὸν μυστικὸ αὐτὸν πόλεμο. Στὴν καλύτερη μορφή θέλουν τὴν θρησκεία νὰ παίξῃ ἓναν ρόλο κοινωνικὸ, ἐξισοροπητικὸ, νὰ εἶναι ἓνα εἶδος κοινωνικῆς ὁμοιοστασίας, νὰ περιθάλλῃ τὰ θέματα τοῦ οικονομικοῦ πολέμου ποὺ αὐτοὶ κάνουν, καὶ νὰ περιορίσῃ τὰ καταστροφικὰ ἀποτελέσματά του.

Πολλὲς φορές παρατηροῦμε ὅτι θέλουν νὰ ἐντάξουν τὴν θρησκεία μέσα στὸ σύστημά τους καὶ αὐτὸ τὸ ἐπιχειροῦν μὲ διαφόρους τρόπους, ἀσκοῦν πιέσεις, ἐκμεταλλεῦνται τὰ ἀδύνατα σημεῖα τῆς, καὶ δημιουργοῦν σκανδαλοθηρικὰ ζητήματα.

Πάντως, πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι ὁ κόσμος ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς θρησκευτικὸς δὲν εἶναι ἐνιαῖος. Εἶναι ἡ θρησκεία, ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία. Κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι διαφορετικὸ μέγεθος. Ἡ θρησκεία, μὲ τὶς

ποικίλες εκφράσεις της λειτουργίας της στο σύστημα της κοινωνίας, θέλει να νέμεται την κοσμική εξουσία, να συμμετέχη σε αυτήν ή την αρνεϊται και μένει στο περιθώριο, καθώς επίσης πολλές μορφές του Χριστιανισμού άσκοουν μια μορφή κοινωνικής εξουσίας.

Η Έκκλησία, όμως, στην πραγματική έκφρασή της, λειτουργεί διαφορετικά. Ζη και εργάζεται στην κοινωνία, χωρίς να ταυτίζεται με αυτήν, γι' αυτό δεν παραμένει σε έναν μυστικιστικό κόσμο, αλλά και ούτε έκκοσμικεύεται. Εργάζεται μέσα στην κοινωνία και με την Χάρη του Θεού μεταμορφώνει την κοινωνία και την αγιάζει, χωρίς βέβαια να καταργή την ελευθερία του κάθε ανθρώπου. Η Έκκλησία αποβλέπει στην μεταμόρφωση και στην άνατροπή του μεταπτωτικού συστήματος. Αποβλέπει σε μιá νέα κτίση.⁵⁸

Ακολουθώντας την διδασκαλία των Πατέρων της Έκκλησίας υποστηρίζουμε, όπως τó έκαναν πολλοί όρθόδοξοι θεολόγοι, ότι ή Έκκλησία λειτουργεί ως πνευματικό Νοσοκομείο. Αυτό τó βλέπουμε στην παραβολή του Καλού Σαμαρείτη και σε άλλα άγιογραφικά και πατερικά κείμενα. Η εικόνα του Νοσοκομείου δείχνει τόν τρόπο της εργασίας της Έκκλησίας. Τó Νοσοκομείο άσκεϊ κυρίως την θεραπεία των σωματικών άσθενειών, διαθέτει γιατρούς, νοσοκόμους, φάρμακα και πρό παντός θεραπευτική άγωγή, αλλά για την άντιμετώπιση των διαφόρων λειτουργικών και διοικητικών θεμάτων διαθέτει και Γραφεία, έχει διοικητικούς υπαλλήλους και βεβαίως χρησιμοποιεί

---

⁵⁸ Βλ. Η οντολογία της επικοινωνίας, ως μετοχή στη κατά χάρη υιότητα είναι πάντα «οντολογία αγάπης». Δεν επικοινωνεί ο πιστός με τον Χριστό, αλλά η ίδια η επικοινωνία του εδραιώνεται ως μετοχή του σ' Αυτόν! Επικοινωνία δεν είναι η «επικοινωνία», αλλά η κατά χάρη μετοχή! Η μετοχή στην «αρχετυπική υιότητα» του Χριστού είναι ήδη *υιοθεσία αγάπης* για όλο τον κόσμο. (Βλ. Β. Γαϊτάνης, **Homo Mediator** και **Homo Theologicus**, σ.354.)

τὰ σύγχρονα Μέσα Ἐπικοινωνίας, τοὺς ὑπολογιστές, τὴν γρήγορη ἀνταλλαγὴ πληροφοριῶν, τὰ ἐρευνητικὰ κέντρα μὲ τὴν χρῆση τῶν ὑπολογιστῶν. Γιὰ παράδειγμα, οἱ σύγχρονες βιοϊατρικὲς ἐρευνες δὲν θὰ μπορούσαν νὰ εὐοδωθοῦν ἂν δὲν ὑπῆρχε ἡ σύγχρονη τεχνολογία, γι' αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ γενετικὴ μηχανικὴ.

Ἔτσι καὶ ἡ Ἐκκλησία δίνει νόημα ζωῆς στοὺς ἀνθρώπους, ἀναπτύσσει τὸν πολιτισμὸ μέσα στὸν ὁποῖο ἐντάσσεται ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀντιμετωπίζει ὅλα τα θέματά του, ἀλλὰ συγχρόνως χρησιμοποιεῖ καὶ τοὺς νέους τρόπους ἐπικοινωνίας, ὥστε νὰ πραγματοποιῆ τὸ γενικότερο ἔργο της, ποὺ εἶναι διττό, ἡ ὁμολογία τῆς πίστεως καὶ ἡ ποιμαντικὴ τῶν ἀνθρώπων.

Ἀπὸ μιὰ ἄλλη πλευρὰ ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἓνας θεανθρώπινος ὀργανισμὸς. Ὅπως τὸ ἀνθρώπινο σῶμα ἔχει ἐξωτερικὲς, ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικὲς λειτουργίες, ποὺ δὲν φαίνονται, ἔτσι καὶ ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἐξωτερικὴ ζωὴ, λατρεία, ἐκδηλώσεις, φιλανθρωπία ποὺ φαίνονται, ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικὴ ζωὴ ποὺ δὲν μπορούν νὰ τὴν δοῦν τὰ Μέσα Μαζικῆς Ἐνημέρωσης, οὔτε τοὺς χρειάζεται.

Ὁ Γουῶλτερ Λίψμαν ἔχει ἐπισημάνει ὅτι «οἱ εἰδήσεις δὲν εἶναι ἓνας καθρέπτης τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἀλλὰ ἡ καταγραφὴ μιᾶς ὄψης τῶν πραγμάτων ποὺ ἔχει ξεπροβάλει. Οἱ εἰδήσεις δὲν μᾶς λένε πὼς βλασταίνει ὁ σπόρος μέσα στὸ χῶμα, μπορεῖ ὅμως νὰ μᾶς ποῦν πότε σκάει στὴν ἐπιφάνεια τὸ πρῶτο βλαστάρι. Μπορεῖ ἀκόμα νὰ μᾶς ποῦν τί λέει κάποιος ὅτι συμβαίνει στὸν σπόρο κάτω ἀπ' τὴ γῆ. Μπορεῖ νὰ μᾶς ποῦν ὅτι τὸ βλαστάρι δὲν βγῆκε τὴν ὥρα ποὺ τὸ περιμέναμε».

Ὁ Ντάνιελ Μπούρστιν θὰ τὸ δώση αὐτὸ μὲ ἓνα παράδειγμα. Κάποιος ποὺ θὰ δῆ τὸ μωρὸ μιᾶς μητέρας θὰ πῆ: *«Πῶ! πῶ! τί ὄμορφο ποὺ εἶναι τὸ μωρό σας!»*.

Και εκείνη θα ἀπαντήσει: «*Α! αυτό δεν είναι τίποτα· πού να δῆτε τὴν φωτογραφία του!*».

Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὰ ΜΜΕ ἐνδιαφέρονται κυρίως γιὰ τὸ πότε θὰ σκάση τὸ βλαστάρι, ποῖα εἶναι ἡ φωτογραφία, δηλαδή τὸ «*φαίνεσθαι*» τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ἡ Ἐκκλησία ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἴδια τὴν ζωὴ, τὸ «*εἶναι*» τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ Ἐκκλησία, πάντως, δὲν ἀγνοεῖ καὶ τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα. Ἔτσι, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος καὶ οἱ Ἱερὲς Μητροπόλεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ πολὺ καιρὸ ἔχουν συστήσει Γραφεῖα Τύπου καὶ Δημοσίων Σχέσεων μὲ τὰ ὁποῖα ἐνημερώνονται οἱ ἴδιες γιὰ ὅ,τι γίνεται στὴν κοινωνία καὶ τὸν κόσμο, ἐνημερώνουν τοὺς δημοσιογράφους, τὶς ἐφημερίδες καὶ ἄλλους φορεῖς γιὰ τὸ ἔργο πού ἐπιτελεῖ ἡ Ἐκκλησία, καὶ ἀντιμετωπίζουν διάφορα ἀρνητικὰ γεγονότα πού τὶς ἀφοροῦν.

Βέβαια, οἱ Ἱερὲς Μητροπόλεις καὶ οἱ Ἐνορίες χρησιμοποιοῦν μὲ τρόπο θετικό τὸ διαδίκτυο στὸ διοικητικό, ποιμαντικό καὶ κατηχητικό τους ἔργο. Διαθέτουν ραδιόφωνο, διαδίκτυο, τηλεόραση γιὰ νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τοὺς Χριστιανούς. Δηλαδή, συγχρονίζονται, ἀλλὰ καὶ ἐπιδιώκουν νὰ μὴν ἐκκοσμικεῦνται. Εἶναι ἐνδεχόμενο νὰ παρατηροῦνται καὶ περιπτώσεις ἐκκοσμικεύσεως, ἀλλὰ ὁ θεανθρώπινος ὀργανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι πολὺ δυνατὸς καὶ διορθώνει τυχόν παρεκκλίσεις.

Ἐπὶ πλέον στὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὑφίσταται, κατὰ τὸν Καταστατικὸ τῆς Χάρτη, Συνοδικὴ Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τοῦ Τύπου, ὅπου συζητᾶμε διάφορα θέματα τῆς ἀρμοδιότητά μας, σὲ θεωρητικό, ἀλλὰ καὶ σὲ πρακτικὸ ἐπίπεδο. Προσπαθοῦμε νὰ ἐντοπίσουμε τὰ προβλήματα πού ὑπάρχουν στὸν τομέα τῆς ἐνημέρωσης καὶ ἐπικοινωνίας, καὶ νὰ τὰ ἀντιμετωπίζουμε μὲ τὸν κατάλληλο τρόπο. Τὸν τελευταῖο καιρὸ καταρτίζουμε

έναν κώδικα λειτουργίας τῶν Γραφείων Τύπου πού λειτουργοῦν σέ κάθε Ἱερά Μητρόπολη. Σκοπὸς μᾶς εἶναι νὰ μὴν εἶμαστε ἀπομονωμένοι καὶ ξεκομμένοι ἀπὸ τὴν κοινωνία, ἀλλὰ ταυτόχρονα νὰ μὴ χάσουμε τὸν μυστηριακὸ, πνευματικὸ χαρακτήρα καὶ νὰ ἐκκοσμικευθοῦμε. Ἡ Ἐκκλησία ἐργάζεται πάντοτε μέσα στὴν ἱστορία. Ἐπίσης, ἐνδιαφερόμαστε γιὰ τὸ πῶς θὰ μπορέσουμε νὰ ἐνημερώσουμε τοὺς ἀνθρώπους γιὰ τὸ ἔργο πού ἐπιτελεῖται μέσα στὴν Ἐκκλησία, ἀλλὰ καὶ πῶς θὰ μπορέσουμε μὲ ψυχραιμία, σοβαρότητα καὶ ὑπευθυνότητα νὰ χειριζόμαστε διάφορες κρίσιμες καταστάσεις, καθὼς ἐπίσης πῶς θὰ ἀντιμετωπίζουμε περιπτώσεις κριτικῆς, καλόπιστης ἢ κακόπιστης, πρὸς τὴν Ἐκκλησία, ἀπὸ ὑπαρκτὰ ἢ κατασκευασμένα γεγονότα.

3.4. Περὶ ἀγιότητος

Οἱ ἅγιοι ἀποτελοῦν τὴ δόξα κυριολεκτικὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν παρηγορία τῶν πιστῶν. Ἀποτελοῦν τὴ δόξα τῆς Ἐκκλησίας, διότι αὐτοὶ κατ' ἐξοχὴν, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο μέλος τῆς Ἐκκλησίας, μὲ τὴν ἐξαιρετικὴ ἀγάπη τοὺς στὸ Θεό, μὲ τὴν ἀφοσίωση πού ἔδειξαν στὸν Κύριο ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστό, μὲ τὴ διὰ βίου προσπάθειά τους νὰ καθαρθοῦν, ἐλεήθηκαν τόσο πολὺ, χαριώθηκαν τόσο πολὺ, ὥστε τὰ χαρίσματά τους νὰ λειτουργοῦν γιὰ ἐμᾶς, πού ζοῦμε μετὰ ἀπὸ ἐκείνους. Ἐκεῖνοι βρίσκονται, ζοῦν, στὴ θριαμβεύουσα, ὅπως λέμε, Ἐκκλησία. Γιὰ ἐμᾶς δέ, πού ἀποτελοῦμε τὴ στρατευομένη Ἐκκλησία κι ἔχουμε χίλια δυὸ κι ἀπέραντα προβλήματα κι ἀτέλειωτα πάθη καὶ δυσκολίες κι ἀδιέξοδα, οἱ ἅγιοι λειτουργοῦν ὡς παρηγορητές.

Οἱ ἅγιοι ἀποτελοῦν γιὰ ἐμᾶς τοὺς πιστοὺς τὴν παρηγορία, ὅπως εἶπαμε. Δροῦν ὡς παρηγορητές. Τοὺς ἀγίους, ἄλλωστε, ἐμεῖς εἶμαστε πού τοὺς

χρειαζόμαστε, δὲν τοὺς χρειάζεται ὁ Θεός. Κι ὅταν ἐπιτελοῦν μιὰ θεοσημεῖα γιὰ χάρη μας, τὴν ἐπιτελοῦν – νὰ τὰ δοῦμε πνευματικὰ τὰ πράγματα – διότι ἡ θεραπεία τοῦ ζῶντος πιστοῦ ἔχει πολλαπλὴ σημασία, ὄχι ὑλική, ἀλλὰ διότι ἐνισχύεται καὶ πνευματικὰ, διότι ξεπερνᾷ τὶς δυσκολίες του, διότι καὶ οἱ γύρω του, οἱ ἄλλοι, ποὺ θὰ δοῦν αὐτὴ τὴ θεοσημεῖα, θὰ ἐνισχυθοῦν στὴν πίστη τους, στὸν πνευματικὸ τους ἀγῶνα.

Οἱ ἅγιοι Γέροντες τοῦ αἰῶνα μᾶς προεκτείνουν καὶ στὶς μέρες μας, ὡς δοχεῖα τῆς χάριτος τοῦ Παναγίου Πνεύματος, ὅλα ἐκεῖνα τὰ σπουδαῖα καὶ τέλειά των μεγάλων ἀσκητῶν καὶ ἀββάδων τῆς ἐρήμου, ἀποδεικνύοντάς μας ὅτι τὰ θαύματα καὶ θαυμάσια τοῦ Ὑψίστου δὲν εἶναι παρελθούσα ὑπόθεση, ἀλλὰ ἀγώνισμα εἰς τὸ διηλεκτὸς, κλίμαξ Ἰακώβ, ἐνώνουσα τὴ γῆ μὲ τὸν οὐρανό.

Ἄν ἡ ἀγιότητα εἶναι ὁ ὕστατος σκοπὸς τῆς ἐν Χριστῷ παιδείας καὶ οἰκοδομῆς, τότε, μέσω τῶν χαρισμάτων καὶ τῶν ὑψηλῶν μέτρων ποὺ εὐδόκησε ὁ Θεός νὰ ἐκφράσουν οἱ ὅσιες καὶ ἅγιες αὐτὲς ψυχές, ὁ ἄνθρωπος τοῦ σκληροῦ αἰῶνα μας μπορεῖ καὶ αὐτὸς νὰ πάθει καὶ νὰ μάθει τὰ θεία, νὰ ταπεινωθεῖ, ν' ἀναγεννηθεῖ καὶ νὰ κτισθεῖ κατὰ Θεόν.⁵⁹

---

⁵⁹ Ο Β. Γαϊτάνης παρατηρεῖ : « Η ἴδια ἡ κοινωνία των τριῶν προσώπων της Αγίας Τριάδος αποτελεί το πρότυπο της κοινωνίας και ἐνότητας των ἀνθρώπων μεταξύ τους και με το Θεό ! Η προσωπική, ὅσο και ἡ κοινωνική ζωὴ των ἀνθρώπων ἔχει τὴν ἀρχὴ τῆς καὶ βρίσκει τὴν πληρότητά τῆς στὴ ζωὴ τῆς Αγίας Τριάδος. Ὅπως ὁ Θεός εἶναι ὁμοούσιος καὶ τρισυπόστατος, ἔτσι καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁμοούσιος καὶ πολυυπόστατος, δηλαδὴ ἔχει λάβει ἀπ' το Θεό τὴ δωρεὰ νὰ ὑπάρχει με παρόμοιο τρόπο ποὺ ὑπάρχει καὶ ὁ Θεός ! Γι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος εἶναι πρόσωπο, ἐπειδὴ καὶ ὁ Θεός εἶναι πρόσωπο, καὶ γι' αὐτὸ ὅ,τι ἀφορὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ ἐνέχει παραβολικὴ ἀντανάκλαση στὸν ἄνθρωπο. Κάθε ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ εἶναι βεβαίως κτιστὴ (καὶ ὑποκείμενη στους ὅρους καὶ τὶς συνθήκες τῆς ἀλλοτρίωσης), ἀλλὰ κτιστὴ κατ' εἰκόνα τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ καὶ μπορεῖ νὰ

Οι ἅγιοι Γέροντες εἶναι οἱ ἀγωνιστὲς ἐκεῖνοι, ποὺ διήλθαν διὰ τῆς στενῆς πύλης κι ἐσῆκωσαν σταυρό, γι' αὐτὸ καὶ ὁ Κύριος ἐξήγαγεν αὐτοὺς εἰς ἀναψυχὴν παραδείσου. Γνώρισαν, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς γήινης παραδειγματικῆς ζωῆς τους, τὸ ἐδῶ καὶ τὸ ἐπέκεινα, ἔσπασαν τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ, εἰσῆλθαν στὸ θεῖο γνόφο. Καί, ὡς γνήσια πτηνὰ τῆς βασιλείας, πτωχοὶ τῷ πνεύματι καὶ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, νήφοντες καὶ ἀγρυπνοῦντες, ἄφησαν στοὺς συγκαιρινούς τους πλοῦσιό το μάννα τοῦ Οὐρανοῦ.

Ἀληθινοὶ ἐραστὲς τοῦ Θεοῦ οἱ ἅγιοι Γέροντες στέκονται ὡς φωτεινοὶ ὁδοδείκτες στὴν πνευματικὴ μας Ὀδύσεια καὶ προσφέρουν τὸ λόγο τοὺς ἅλατι ἠρτυμένο γιὰ τὴ δικὴ μας σωτηρία καὶ ἐν Χριστῷ ἐλευθερία.⁶⁰

3.5. Ἡ ζωὴ τῆς χάριτος.

Ὁ Γέροντας Ἰάκωβος ζοῦσε τὴ ζωὴ τῆς χάριτος. Κι ὁ ἄνθρωπος ποὺ ζεῖ ὑπὸ τὴ σκέπη τῆς θείας χάριτος, ζεῖ μέσα στὴν ἀγιότητα καὶ μαζὶ μὲ τοὺς Ἁγίους.

Πολλὰ παράδοξα γιὰ μᾶς πράγματα κρύβουν τὶς ζωὲς τῶν Ἁγίων. Γιὰ μᾶς εἶναι περιστατικὰ θαυμαστά, ἀλλὰ γιὰ ἐκείνους εἶναι ἡ καθημερινότητά τους, ὁ ἀέρας ποὺ ἀναπνέουν. Εἶναι ἡ πνοὴ τῆς θείας χάριτος. Ἔτσι ζοῦσε ὁ Ἅγιος

πραγματοποιήσει τὴν ὑπαρξή της ὅπως τα πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὅπως ὁ Εἰς τῆς Τριάδος, ὁ Χριστός, δηλαδή ὡς πρόσωπο.» (Βλ. Β. Γαϊτάνης, **Homo Mediator** καὶ **Homo Theologicus** , σ. 341-342.)

⁶⁰ Κλείτου Ἰωαννίδη, «Γεροντικό του 20^{ου} αἰῶνος», σ. 7-13, Ἀθήνα, 1999.

Ίάκωβος κι έτσι ζούσαν και οι σύγχρονοί του Άγιοι Γέροντες Πορφύριος και Παΐσιος. Ο π. Ίάκωβος δεν τους είχε συναντήσει ποτέ από κοντά. Όμως, άμα τόν ρωτούσες:

- «Γέροντα, έχετε γνωρίσει τόν π. Παΐσιο και τόν π. Πορφύριο;».

- «Ε, παιδάκι μου, τούς γνωρίζω... τούς γνωρίζω», άπαντούσε διστακτικά και με έμφανή συστολή.

- «Τούς έχετε δεϊ, δηλαδή;».

- «Ε... πνευματικῶ τῶ τρόπῳ...»,

άπαντούσε πάλι διστακτικά, δίχως νά θέλει νά αποκαλύψει περισσότερα.

Και καταλάβαινες ὅτι είχαν πράγματι συναντηθεϊ, χωρίς νά βρεθοῦν ποτέ

ὁ ένας άπέναντι στόν άλλο διά ζωής. Δεν έλεγε περισσότερα ὅμως.

Γενικότερα, δεν άποκάλυπτε πολλά για τή ζωή τής χάριτος πού ζούσε.

Όμως, έτσι είναι ή ζωή τής χάριτος, ύπάρχει στό μεταίχμιο τούτης τής ζωής και τής Βασιλείας τού Θεοῦ. Ο χώρος και ὁ χρόνος, ὅπως τούς καταλαβαίνουμε έμεϊς, διαστέλλονται για τόν άνθρωπο τής χάριτος, άφοῦ στη Βασιλεία τού Θεοῦ δεν άσκοῦν τήν έξουσία πού άσκοῦν σέ τούτο τόν κόσμο.⁶¹

---

⁶¹ Παῦλος, Μητροπολίτης πρώην Σισανίου και Σιατίστης, «Άνθρωπος που δεν είναι ταπεινός δεν μπορεί να αγαπήσει», σ. 93-98, Αθήνα, 2018.

3.6. Όταν γίνει κανείς αιχμάλωτος του καλού, παύει ή άμαρτία και ζει ο Χριστός.

Μέσα μας έχουμε δύο κόσμους, τόν καλό και τόν κακό. Και οί δύο αὐτοί άντλοῦν τή δύναμη από μιὰ πηγή. Ἡ δύναμη αὐτή εἶναι σάν τήν μπαταρία. Ἄν βάλει τήν πρίζα στήν μπαταρία ο κακός, μᾶς ὀδηγεῖ στήν καταστροφή. Ἄν, ὅμως, τήν βάλει ο καλός, τότε ὅλα εἶναι στή ζωή μας ὠραία, γαλήνια, θεία. Ἀλλά ἡ ἴδια δύναμη τροφοδοτεῖ τόν καλό ἢ τόν αντίθετο ἑαυτό μας. Κάθε φορᾶ εἴμαστε αιχμάλωτοι σ' ἓνα από τὰ δύο, ἢ στο καλό ἢ στο κακό. Νά ἐπιδιώκουμε, ἀντί νά εἴμαστε στο κακό, νά εἴμαστε στο καλό.

Νά σᾶς πῶ κι ἓνα ἄλλο παράδειγμα. Σέ ὅλα τα μέρη τοῦ κόσμου ὑπάρχουν τὰ ἐρτζιανὰ κύματα, ἀλλά δέν τὰ συλλαμβάνουμε. Μόλις ἀνοίξουμε τὸ δέκτη μας, τότε τὰ συλλαμβάνουμε, τ' ἀκοῦμε, τὰ αισθανόμαστε.

Τὸ ἴδιο γίνεται κι ὅταν μπαίνουμε στὸν πνευματικὸ κόσμο. Ζοῦμε τόν Χριστό, πετᾶμε! Τότε νιώθουμε μεγάλες χαρὲς κι ἔχουμε ὠραία πνευματικὰ βιώματα. Τότε σιγὰ σιγὰ γινόμαστε αιχμάλωτοί τοῦ ἀγαθοῦ, αιχμάλωτοί του Χριστοῦ. Κι ὅταν γίνει κανείς αιχμάλωτός του καλοῦ, τότε δέν μπορεῖ νά κακολογήσει, δέν μπορεῖ νά μισήσει, δέν μπορεῖ νά πεῖ ψέματα. Δέν μπορεῖ, καὶ νά θέλει ἀκόμη. Πῶς νά ἔλθει στήν ψυχὴ τοῦ ὀ πονηρός, νά τοῦ φέρει ἀπελπισία, ἀπογοήτευση, νωθρότητα καὶ τὰ τοιαῦτα; Ἡ θεία χάρις τόν γεμίζει κι ἐκεῖνα δέν ἔχουν τή δύναμη νά μποῦνε μέσα. Δέν μποροῦν νά μποῦνε, ὅταν τὸ δωμάτιό του εἶναι γεμάτο ἀπὸ φίλους του πνευματικούς, πού εἶναι μέσα στὸν αἶθέρα, μέσα στο ἄπειρο – ἐννοῶ τοὺς ἀγγέλους, τοὺς ἀγίους, τοὺς μάρτυρες καὶ κυρίως τόν Χριστό. Τὸ αντίθετο συμβαίνει, ὅταν γίνει κανείς αιχμάλωτός του παλαιοῦ ἀνθρώπου. Τότε κατέχεται ὑπὸ τοῦ κακοῦ πνεύματος καὶ δέν μπορεῖ νά κάνει τὸ καλό, γεμίζει κακίες, κατακρίσεις, θυμούς κ.λπ.

Ο Ἅγιος Πορφύριος ὅταν ἤθελε νά καταδείξει τον καλό λογισμό ἔλεγε :

Όταν σᾶς προσβάλλει τὸ κακὸ, νὰ ἔχετε εὐλογισία καὶ νὰ στρέφεσθε στὸ καλὸ. Τὸ κάθε κακὸ νὰ τὸ μετατρέπετε, νὰ τὸ μεταστοιχειώσετε, νὰ τὸ μεταβάλλετε σὲ καλὸ. Ἡ μεταστοιχειώσις αὐτὴ γίνεται μόνο μετὴν χάρι. Τὸ νερό, παραδείγματος χάριν, γίνεται κρασί στὸ γάμο τῆς Κανά. Νὰ ἡ μεταστοιχειώσις. Εὐδοκεῖ ὁ ὑπὲρ φύσιν... Αὐτὸ εἶναι ὑπερφυσικὸ. Βέβαια, μπορεῖ νὰ γίνῃ κρασί ἢ βούτυρο καὶ μετὰ χημικὰ στοιχεῖα καὶ νὰ γίνῃ ἀκριβῶς ὡς τὸ γνήσιο. Ἀλλ' αὐτὸ δὲν ἔχει μέσα του τὴ γνησιότητα. Τὴν ἀληθινὴ μεταβολὴ τὴν κάνει ἡ θεία χάρις. Γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ, ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἔχει δοθεῖ *«ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ ἐξ ὅλης καρδίας»* στὸν Χριστό.⁶²

3.7. Παλάβωσαν οἱ ἄνθρωποι μετὰ τὰς μηχανάς.

Δὲν ἔχουν τελειωμὸ τὰ σύγχρονα μέσα. Τρέχουν πιὸ πολὺ ἀπὸ τὸν νοῦ τοῦ ἀνθρώπου, γιατί βοηθαεὶ καὶ ὁ διάβολος. Παλιὰ οἱ ἄνθρωποι ποὺ δὲν εἶχαν αὐτὰ τὰ μέσα, τηλέφωνα, φάξ, μηχανήματα ἕνα σωρὸ, εἶχαν τὴν γαλήνη τους, τὴν ἀπλότητά τους.

Χαίρονταν, Γέροντα, τὴν ζωὴ τους!

Ναί, τώρα παλάβωσαν οἱ ἄνθρωποι μετὰ τὰς μηχανάς! Βασανίζονται ἀπὸ τὰς πολλὰς εὐκολίας· τοὺς πνίγει τὸ ἄγχος. Θυμᾶμαι, οἱ Βεδουῖνοι, τότε ποὺ ἦμουν στὸ Σινά, πόσο χαρούμενοι ἦταν! Εἶχαν μιὰ σκηνὴ καὶ ζοῦσαν ἀπλά. Δὲν μπορούσαν νὰ ζήσουν στὴν Ἀλεξάνδρεια ἢ στὸ Κάιρο· ἀναπαύονταν στὴν

---

⁶² Ἀγίου Πορφυρίου Κουσοκαλυβίτου, «Βίος καὶ Λόγοι», Ἱερά Μονὴ Χρυσοπηγῆς, σ. 300-301, Χανιά, 2003.

έρημιά μέσα στις σκηνές. Λίγο τσάι ἂν εἶχαν, ἦταν ὅλο χαρὰ καὶ δοξολογοῦσαν τὸν Θεό. Ἀλλὰ τώρα μὲ τὸν πολιτισμὸ ἄρχισαν καὶ αὐτοὶ νὰ ξεχνοῦν τὸν Θεό. Μπῆκαν καὶ αὐτοὶ στὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα! Τοὺς ἔφτιαξαν οἱ Ἑβραῖοι πρῶτα καλύβια. Μετὰ τοὺς πούλησαν ὅλα τα παλιὰ αὐτοκίνητά του Ἰσραήλ. Ε, τοὺς Ἑβραίους! Κάθε Βεδουΐνος εἶναι τώρα μὲ ἓνα καλύβι καὶ ἓνα χαλασμένο αὐτοκίνητο ἀπ' ἔξω, καὶ ἔχουν καὶ ἄγχος. Χαλάει τὸ αὐτοκίνητο, νὰ παιδεύονται νὰ τὸ φτιάξουν... καὶ ἂν ἐξετάση κανεὶς, τί βγάζουν ἀπὸ ὅλα αὐτά; Ἰσα-ἴσα ἔχουν πονοκέφαλο.

Παλιὰ ἔφτιαχναν τουλάχιστον γερὰ πράγματα καὶ κρατοῦσαν. Τώρα δίνεις τοῦ κόσμου τὰ χρήματα νὰ πάρης κάτι καὶ ἀμέσως χαλάει. Ὅποτε τὰ ἐργοστάσια δώσ' του βγάζουν νέα πράγματα καὶ μαζεῦουν τὰ χρήματα τοῦ κόσμου. Σκοτώνονται στὴν δουλειὰ οἱ ἄλλοι, γιὰ νὰ τὰ βγάλουν πέρα. Τὰ μηχανήματα εἶναι ἐπισημὴ τῶν Εὐρωπαίων ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὰ κατσαβίδια. Πρῶτα φτιάχνουν, ἄς ὑποθέσουμε, ἓνα καπάκι, μετὰ τὸ κάνουν βιδωτό, μετὰ μὲ κουμπί, πὶδὸ τέλειο, πὶδὸ τέλειο... Συνέχεια δηλαδὴ νέα μηχανήματα τελειότερα καὶ ὁ καημένος ὁ κόσμος ζητάει νὰ πάρη τὸ τελειότερο.⁶³ Δὲν προλαβαίνουν νὰ ξεχρεώσουν τὸ πρῶτο, παίρνουν δεῦτερο

---

⁶³ Ο Β. Γαϊτάνης, παραφράζοντας τὸν **Perniola**, γράφει : Το ομοίωμα διαπλάθει μιὰ πραγματικότητα διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ φαινομενικότητα, διαπλάθει ἓνα νέο κόσμο ποὺ ὀρίζεται ὡς πραγματικός. Το προσομοιωτικὸ μοντέλο μοιάζει νὰ εἶναι πιο πραγματικὸ ἀπ' τὸ πραγματικὸ. Ἡ πραγματικὴ εἰκόνα τῆς πραγματικότητας χάνει τὸ χαρακτῆρα τῆς καὶ παρουσιάζεται ὡς εναλλακτικὴ πραγματικὴ ἐνός καινούργιου κόσμου. Ἡ διαφήμιση εκπληρώνει τὸ ρόλο τῆς ὡς διεγερτικὸ. **Τα μαζικὰ μέσα ἀναγκάζονται νὰ προσφέρουν ἓναν ἐκθαμβωτικὸ κόσμο ποὺ εἰσάγει στὴν καθημερινὴ ζωὴ τὸ «ρίγος τοῦ ἀνεπανάληπτου» καὶ τὸ «σοκ τοῦ μέλλοντος»**. Ἡ υπερπραγματικὴ αὐτὴ εἶναι μιὰ εἰκόνα πολὺ παραισθησιακὴ γιὰ νὰ εἶναι στ' ἀλήθεια πραγματικὴ, καὶ τὸ υπερὄραμα μιὰς διαφήμισης μιὰ οπτικὴ πραγματικὴ πολὺ καθημερινὴ γιὰ νὰ εἶναι στ' ἀλήθεια προφητικὴ. (Βλ. Β. Γαϊτάνης, *Κοινωνία τοῦ Θεάματος καὶ ὀρθόδοξη πνευματικὴ ἐπιτάλωση*, **2013**, σ. 58.) Ἐδῶ διαφαίνεται καθαρὰ πόσο οἱ κριτικοὶ στοχαστὲς τοῦ καιροῦ μας

καὶ εἶναι χρεωμένοι καὶ κουρασμένοι. Πάει καὶ ὁ φτωχὸς νὰ πάρῃ ἓνα αὐτοκίνητο ἀπὸ τὰ πὼ φθηνά. Πουλάει ὅ,τι ἔχει, τὰ βόδια, τὰ ἄλογα – σὲ λίγο, ὅπως πᾶνε, θὰ βάζουν τὰ γαῖδουράκια στὴν βιτρίνα καὶ θὰ πληρώνουν, γιὰ νὰ βλέπουν γαῖδουράκια! – καὶ ἀγοράζει τὸ αὐτοκίνητο. Μετὰ τοῦ χαλάει. «Δὲν ὑπάρχουν ἀνταλλακτικά», τοῦ λένε. Ἀναγκάζεται ὁ καημένος νὰ πάρῃ ἄλλο. Νὰ πάρῃ ὅμως τέλειο δὲν μπορεῖ. Θὰ πάρῃ καλύτερο ἀπὸ τὸ προηγούμενο καὶ ἐκεῖνο θὰ πάῃ στὴν ἄκρη κ.ο.κ. θέλει προσοχή! Νὰ μὴν μποῦμε καὶ ἐμεῖς σ' αὐτὸ τὸ κανάλι· ἄλλη μόδα πὼ τελειοποιημένη.⁶⁴

απεγνωσμένα αντιλαμβάνονται με θεωρητικὸ τρόπο αὐτὸ που συνέλαβαν αγοιπνευματικά οἱ Γέροντες τῆς Ὀρθοδοξίας.

⁶⁴ Ἁγίου Παΐσιου τοῦ Ἀγορείτου, «Λόγοι Α', Με πόνου καὶ ἀγάπη γιὰ τον σύγχρονο ἄνθρωπο», Ἱερόν Ησυχαστήριον «Ευαγγελιστῆς Ἰωάννης ὁ θεολόγος», Βασιλικά Θεσσαλονίκης, 1998, σ. 144-146.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – Η ΥΠΕΡΒΑΣΗ ΤΗΣ ΠΤΩΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Βρισκόμαστε σε μιὰ κρίσιμη καμπή τῆς ἱστορίας καὶ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα ὅτι μὲ τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὸν 20ο αἰῶνα καὶ τὴν εἴσοδο στὸν 21^ο τὸ χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο εἶναι ὅτι τοὺς περισσότερους τομεῖς τῆς ζωῆς μας κυριαρχεῖ ἡ πληροφορία.

Ὁ 21ος αἰῶνας χαρακτηρίζεται οὐσιωδῶς ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῶν ὑπολογιστῶν καὶ τὴ μεταφορὰ τῆς πληροφορίας. Εἴαν δὲν γίνουμε «Κατοικίδια τῶν Υπολογιστῶν μας», σὲ μεγάλο βαθμὸ ἡ ὑπαρξή μας θὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ συλλογὴ καὶ ἐπεξεργασία τῶν πληροφοριῶν καὶ ἀπὸ τὶς ἀπειρες δυνατότητές ποὺ προσφέρουν οἱ σύγχρονες τεχνολογίες.

Οἱ πληροφορίες καὶ οἱ εἰδήσεις ποὺ σοῦ παρέχει καθημερινὰ ὁ ἔντυπος καὶ ἠλεκτρονικὸς τύπος, ὅταν ὑπηρετοῦν τὸ κέρδος καὶ τὴ σκοπιμότητα, σοῦ κάνουν πλύση ἐγκεφάλου, σοῦ δραματοποιοῦν γεγονότα, σοῦ ἀποσιωποῦν πληροφορίες, σὲ ἀποπροσανατολίζουν μὲ τοὺς ἐμπρηστικὸς τίτλους τους, σὲ κάνουν μέτοχο τῶν δικῶν τους ἐξαρτήσεων.

Στὴ μικρὴ ὀθόνη, βρίσκονται οἱ σύγχρονες σειρῆνες: ὀμιλίες καὶ συζητήσεις χωρὶς νόημα καὶ ὄραμα, ὑποκριτικὰ χαμόγελα, γύμνια καὶ πορνεία ποὺ πουλάνε, διαφημίσεις παραπλανητικές. ⁶⁵ Μηνύματα καὶ εἰκόνες σοῦ

---

⁶⁵ Ο Β. Γαϊτάνης παρατηρεῖ ἐρμηνεύοντας τὴν προσομοίωση στους σύγχρονους ἐπικοινωνιολόγους : «Οὐσιαστικά ἡ "εἰκονικὴ πραγματικότητα" εἶναι "προσομοίωση" τοῦ πραγματικοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἐνέχει τὴ δυνατότητα δογματικῆς θεμελίωσης στὴ σάρκωση, ἡ προσομοίωση δὲν ἔχει πραγματικὸ ἐρεῖσμα καὶ χάνεται σὲ φαντασιοπληξίες. Ἐπομένως ο

έξάπτουν την φαντασία, σε άποπροσανατολίζουν από την πραγματικότητα, σου δημιουργούν ανάγκες, σε κάνουν άτομο εξαρτημένο από χαρές στιγμιαίες. ⁶⁶Η λαϊκή σοφία, με την φράση «*ὅ,τι φαίνεται δὲν εἶναι καὶ ἀληθινό*», αποκαλύπτει τὴ φαιδρότητα τοῦ φαινομένου αὐτοῦ. Οἱ ἐξωτερικὲς αἰσθήσεις χωρὶς κριτήριον καὶ μέτρο σε κάνουν ἀνίκανο νὰ ἐνδιαφερθεῖς γιὰ τὶς πνευματικὲς σου ἀνάγκες. Μὲ τὴν ἀλόγιστη χρῆση τοῦ ραδιοφώνου καὶ τῆς τηλεόρασης χάνεται τὸ προσωπικὸ στοιχεῖο καὶ περιορίζεται ὁ ἐλεύθερος χρόνος τοῦ ἀνθρώπου.

«*Αὐτό που δὲν θέλω, αὐτό κάνω*» τονίζει ἐδῶ καὶ δύο χιλιετίες ὁ Ἀπόστολος Παῦλος (Ρωμ. 7,14-25). Ἡ κατάχρηση τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ αὐτεξουσιῶν που ἔδωσε ὁ Θεὸς στον ἄνθρωπο ἔφεραν τὴν πτώση, τὸν θάνατο.

Πλάτων εἶχε δίκαιο ὅταν θεωροῦσε τὴν εἰκόνα "πτώση" ἀπ' τὴν οντολογικὴ πραγματικότητα, γιατί δὲν ἔχει θεμελιωθεῖ ἡ σάρκωση τοῦ Λόγου. (Πρβλ. Πλάτων, *Τίμαιος*, 29B - 92C). Ἀντίθετα ἡ Καινὴ Διαθήκη χαρακτηρίζει τὸν Χριστὸ ὡς "Εἰκὼν τοῦ Θεοῦ" (Β' Κορ. 4, 4. Κολ. 1, 15) διότι ἀκριβῶς με τὴ σάρκωση τοῦ Λόγου ἀποκαλύπτεται ὁ ἀόρατος Θεός.

Ἡ σύγχρονη "εἰκονικὴ πραγματικότητα" εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ καθολικισμοῦ καὶ προτεσταντισμοῦ που δὲν δέχονται οὔτε κατανοοῦν τὴ διάκριση ἀνάμεσα σε ἀμέθεκτη "Θεῖα Οὐσία" καὶ μεθεκτὲς "θεῖες ἐνέργειες". Ἐτσι εἴτε αὐτὸ που εἰκονίζεται εἶναι φαντασίωση (ἀφοῦ σύμφωνα με τὴ γνώμη τῆς Δύσης δὲν εἰκονίζεται ὁ Θεός) εἴτε αὐτὸ που πραγματικὰ "εἶναι" θεϊκὸ δὲν εἰκονίζεται. » (Βλ. Β. Γαῖτάνη, *Κοινωνία τοῦ θεάματος καὶ ὀρθόδοξη πνευματικότητα*, σ. 72-73)

⁶⁶ "Ἡ ἐπικοινωνία δὲν εἶναι ομιλῶ , ἀλλὰ **κάνω ὥστε να ομιλῶ** . Ἡ πληροφόρηση δὲν εἶναι γνωρίζω, ἀλλὰ **κάνω ὥστε να γνωρίζω**. Αὐτὸ το (κάνω) δείχνει ὅτι δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ δράση, **ἀλλὰ γιὰ ἐπιχείρηση**. Στὴ διαφήμιση, στὴν προπαγάνδα, δὲν πρόκειται γιὰ κάποιον πιστεύω, ἀλλὰ γιὰ ἕνα «κάνω ὥστε να πιστεύω». Ἡ συμμετοχὴ δὲν εἶναι μιὰ ἐνεργητικὴ ἢ αὐθόρμητη κοινωνικὴ μορφή, ἀλλὰ εἶναι πάντα **προϊὸν ἐπαγωγῆς κάποιων μηχανισμῶν ἢ μηχανορραφιῶν**". (Βλ. **Zean Baudrillard**, *Ἡ διαφάνεια τοῦ κακοῦ*, σ. 57. Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Καθ. Β. Γαῖτάνη , *Ἀπὸ τὴν Ἐπικοινωνία στὴν Κοινωνία*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2015. Πρβλ. τὶς σελίδες 52-108 .)

Εἶναι τραγικό: αὐτό που δὲν θέλεις, αὐτό νὰ κάνεις. Νὰ μὴ θέλεις νὰ εἶσαι τεμπέλης, ψεύτης, κλέφτης, ζηλόφθονος, σαρκολάτρης, συκοφάντης, φιλοχρήματος, ἐγωῖστος καὶ ὅμως καθημερινὰ νὰ τὸ δείχνεις μὲ τὶς πράξεις σου. Πρῶτα λοιπὸν γεννιέται ἡ ἐπιθυμία καὶ μετὰ γίνεται ἡ πράξη. Πρῶτα φωλιάζουν στὴν ψυχὴ τὰ πάθη καὶ μετὰ ἐξωτερικεύονται στὴν καθημερινὴ πρακτικὴ. Κατὰ τὸν ἀδελφὸθεο Ἰάκωβο: «Καθένας μπαίνει σὲ πειρασμὸ ἀπὸ τὴ δικὴ του ἐπιθυμία. Αὐτὴ τὸν παρασύρει καὶ τὸν ἐξαπατάει, ἔπειτα ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ συλλαμβάνει τὸ κακὸ καὶ γεννᾷ τὴν ἁμαρτία, κι ἡ ἁμαρτία, ὅταν ὀλοκληρωθεῖ, φέρνει τὸ θάνατο» (Ἰακ. 1,14-15).

Τὸ νὰ θέλεις νὰ μοιάσεις στὸν ἀγαθὸ Δημιουργό σου εἶναι ἓνα κριτήριον γιὰ νὰ ἀξιολογήσεις καὶ τὶς ὑπόλοιπες ἐπιθυμίες σου. Αὐτὸ σὲ κάνει νὰ ἀποφεύγεις τὴ μίμηση ἢ τὴν ταύτιση μὲ ὅποιοδήποτε ὄν ἢ ἀνθρώπινο μοντέλο ἐξωτερικά, πὺρο προβάλλεται ἀπὸ τὴν ὀθόνη. Ὁ Χριστὸς μὲ τὴν παρουσία του στὸν κόσμον διδάξε ὅτι τὸ «καθ' ὁμοίωσιν» ἀναφέρεται στὸ ἐσωτερικὸ κάλλος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν προσωπικὴ του ἔνωση μὲ τὸ Θεό.

Οἱ σύγχρονοι ψυχολόγοι ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ τηλεοπληξία θὰ εἶναι τὸ νέο ναρκωτικὸ τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ τὸ ὅποιο θὰ χρειαστεῖ θεραπεία ἀπεξάρτησης. Ὅταν εἶσαι δέσμιος, ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς τηλεόρασης, σκλαβώνεις τὴν καλὴ σου ἐπιθυμία καὶ τὶς δυνάμεις σου. Δὲν μπορεῖς νὰ δεῖς τὸν ἑαυτὸ σου, νὰ χαρεῖς τὴν παρουσία τῶν ἄλλων, νὰ ἀποκτήσεις οἰκολογικὴ συνείδηση.⁶⁷

---

⁶⁷ Ὁ Baudrillard παρατηρεῖ: “ Ζοῦμε σὲ μια κουλτούρα ἀκτινοβολήσεως τῶν σωμάτων καὶ τῶν πνευμάτων ἀπὸ σήματα καὶ εἰκόνες. Καὶ εἰάν αὐτὴ ἡ κουλτούρα παράγει τα φραιότερα ἀποτελέσματα, γιὰτὶ μας ἐκπλήσει τὸ ὅτι ταυτόχρονα γεννᾷ καὶ τοὺς πύο φονικοὺς ἰοὺς ; Ἡ πυρηνικοποίηση τῶν σωμάτων ἐγκαινιάστηκε στὴ Χιροσίμα, ἀλλὰ στὴν κοινωρία μας συνεχίζεται μὲ τρόπο ἐνδημικό, ἀκατάπαυστο διαμέσου τῆς ἀκτινοβολίας τῶν μέσων, τῶν εἰκόνων, τῶν σημείων, τῶν προγραμμάτων, τῶν δικτύων” (Βλ. Zean Baudrillard, *Ἡ διαφάνεια τοῦ κακοῦ*, σ. 47).

Ὁ ἄνθρωπος ὅμως εἶναι πρόσωπο, δηλαδή μιὰ ὑπαρξη μοναδική καὶ ἀνεπανάληπτη, ἀναντικατάστατη καὶ σὲ διαρκῆ ἐπικοινωνία μὲ τὸ περιβάλλον της. Δὲν εἶναι ἄτομο, οὔτε ιδιώτης, ἀλλὰ διαθέτει κοινωνική ὑπόσταση καὶ δημόσια ὑπαρξη, πού τοῦ προσδίδει τὴν ταυτότητα τοῦ πολίτη. Ὁ πολίτης ἔχει δύο θεμελιώδεις ιδιότητες: τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν εὐθύνη. Μόνο ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἔναι ὑπεύθυνος γιὰ τὶς πράξεις του. Καὶ ὁ ὑπεύθυνος ἄνθρωπος μπορεῖ μὲ διεκδικεῖ τὴν ἐλευθερία, ὄχι μόνο γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, ἀλλὰ κυρίως γιὰ τὸ κοινωνικὸ σύνολο στὸ ὁποῖο ἀνήκει.

Κι ὅπως ἔλεγε ὁ Γέροντας Παΐσιος ὁ Ἁγιορείτης:

«Υπάρχει καὶ ἄλλη τηλεόραση, ἡ πνευματική. Ὄταν δηλαδή μὲ τὴν ἀπέκδυση τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου καθαρίζονται καὶ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς, τότε βλέπει ὁ ἄνθρωπος πρὸ μακριὰ χωρὶς μηχανές. Οἱ Πρωτόπλαστοι εἶχαν τὸ διορατικὸ χάρισμα. Αὐτὸ χάθηκε μετὰ τὴν πτώση. Ὄταν λοιπὸν διατηρήσουν οἱ ἄνθρωποι τὴν Χάρη τοῦ Ἁγίου Βαπτίσματος, θὰ ἔχουν καὶ διορατικὸ χάρισμα, πνευματικὴ τηλεόραση. Θέλει προσοχή, δουλειὰ πνευματικὴ».⁶⁸

Γενικά, ὑποστηρίζουμε ὅτι τρεῖς δυνατὲς θέσεις μπορεῖ νὰ λάβει κανεὶς ἀπέναντι στα σύγχρονα Μέσα Ἐπικοινωνίας – Ἐνημέρωσης.

Ἡ μία εἶναι ἡ «*θεοποίησή*» τους, ὅταν ἀπολυτοποιοῦνται καὶ τοὺς ἀποδίδονται θεϊκὲς ιδιότητες, ὅπως ἔγινε πρόσφατα γιὰ τὸ **Google**.

---

⁶⁸ Ἁγίου Παΐσιου τοῦ Ἁγιορείτου, «*Λόγοι Α΄*», Με πόνου καὶ ἀγάπη γιὰ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο», σ. 146-147, Ἱερὸν Ησυχαστήριον «*Εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης ὁ Θεολόγος*», Βασιλικὰ Θεσσαλονίκης, 1998.

Ἡ ἄλλη εἶναι ἡ «*δαιμονοποίησή*» τους, ὅταν θεωροῦνται ὡς δαιμονικὰ μέσα, πηγὴ ὄλων τῶν κακῶν που ὑπάρχουν στην κοινωνία. Καὶ ἡ τρίτη εἶναι ἡ καλὴ χρῆση τους, τὸ νὰ θεωροῦνται ὡς δῶρα τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐργαλεῖα γιὰ τὴν καλὴ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας, μὲ ἀπώτερο σκοπὸ νὰ κυριαρχήσει ὁ ἄνθρωπος πάνω σ' αὐτὰ καὶ σὲ ὅλη τὴν δημιουργία καὶ ὄχι νὰ γίνεῖ δούλος τους.

Ἀντιπαραθέσεις Μαζικῆς Ἐπικοινωνίας μετὰ τὴν Ὁρθοδοξία

Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Καθηγητὴς Β. Γαϊτάνης, στο θεμελιώδες ἔργο του στὴν ἐλληνικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴν Ἐπικοινωνία, « **Homo Mediator καὶ Homo Theologicus** », γενικὰ ἡ μαζικὴ ἔκφραση τῶν Μέσων τῆς σύγχρονης, πτωτικῆς, αλλοτριωτικῆς ἐπικοινωνίας, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὶς κάτωθι βασικὲς ἀρχές :

- Στὴν μαζικὴ ἐπικοινωνία τὰ μέλη θεωροῦνται ὡς ἓνα σύνολο ἀπὸ ἀτομικοὺς καταναλωτὲς προϊόντων καὶ ὄχι ὡς αὐθύπαρκτες οντότητες πνευματικῆς υφῆς⁽⁶⁹⁾.

---

⁶⁹ "Κατ' ἐπέκταση, ἡ ἠθικὴ πράξις, ἐφ' ὅσον εἶναι ἡ ἐλευθέρως ἀπάντησις τοῦ πλάσματος στὴν (διαμέσου τῆς Δημιουργίας) κλήσις τοῦ Πλάστου "πρὸς παραμονὴν εἰς τὴν μετ' Αὐτοῦ κοινωνίαν", εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὰς "γνωσιολογικὰς κατηγορίας" ὥστε νὰ γνωσιεῖ ὁ ἀκατάληπτος Θεός. Τὸ καθ' ὁμοίωσιν "πράττειν" εἶναι ἡ προσπάθεια ἐπανόδου στὴν δημιουργικὴ πηγὴ καὶ ἡ προσπάθεια ἀποκατάστασις τῆς ψυχικῆς σχέσεως μετὰ αὐτὴν, ἀρα καὶ ἡ οδὸς "πρὸς σύλληψιν, ὄχι ἐν νῶ καὶ διὰ τῆς λογικῆς, ἀλλ' ἐν τῇ ζώσῃ ψυχῇ τοῦ ἐν νῶ ἀνεξιχνίαστου δημιουργοῦ" (βλ. Ν. Νησιώτη, *Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν*, σ. 73).

- Τα όρια συσχετισμού πομπού-αποδέκτη, μηνύματος και κοινού, βασίζονται σε οικονομικά κριτήρια και όχι σε αξιολογικές προϋποθέσεις⁽⁷⁰⁾. Η σύγχρονη μορφή της διαφήμισης είναι η κυριαρχούσα ένδειξη του γεγονότος αυτού.

- Η ύπαρξη εσωτερικών σχέσεων ανάμεσα στα "μέλη" των αποδεκτών θεωρείται ανύπαρκτη. Δεν είναι ενωμένοι ως κοινωνία παρά ως μάζα. Είναι μοναχικοί μέσα στην μάζα και αγελοποιημένοι μέσα στην ένωση. Η "κοινωνία" τους, ως διανθρώπινη σχέση επαφής, θεωρείται μη-ωφέλιμη, επομένως "μη-υπαρκτή".

- Η σχέση του μέσου με τον αποδέκτη θεατή θεωρείται αγοραστική, καταναλωτική πράξη συμφέροντος, και όχι μετάδοση μιας εσωτερικής επικοινωνίας, ψυχικής είτε οντολογικής υφής. Το εμπόριο προηγείται και κυριαρχεί της πνευματικής επικοινωνίας προσώπου με πρόσωπο.⁷¹

Σε αντίθεση η αγιοπνευματική κοινωνία των Γερόντων και Αγίων της Ορθοδοξίας αντιπαραβάλλει τις κάτωθι αρχές:

---

⁷⁰ Ο Μπερντιάεφ γράφει: "Η οικονομική και υλική ζωή δεν είναι αντίθετη στην πνευματική ζωή, ούτε μπορεί να είναι ξεκομμένη πλήρως από αυτή και αφηρημένη. Η δυαλιστική κοινωνιολογία, η οποία αποκτά τη μια από την άλλη, το πνεύμα και την ύλη στην κοινωνική ζωή, είναι λαθεμένη και απατηλή. Ολόκληρη η υλική ζωή δεν είναι παρά εκδήλωση της πνευματικής, όπου βρίσκονται οι ρίζες της". (Ν. Μπερντιάεφ, *Για την κοινωνική ανισότητα*, Θεσ/νίκη 1984, σ. 317).

⁷¹ Βλ. Γαϊτάνη Βασιλείου, *Homo Mediator και Homo Theologicus*, σ. 59-60.

Οι αρχές αυτές υπερβαίνουν την κάλπικη επικοινωνία του αλλοτριωτικού χώρου καθώς και την μεταμοντέρνα, υφολογική έκφραση της έλλειψης νοήματος.

- Η εσωτερικότητα είναι ο αντίθετος πόλος της μαζοποίησης και η επικοινωνία "εν Χριστώ" ενέχει μια υποστατική διανθρώπινη ένωση "υπερβατικής" υφής, σε σχέση με την οποιαδήποτε εγκόσμια απόπειρα επικοινωνιακών μορφών, έτσι ώστε η οντολογική χροιά της, ως κοινωνία, να προηγείται της οποιασδήποτε κοινωνικής επικοινωνιακής διάρθρωσης⁽⁷²⁾.
- Οι "σταθμοί αναπαραγωγής" της παρουσίας του Χριστού στην "μάζοποιημένη πραγματικότητα" των ανθρώπων είναι οι άγιοι και οι οσιακές μορφές των γερόντων, οι οποίοι οι ίδιοι δεν είναι απρόσωποι (όπως τα απρόσωπα παράγωγα των ΜΜΕ) παρά οι ίδιοι οι "αναμεταδότες" της χαρισματικά μεθεκτής ενέργειας του θεϊκού!⁽⁷³⁾

---

⁷² Πρβλ. Γαϊτάνη Βασιλείου, ***Homo Mediator και Homo Theologicus***, σ. 48-49. Ο Καθηγητής Γαϊτάνης παραπέμπει από τον Μ. Φαράντο: «Η ένωση του πιστού προς τον Χριστόν... δεν είναι ενώσεις ουσιώδεις, αλλά κατά χάριν. Ο πιστός δεν ενούται προς την θείαν φύσιν, αλλά προς τας ακτίστους θείας ενεργείας. Διά της κατά χάριν ενώσεως, ο πιστός γίνεται πραγματικό τέκνο του Θεού, αλλά μόνον κατ' υιοθεσίαν. Αντιθέτως ο Ιησούς Χριστός είναι κατά φύσιν ο υιός του Θεού... Η ένωση του πιστού προς τον Χριστόν είναι μεν προσωπική, αλλά ουχί ενυπόστατος.» (Μ. Φαράντου, *Το Ενυπόστατον*, σ. 90-91).

⁽⁷³⁾ Ο Γρηγόριος ο Παλαμάς έχει γράψει εξαιρετικές σελίδες για την "μετά του Θεού κοινωνία" των Αγίων: "Η μετά του Θεού κοινωνία είναι "ένωση" η οποία παύει κάθε γνωστική δύναμη, αναδύοντας την δύναμη του Πνεύματος, και καθιστά ακριβώς τότε τους αγίους

- Ενώ στην μαζική επικοινωνία τα μέλη-αποδέκτες είναι σύνολο ατομικών καταναλωτών προϊόντων , στην κοινωνία των Αγίων της ορθοδοξίας τα μέλη είναι αυθόπαρτες προσωπικότητες της Εν Χριστώ Οντολογικής Κοινωνίας , άρα μέλη μη-πρωτικής ευχαριστηριακής συνάξεως αγάπης . ⁷⁴
- Η επικοινωνία των Αγίων και Γερόντων της Ορθοδοξίας ενέχει ένα προσευχητικό ιντερνέτ , πάνω από το ξεπεσμένο ιντερνέτ του κόσμου , επιτελεί την ύψιστη μεσολάβηση της προσευχής ως πραγματικής κοινωνίας , ως ανακαίνισης της κτίσεως . ⁷⁵

Έτσι εντός της επικοινωνίας των Αγίων , η Ορθοδοξία υπερβαίνει την κάλπικη επικοινωνία και ανακαίνιζει την κτίση σε μια Κοινωνία Αγάπης, συμπόνιας , αξιοκρατικής έκφρασης του προσώπου και πνευματικής δικαιοσύνης που η αλλοτριωμένη , ξεπεσμένη επικοινωνία δεν μπορεί , παρά τις απεγνωσμένες προσπάθειές της, να υπερβεί ! ⁷⁶

"θεοειδείς" (Γρηγ. Παλαμά, Έργα Α' 566). Ο άγιος επιτυγχάνει την τέλεια περιχώρηση, περιχωρεί ολικώς τον Θεό. Έτσι ο άγιος παρότι "κέκτηται την φύσιν την κτιστήν", "διά την χάριν την θείαν και άκτιστον", "άκτιστος γίνεται τη χάριτι" (Γρ. Παλαμά, Έργα Α', 308. Επίσης Α', 643).

⁷⁴ Πρβλ. Γαϊτάνη Βασιλείου , *Homo Mediator και Homo Theologicus*, σ. 48-49

⁷⁵ Ο.π. , σ . 145 .

⁷⁶ Ο Καθ. Β. Γαϊτάνης παρατηρεί : “ Μια τέτοια πίστη υπερβαίνει την Ιστορία. Το απόλυτο «θέαμα» θα είναι πιά η αστραπηβόλα ανάληψη που προυποθέτει την Παρουσία . Ο Χριστός θα είναι ο ίδιος, αλλά χωρίς πιά την κένωση Του. Η φανέρωσή θα είναι πιά η αστραπή της δόξας του, ολοφάνερη και εντοπωσιακή για όλους. Το

«εγώ» της ανθρώπινης ύπαρξης θα ξαναβρεθεί μέσα σ' Αυτόν, όχι πιά ως απόλυτο θέαμα, αλλά ως επαναδώριση του σώματος, ως απόλυτη σάρκωση! Το θέαμα της δόξης θα είναι απόλυτο, διότι δεν θα υπάρχει πιά στους πρώτους όρους του! Η «έσχατη εσχατολογία» αυτή της Ιστορίας θα αγγίξει τη υπερβατική εμπειρία, το ίδιο το πλήρωμα ! Όπως γράφει ο **Eudokimoff**: «Οι χείρες του Θεού, ο Υιός και το Πνεύμα, φέρουν τα πεπρωμένα όλων ως το κατώφλι της αβύσσου του Πατρός, που η σιωπή της αντιλαλεί απ' την πανδεκτική γειτνίασή του.» (Βλ. Γαϊτάνη Βασιλείου , **Homo Mediator** και **Homo Theologicus**, σ. 365.)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Άγιου Παΐσιου του Αγιορείτου, «Λόγοι 'Α', Μὲ πόνο καὶ ἀγάπη γιὰ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο», Ἱερὸν Ἡσυχαστήριον «Εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης ὁ Θεολόγος», σ. 11-12, Βασιλικά Θεσσαλονίκης, 1998.
- Άγιου Πορφυρίου Κουσοκαλυβίτου, «Βίος καὶ Λόγοι», Ἱερὰ Μονὴ Χρυσοπηγῆς, σ. 11-12, Χανιά, 2003.
- Βασίλειος Γαϊτάνης , **Homo Mediator** καὶ **Homo Theologicus**, Εκδ. Γρηγόρη , Αθήνα 2004.
- Βασίλειος Γαϊτάνης , Από την Επικοινωνία στην Κοινωνία, εκδ. Γρηγόρη , Αθήνα 2015 .
- Β. Γαϊτάνη, Κοινωνία του θεάματος καὶ ὀρθόδοξη πνευματικότητα, Επτάλοφος , Αθήνα 2013 .
- Βαρβάρα Χ. Γιαννακοπούλου, «Συμβουλευτική Ποιμαντική», σ. 25-28, Αθήνα, 2005.
- Ζᾶν Γκιζνέλ, «Πόλεμοι στὸν κυβερνοχώρο», ἐκδόσεις Στάχυ, Αθήνα, 1997.
- **Zean Baudrillard.** , *Η διαφάνεια του κακού*, Αθήνα 1997.
- **Zean Baudrillard.** , *Η ἐκσταση της επικοινωνίας*, μετ. Βαγγέλης Αθανασόπουλος, Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1991.
- Κλείτου Ἰωαννίδη, «Γεροντικό του 20ου αἰῶνος», σ. 7-13, Αθήνα, 1999.
- Κωνσταντῖνος Βαμβακάς, «Οἱ θεμελιωτὲς τῆς δυτικῆς σκέψης», Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2001, σ. 242-243.

- Κώστας Λιβιεράτος και Τάκης Φραγκούλης, «Το μήνυμα του μέσου», εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 4η έκδοση (άχρονολόγητη), ή τρίτη έκδοση **1991**, Αθήνα.
- Μαρία Περγαντή, «Η Έλληνική πρόσληψη και χρήση του **McLuhan**», Διπλωματική Εργασία, ΑΠΘ, Τμήμα Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ, **2015**.
- Μάρσαλ Μάκ Λούαν, “**Media**, οί προεκτάσεις του ανθρώπου», Μετάφραση Σπύρου Μάνδρου, σ. **18-19**, εκδόσεις «Κάλβος», Αθήνα, **1990**.
- Παῦλος, Μητροπολίτης πρώην Σισανίου και Σιατίστης, «Άνθρωπος που δεν είναι ταπεινός δεν μπορεί να αγαπήσει», σ. **35-39**, Αθήνα, **2018**.
- Παύλου, Πατριάρχου Σερβίας, Έτσι να λάμψει το Φως, Εν Πλώ, Αθήνα **2019**.
- Τσαρδάκη, Δημητρίου., *Εξορκίζοντας τα ΜΜΕ*, Παπαζήσης, Αθήνα **1998**.
- Τσαρδάκη, Δημητρίου., *Μαζική Επικοινωνία και Πραγματικότητα*, Παπαζήσης, Αθήνα **1990**.
- Τσελεγγίδη, Δημητρίου., *Εικονολογικές μελέτες*, Εκδ. Ιεράς Μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μάκρη Αλεξανδρούπολης, Θεσσαλονίκη **2003**.
- Τσόμσκι, Νόαμ., *Παλιές και νέες τάξεις πραγμάτων*, Νέα Σύνορα – Λιβάνης, Αθήνα **1996**.
- Τσόμσκι, Νόαμ., *Η χειραγώγηση των μαζών*, **Skripta**, Αθήνα **1994**.
- Τσόμσκι, Νόαμ., *Τα ΜΜΕ ως όργανο κοινωνικού ελέγχου και επιβολής*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα **1997**.
- Φαράντου, Μ., *Το Ενυπόστατον*, Αθήνα **1978**.

Ξενόγλωσση

- Marshall McLuhan, “Understanding Media: The extensions of man”, p. 9, London and New York.